

**ÎPS PROF. DR. TEODOSIE
PETRESCU**

**Jeta e Judenjve e pasqyruar
në Psalterin e Davidit**

Tiranë, maj 2025

Jeta e Judenjve e pasqyruar në Psalmet e Davidit

Përktheu nga rumanishtja: Elena Conadi- Diorescu

Kopertina: Ideoi: Mimoza Vasku / Botimet Emal

Redaktoi në shqip: Ligor Shyti.

Shënim: Ky libër u botua nën kujdesin e Klubit të shkrimtarëve dhe artistëve "Naim Frashëri" Përmet.

©: Të gjitha të drejtat e autorit i përkasin z. Jeton Kelmendi -Prishtinë.

Botimet EMAL

ISBN 9789928901415

Rruga: "Him Kolli". P. nr. 41. Tiranë, Albania

E-mail: shtyp.emal@yahoo.com

shtyp.emal@gmail.com

Cel: +355 682036631

Jeta e Judenjve e pasqyruar në Psalterin e Davidit

HYRJE

-Origjina-

Jeta! Mrekulli që është e pamundur të realizohet jashtë Zotit, por, përballë Tij askush nuk shpërthen, askush nuk shtrihet në tokë, askush nuk tregon habinë e tij, pasi ajo që kishim tashmë na është dukur gjithmonë kaq natyrale, e lehtë, e privuar nga shkëlqimi i asaj që dëshirojmë dhe është e vështirë të arrihet.

Shumë njerëz e kishin atë dhe atëherë e harruan plotësisht privilegjin për të jetuar dhe zbukurimi i jetës, me gëzimin e thjeshtë e të pafund që i jepet kujt do, na duket qesharak. Lehtësisht shumë prej nesh u dorëzuan prej këtij privilegji të madh, sesa të duronin një frustrim të vogël dhe një mungesë materiale idiote, një humbje të parëndësishme, mori përmasa katastrofike. Megjithatë, herët apo vonë, do t'u ndaheshim të gjithave. Dhe, a do të gjejmë vallë ndonjë prej atyre që kemi pasur, në tempullin që të gjithë e duam, por që shumë e shajnë, e mohojnë, ose e mallkojnë?

Njerëzit gjithmonë harrojnë të shikojnë drejt krijesës tjetër, duke e konsideruar këtë tokësore si të parën. Një shoqëri e tërë ka qenë gjithmonë e sëmurë, megjithatë ilaçi nuk ka munguar asnjëherë; çfarë fataliteti ka prekur mendjet e shumicës, që kanë injoruar profecitë e të zgjedhurve? Pse morali bëri pjesë nga ato të voglat, skrupuj pa fuqi, të lehtë për t'u hedhur, si pesha në kosh? Dhe me siguri që kur arrin të "shikosh pas me zemërim", ka ardhur tashmë "dita e zemërimit". Pse kjo pasuri supreme, dhe zbukurim, dhe lumturi, që është dashuria, është shndërruar shpesh në shthurje, në xheloz, në përndjekje dhe ku është humbur fryma e saj hyjnore?

Ajo nuk ka humbur askund, vetëm se njerëzit janë të verbër, apo të shurdhër, apo pa ndjeshmëri, pa mendje, apo

të gjitha së bashku, apo pak nga të gjitha. Asnjë njeri nuk ka qenë i përsosur që nga krijimi i botës, por ajo që na duhej për të pasur një jetë të bukur, na është dhuruar gjithmonë. Fatkeqësisht, njerëzit gjithmonë kishin një ide tjetër për të mirën që u ishte caktuar, krahasuar me atë të mirën që ata vetë dëshironin. Perëndia ka përgatitur gjithmonë një të ardhme të mrekullueshme për secilin, por rrugën për tek ajo duhej ta gjente vetë njeriu, dhe ai e humbi veten në labirinte të mbyllura. Dhe ata që ndoqën Asgjënë, ata që nuk ishin të lëvizur nga vibrimi i dëshirës për hyjninë, ishin ata që lehtë manipuloheshin për qëllime të huaja të së vërtetës. Mungesa e dritës hyjnore, jo sepse ajo nuk ekzistonte, por sepse njeriu ishte bërë opak ndaj këtij fluksi, ishte burimi i vetëm i pafajësisë.

Njerëzit kanë humbur fuqinë për të parë me "sytë e besimit"¹, dhe çfarë u ka mbetur nga parashikimi? Një reflektim i frymëzuar na tërheq vëmendjen: "Dashuria, urrejtja, xhelozia, fati, janë të verbër, drejtësia është e lidhur me sy; prandaj duhet të braktisim këtë jetë për të mundur të shohim."²

Poet Nechifor Crainic vuri reth të vjetër, me fjalë që duket se janë nxjerrë nga Psaltira: "Kur të bjerë errësira e madhe, do të shohësh"³, dhe vargjet që e frymëzuan ishin: "Kur të shuhen mëkatarët, do të shohësh" (Ps. 36, 34). Psalmët e mbretit dhe poetit David janë recituar më shumë se çdo fjalë tjetër e thënë, apo shkruar ndonjëherë, më shumë edhe se Dhiata e Re, sepse, deri në shfaqjen dhe përhapjen e saj në botë, psalmët vazhduan të lexoheshin, të këndohej, të

¹ Aluzioni në filmin e Tony Richardson, *Look Back in Anger* – Shiko pas me zemërim.

² Aluzion në veprën e Brâncuși, *Kolona e Pafundësisë*.

³ Aluzion në veprën e Brâncuși, *Kolona e Pafundësisë*.

thuheshin, të këndoheshin, të shuheshin, ose të mërmërroheshin. Pse njerëzit kanë harruar hirin frymëzues të profetit David dhe nuk kanë vënë më shumë vëmendje te lavdia dhe lavdërimi që ai ka dhënë të gjitha punëve të Perëndisë?!

Ka qenë kaq e thellë dëshira e psalmistit për të shpërndarë ndjenjën e mirënjohjes dhe admirimit të përhershëm për çdo element të Krijimit, sa që, duke u dehur nga rezonanca e tij përpara mrekullive me të cilat jemi bekuar, ai nuk i ka kursyer lëvdatat. Tek ne ka arritur jo vetëm jehona, por edhe intensiteti i papërshkruar i mirënjohjes së pafundme që drejtohet nga qielli, jehonë e lashtë e vargjeve: "Natën, ngrini duar tuaja drejt të shenjta" (Ps. 133, 2). Por cilët lloj njerëzish kanë qenë dhe janë ata që kanë mbetur të pandjeshëm si gurët ndaj shpërthimit të entuziazmit të tij? Sepse çdo fjalë në Psaltirë dhe në të vërtetë në të gjithë Shkrimin, ka vendin e saj të rregulluar mjaft mirë. Mijëra vjet, të mençurit, kanë punuar për një libër, i cili zëvendëson, ose është burimi i të gjitha shkencave të jetës. Sa shumë është shkruar dhe krijuar në botë, por çfarë nga ajo që është arritur sjell diçka tjetër, përveç shpërfilljes në shpirtit dhe jetës, përveç se tradhëton frymën dhe frymëzimin që kalon, ose buron, nga ajo që ne do të shkojmë të gjithë.

KAPITULLI 2

-Koha-

Pasi kemi analizuar hapësirën ashtu siç paraqitet, të përgatitur për të pritur popujt, në vijim do të analizojmë elementet që lidhen me kohën – një dimension tjetër parësor – të cilat ruhen në vargjet e Psaltirës, dhe, më konkretisht, se si shënohet kalimi i kohës, intervalet që ndajnë ngjarjet, rrjedha e jetës dhe gjeneratave, fillimi i kohës dhe ndoshta fundi i saj.

Në radhë të parë, gjuha hebraike nuk kishte një fjalë të veçantë për kalendarin, edhe pse ekzistonte ndarja në vite, muaj dhe ditë. Viti ndahej në dymbëdhjetë muaj, por fillimi i vitit ishte në muajin e shtatë, në vjeshtë, kur fillonte edhe viti sabatik. Ndërsa ndodheshin në Egjipt, duket se hebrenjtë kishin miratuar ndarjen në dymbëdhjetë muaj, secili me tridhjetë ditë, plus një diferencë prej pesë ditësh, duke formuar një total prej 365 ditësh dhe muaji i parë i vitit ishte përcaktuar pranvera. (Ish. 12, 2; 13, 3-4; 23, 15; L.D. 16, 1-6).

Më vonë, ata filluan të orientoheshin edhe sipas ciklit të Hënës (1.Mbret. 4, 7) dhe dëshmia për këtë shfaqet pikërisht në psalme: “Ai e bëri Hënën për matjen e kohëve” (Ps. 103, 20). Nuk hyjmë në hollësitë që lidhen me ndarjen konkrete të vitit në muaj, sepse nuk ka dëshmi në Psaltirë; asnjë emër, apo kohëzgjatje e një muaji nuk përmendet.

“Viti i ardhshëm”, ose “rinovimi i vitit” (1Mbret. 20, 26), respektivisht ekuinoksi i pranverës, ishin të rëndësishëm për sinkronizimin e kalendarit me festat. Kështu, viti fillonte me Hënën e re më të afërt me ekuinoksin e pranverës, dhe Pashkët ishin në ditën e katërmbëdhjetë të muajit Nissan

(muaji i parë i vitit), që të përkonte me Hënën e parë të plotë (Ish. 12, 6).

Në atë kohë, kalimi i kohës ishte i lidhur ngushtë edhe me punët bujqësore që hebrejtë ishin të detyruar t'i kryenin; kjo është arsyeja pse ekzistonte edhe një ndarje në sezonin e mbjelljes – nëntor, dhjetor – dhe atë të korrjes – prill, maj, qershor (Zan. 8, 22). Banorët e disa zonave i përcaktonin emrat e muajve edhe përmes punimeve bujqësore specifike të asaj periudhe.

Ngjarjet historike zakonisht përshkruheshin duke i sinkronizuar me ngjarje të paharrueshme, me rëndësi kombëtare, si dalja nga Egjipti (Ish. 12, 40), ndërtimi i tempullit të parë (1Mbret. 6, 1), mërgimi 70-vjeçar në Babiloni (Ezek. 33, 21), tërmeti gjatë mbretërimit të Oseas (Am. 1, 1; Zak. 14, 5). “Bibla thekson jo vijueshmërinë abstrakte të kohës, por përmbajtjen që Perëndia i jep momenteve të caktuara në histori. Ky koncept mbi kohën mund të quhet linear në kontrast me konceptin ciklik të kohës, që ishte i zakonshëm në botën e lashtë; qëllimi i Perëndisë përparon drejt një përmbushjeje; gjërat nuk zhvillohen thjesht që të kthehen në të njëjtën pikë nga ku kanë nisur. Por nëse konceptin biblik mbi kohën e quajmë linear, nuk duhet të lejojmë që kjo të sugjerojë se koha, ose historia, zhvillohen në një rrjedhë të pashmangshme ngjarjesh; përkundrazi, Bibla thekson kohërat, momentet kur Perëndia vetë promovon qëllimet e Tij në botë”¹⁹, respektivisht Dita e Zotit, ose Dita e zemërimit.

Të gjitha këto informacione 20 janë të çmuara, natyrisht, por Psaltira aplikon një lloj tjetër kalendari, një kalendar poetik, i paregjistruar askund, një kalendar i shpirtit dhe një sistem matjeje përmes intensitetit të ndjenjave, përmes pafundësisë së dashurisë hyjnore dhe përmes

paaftësisë së pranuar të njeriut-profet për të depërtuar në misteret e vërteta të universit hapësinor-kohor:

“E mrekullueshme është dijenia Jote, më e lartë se unë; është e lartë dhe nuk mund ta arrij” (Ps. 138, 6). Ata që mohojnë fuqinë profetike të mbretit David, megjithatë, do të duhet të pranojnë inteligjencën e tij të shkëlqyer, rigorozitetin specifik të një njeriu shkencëtar, i cili nuk fsheh as kufijtë e tij dhe as paaftësinë. Në këtë kontekst, thotë Shën Athanasi i Madh: “Jo më kot tha Apostulli: O! thellësia e pasurisë dhe e urtësisë dhe e dijes së Perëndisë! (Rom. 11, 33). Sepse ja, sa më shumë përpiqem të shkruaj dhe të kuptoj Hyjninë e Fjalës, aq më shumë ndiej se kuptimi më lë më tej; sa më shumë besoj se kuptoj, aq më shumë ndiej se nuk mund ta kuptoj dhe se shkrimi im nuk është veçse hija e së vërtetës që ndodhet në mua” 21. “Në mua” do të ishte shprehja edhe më e përshtatshme për shenjtorin, sipas ekzegjezës së një mendimtari bashkëkohor 22.

Mund të shihet përmes gjithë kësaj se sa thellë është ndikuar gjithë evolucioni i popullit të zgjedhur nga besimi në Perëndinë (Jahve) dhe nga ruajtja e Besëlidhjes dhe e udhëve të Tij. Popujt e tjerë të lashtë kanë pasur jo vetëm kalendarë diellorë shumë të sofistikuar, por edhe mekanizma të pabesueshëm për ato kohëra, të konsideruar si kompjuterë të vërtetë mekanikë.

Megjithatë, përpara se të analizojmë poezinë e kohës së psalmistëve, duhet të përmendim edhe faktin se ka ekzegjetë që kanë gjetur në psalme copëza profetike për shkencat astrale: “Ai që ka themeluar tokën mbi fortësinë e saj dhe nuk do të lëkundet në shekull të shekullit” (Ps. 103, 5). “Qëndrueshmëria do të thotë stabilitet, siguri, besueshmëri, ndërsa Klino do të thotë të anosh peshoren, të largohesh nga rruga e caktuar, të devijosh, të humbasësh rrugën. Prania e

këtij foljeje, në lidhje me qëndrueshmërinë në vargun paraardhës, tregon se vargu është ndërtuar mbi disa abstraksione matematike dhe hedh një dritë të jashtëzakonshme mbi një vizion kozmogonike, aspak të huaj nga ajo që dimë sot. Në terma bashkëkohorë, teksti do të përkthehej kështu: Perëndia krijoi universin mbi bazën e ligjeve fikse që i vendosi një herë e përgjithmonë. Si pjesë e universit, toka drejtohet sipas të njëjtave ligje, duke u rrotulluar rreth boshtit të saj dhe njëkohësisht rreth diellit në një orbitë të caktuar, pra, në një trajektore nga e cila nuk ka devijim” 23.

Nëse pas gjithë kësaj do të ndihemi thellësisht të prekur, të entuziazmuar dhe mirënjohës për gjenin e Krijimit, nëse do të ndjekim shembullin e psalmistit: “Ty të tha zemra ime: ... fytyrën Tënde, o Zot, do ta kërkoj!” (Ps. 26, 13) dhe do të thërrasim, ashtu si filozofi: “Ich suche Dich, Vater!” 24, – “Të kërkoj, o Atë!” – është gjëja më e mirë që mund të bëjmë.

* * *

Tani të shohim mënyrën se si psalmisti shënon kohën. Kështu gjejmë: ditë, vite, epoka, shekuj, kohë, jetë, fund, në breza, përjetë, do të kaloj, përgjithmonë, shpejt, dje, sot, tani, qëmoti. Nuk gjejmë as nesër, as muaj, javë, orë, minutë, sekondë.

Mbi gjithçka që ekziston, është Zoti i përjetshëm: “Që nga epoka dhe deri në epokë je Ti” (Ps. 89, 2).

Fillimi i botës shënohet kështu: “Para se të krijoheshin malet dhe të ndërtohej toka dhe bota” (Ps. 89, 2).

Fundi i botës sugjerohet si diçka e përjetshme, që nuk do të përfundojë: “Nga bukuritë e përjetshme do të më ngopësh” (Ps. 15, 11).

Tani, pasi janë vendosur “kufijtë” e kohës, le të shohim se çfarë kuptimesh mbart secila fjalë.

Fundi, mund të nënkuptojë edhe fundin e një jete të vetme “U përula deri në fund” (Ps. 118, 107); mund të nënkuptojë vdekjen “Nëse nuk mbarova në tokë” (Ps. 118, 87); mund të nënkuptojë përjetësi, ose një veprim që zhvillohet vazhdimisht “urdhri Yt është pafund” (Ps. 118, 96); mund të jetë një shprehje e zakonshme “A do të zemërohesh deri në fund?” (Ps. 78, 5); mund të nënkuptojë që nuk do të zgjasë shumë: “nuk do të përshpejtohet deri në fund” (Ps. 102, 9), ose mund të përmendë rrethanat e vdekjes: “Bëj të njoh fundin tim” (Ps. 38, 5).

Fjala epokë duket se ka shumë kuptime, vetëm ai që i përket (njëqind vite), nuk gjendet fare. Shumësia e saj është edhe shekuj, edhe epoka.

Në epokë, me kuptimin e përgjithmonë: “Të bëj drejtësitë e Tua përgjithmonë” (Ps. 118, 112), “Të mbetet përgjithmonë” (Ps. 116, 2), “përgjithmonë është mëshira e Tij” (Ps. 117, 1, 2, 3, 4). Përmes përsëritjes së shumë theksohet përhershmëria.

Përdoret edhe me kuptimin e kurrë: “nuk do të lëkundet kurrë” (Ps. 14, 5), ose kur bëhet fjalë për pafundësinë e kohës: “mpretëria e të gjitha epokave” (Ps. 144, 13). Ky shumë poetik thekson pafundësinë.

Por përdorimi i këtij termi që i jep kuptimet më të ndryshme vargjeve, është pothuajse i përhershëm. Kështu, epokë mund të ketë kuptimin e shumë kohë “bijtë e tyre do të qëndrojnë deri në epokë në fronin tënd” (Ps. 131, 12); përgjithmonë “urdhëroi Zoti... jetë deri në epokë” (Ps. 132, 3); gjithmonë “I bekuar është Zoti në shekuj” (Ps. 88, 51); që gjithmonë ka ekzistuar “mëshirat e Tua nga epoka janë” (Ps. 24, 6); jo përgjithmonë “as në epokë nuk do të zemërohet” (Ps. 102, 9); kurrë “Të mos jem i turpëruar në epokë” (Ps. 30, 1); dhe pas vdekjes “sytë e tyre do të jenë gjallë në epokën e epokave” (Ps. 21, 30); është përtej kohës së tyre “qëndron në epokën e epokave” (Ps. 111, 8); përjetësi “do ta bekojmë Zotin që tani e deri në epokë” (Ps. 113, 26); sa jetoj unë “Mëshirat e Tua, o Zot, në epokë do t’i këndoj” (Ps. 88, 1); total “e shuar emrin e tyre në epokë dhe në epokën e epokave” (Ps. 9, 5); do të duhet kohë “Ke thënë: Në epokë do ta ruaj mëshirën Time” (Ps. 88, 28); nga krijimi i botës dhe vazhdon ende “froni i tij... si hëna e ndërtuar në epokë” (Ps. 88, 36); Zotëria i përjetshëm “Ai që është para epokave” (Ps. 54, 21); me kuptimin e botës “Ai që sundon me fuqinë e tij epokën” (Ps. 65, 6); do të kalojnë nga gjykimi i fundit dhe do të jetojnë “sytë e tyre do të jenë gjallë në epokën e epokave” (Ps. 21, 30); i ke falur gjithmonë “para epokës ke bërë shpëtim” (Ps. 73, 13); kurrë “në epokë nuk do të shohë dritë” (Ps. 48, 20); do ta bëjmë gjithmonë “do të të rrëfehemi Ty në epokë” (Ps. 78, 14); je i përjetshëm “Ti, o Zot, në epokë mbetesh” (Ps. 101, 13); që vijnë që nga e kaluara “gjyqet që nga epoka” (Ps. 118, 52).

Dhe shumë kuptime të tjera, të cilat secili mund të përpiqet t’i zbërthejë: “Do ta vendos në epokën e epokave farën e tij” (Ps. 88, 29); “Derisa në epokë do ta forcoj farën tënde” (Ps. 88, 5); “Në epokë do të ndërtohet mëshira” (Ps.

88, 3); do ta mbroj gjithmonë “Në epokë do ta ruaj mëshirën Time” (Ps. 88, 28); “Do të na kullojë përjetë” (Ps. 47, 13); “Në tokë e ka themeluar atë në epokë” (Ps. 77, 75); “Mëshira e Zotit nga epoka në epokë” (Ps. 102, 17); “Në epokë do të ruhen” (Ps. 36, 28); “Si të vdekurit që nga epokat” (Ps. 142, 3) etj.

Psalmi 135 përsërit njëzet e gjashtë herë shprehjen: “për në epokë është mëshira e Tij”.

Duhet vënë re se nuk shfaqen fare fjalët prezente, e kaluar dhe e ardhme; të paktën e kaluara dhe e ardhmja mund të ishin përmendur, sepse ishin pikërisht objektet e studimit, trajtimit psalmik. Ato megjithatë sugjerohen në mënyra të shumta dhe imazhe poetike.

Tani të analizojmë përdorimin e fjalës brez, me kuptimin e gjeneratës, të kohës: “Nga brezi në brez do të shpall të vërtetën Tënde” (Ps. 88, 2), që nënkupton nga një gjeneratë në tjetrën; “E mbaj në gjirin tim që nga shumë breza” (Ps. 88, 49), që nënkupton nga e kaluara; “Të shkruhet... për brezin që do të vijë” (Ps. 101, 19), me kuptimin e së ardhmes; “Shpëtim u bërë për ne nga brezi në brez” (Ps. 89, 1), me kuptimin e përhershmerisë; “Do ta ndërtoj nga brezi në brez fronin tënd” (Ps. 88, 5), me kuptimin e do të kujdesem për të edhe në të ardhmen; “Nga brezi në brez do të shpallim lavdinë Tënde” (Ps. 78, 14), që nënkupton nga goja në gojë.

Por padyshim që më së shumti është përdorur fjala ditë, dhe përdorimet e saj janë aq të ndryshme, saqë do të rendisim vetëm vargjet më të rëndësishme, duke lënë vend për interpretimin e secilit:

- 9);
- “për të lavdëruar lavdinë Tënde gjithë ditën” (Ps. 70, 27);
- “gjithë ditën do të shpall drejtësinë Tënde” (Ps. 70, 27);
- “u shuan... ditët dhe vitet e tyre” (Ps. 77, 37);
- “do ta vendos... fronin e tij si ditët e qiellit” (Ps. 88, 29);
- “me gjatësi ditësh do ta mbush” (Ps. 90, 16);
- “mëshira Jote do të më ndjekë gjithë ditët e jetësime” (Ps. 22, 7);
- “Shtëpisë Tënde i përshtatet shenjtëria... në gjatësi ditësh” (Ps. 92, 7);
- “të banoj në shtëpinë e Zotit, në gjatësi ditësh” (Ps. 22, 7);
- “i ke shkurtuar ditët e jetës së tij” (Ps. 88, 44);
- “pakësia e ditëve të mia” (Ps. 101, 24);
- “mos më merr në gjysmën e ditëve të mia” (Ps. 101, 25);
- “në ditën e tundimit në shkretëtirë” (Ps. 94, 9);
- “si tym u shuan ditët e mia” (Ps. 101, 4);
- “ditë lufte” (Ps. 77, 12);
- “Ditët e mia si hija janë përkulur” (Ps. 101, 12);
- “ditët e tij si lulja e fushës” (Ps. 102, 15);
- “do të mendojë ditën dhe natën” (Ps. 1, 2);
- “nuk zemërohet çdo ditë” (Ps. 7, 11);
- “dita e zemërimit të Tij” (Ps. 109, 5);
- “dita që e bëri Zoti” (Ps. 117, 24);
- “me pëllëmbë ke matur ditët e mia” (Ps. 38, 7);
- “ditët e viteve tona janë shtatëdhjetë vite” (Ps. 89, 10);
- “si dita e djeshme” (Ps. 89, 4);

- “shtatë herë në ditë” (Ps. 118, 164);
- “të numërojmë mirë ditët” (Ps. 89, 14);
- “në ditën e fatkeqësisë sime” (Ps. 58, 20);
- “ditë mbi ditët e mbretit shto” (Ps. 60, 6);
- “të përmbush... ditë pas dite” (Ps. 60, 8);
- “Zoti do të qeshë me të... sepse do të vijë dita e tij” (Ps. 36, 13);
- “numri i ditëve të mia, cili është?” (Ps. 38, 6);
- “ditët e urisë” (Ps. 36, 19);
- “ditët e moçme” (Ps. 43, 2);
- “për Ty jemi vrarë gjithë ditën” (Ps. 43, 24);
- “dita e keqe” (Ps. 48, 5);
- “ditë të mira” (Ps. 72, 10);
- “nuk do të arrijnë gjysmën e ditëve” (Ps. 54, 27);
- “në çdo ditë do të të thërrasim” (Ps. 19, 10);
- “fyerja e përditshme” (Ps. 73, 23);
- “dita në të cilën i shpëtoi” (Ps. 77, 47);
- “në ditën e festës sonë të mirëprurit” (Ps. 80, 3);
- “ditët në të cilat na ke përlur” (Ps. 89, 17);
- “dita e fuqisë Tënde” (Ps. 109, 3);
- “qoftë ditët e tij të pakta” (Ps. 108, 7);
- “Sa janë ditët e shërbëtorit Tënd?” (Ps. 118, 84);
- “Sipas urdhrat Tënd mbetet dita” (Ps. 118, 91);
- “ditët e tij si hija kalojnë” (Ps. 143, 4);
- “në atë ditë” (Ps. 145, 4).

Vitet përmenden më rrallë: “vitet e Tu janë nga brezi në brez” (Ps. 101, 25), “vitet e Tu nuk do të pakësohen” (Ps. 101, 28), “Një mijë vite para syve të Tu janë si dita e djeshme” (Ps. 89, 4), “tetëdhjetë vite dhe çfarë është më shumë...” (Ps. 89, 11), “dizet vite” (Ps. 94, 11), “viti i mirësisë Tënde” (Ps. 64, 12), “vitet tona janë llogaritur si pëlhura e merimangës” (Ps. 89, 10), “vitet në të cilat kemi parë të këqija” (Ps. 89, 17).

Përjetësia: dyer të përjetshme (Ps. 23,7), përkujtim i përjetshëm (Ps. 111, 6), të përjetshëm janë të pasur (Ps. 72, 12), malet e përjetshme (Ps. 75, 4), vitet e përjetshme (Ps. 76, 5), fyerja e përjetshme (Ps. 77, 72), lidhja e përjetshme (Ps. 104, 10).

Koha: ka ardhur koha (Ps. 101, 14), është koha (Ps. 101, 14), kohë lufte (Ps. 88, 42), do të japë fryt në kohën e tij (Ps. 1, 3), në kohë të mirë (Ps. 144, 15), në kohën e përshtatshme (Ps. 9, 9), në kohën e fatkeqësisë (Ps. 9, 21), në çdo kohë (Ps. 9, 25), koha e shfaqjes Sate (Ps. 20, 9), kur do të jetë koha (Ps. 74, 2), koha e keqe (Ps. 36, 19).

Koha, megjithëse mund të jetë vetëm një efekt i përkthimit: koha e kërkimit (Ps. 94, 9), në kohën e duhur (Ps. 68, 15), do të vijë koha e tyre përjetë (Ps. 80, 14).

Shprehje të tjera që shprehin kalimin, shënimin, ose matjen e kohës: “Një herë foli Perëndia” (Ps. 61, 11), “Zot, deri kur?” (Ps. 6, 3), “në çdo natë” (Ps. 6, 6), “në çdo mëngjes” (Ps. 72, 14), “në mesditë” (Ps. 54, 19), “në mesnatë” (Ps. 118, 62), “atë që ka qenë nga fillimi” (Ps. 77, 2), “shumë herë” (Ps. 105, 43), “para yllit të mëngjesit” (Ps. 109, 3), “në hënën e re” (Ps. 80, 3), “Kur do të shfaqet lavdia Jote” (Ps. 16, 15), “Kur do të zhduken” (Ps. 36, 34), “sapo të jetë hëna” (Ps. 71, 7), “nga agimi i mëngjesit” (Ps. 118, 148), “vonë” (Ps. 126, 2), “nga rojet e mëngjesit deri në natë” (Ps. 129, 6).

Dhe jeta përdoret gjithashtu në kuptimin e gjatësisë, të intervalit kohor: “Do të të bekoj në jetën time” (Ps. 62, 5); “Fija e jetës sime” (Ps. 138, 3); “Mëshira Jote është më e mirë se jeta” (Ps. 62, 4) – në kuptimin e ditëve të gjata; “Jetën time ta kam treguar Ty” (Ps. 55, 8) – dmth. ato që kam gabuar në ditët e mia; “Sepse jeta (është) në vullnetin e Tij” (Ps. 29, 5) – duke nënkuptuar fatin, por edhe gjatësinë e jetës; “Tek Ti është burimi i jetës” (Ps. 35, 9); “Sepse kalon jeta jonë dhe do të shkojmë” (Ps. 89, 12).

Kuptimi i fjalës mesditë është më i pasur në domethënie: murtaja që ndodh në mesditë (Ps. 90, 6), drita e mesditës (Ps. 36, 6) etj.

Koha e kaluar lidhet gjithashtu me ngjarjet: “Kur njerëzit u ngritën kundër nesh” (Ps. 123, 2).

Shprehja e fundit e shenjtëruar për përjetësinë është gjithmonë: “Zoti është përpara meje gjithmonë” (Ps. 15, 8), “te Ti është lavdia ime, gjithmonë” (Ps. 70, 7).

Shpesh herë përdoret një kombinim ndërmjet termave: “Jetë kërkoi prej Teje dhe Ti i dhe atij gjatësinë e ditëve në epokën e epokave” (Ps. 20, 4), “gjithmonë në epokë dhe në epokën e epokave” (Ps. 118, 44).

Herë të tjera, një shprehje që nënkupton vendin, ridrejtohet drejt kohës: “do të shohësh... në tokën e të gjallëve” (Ps. 26, 19), “do të jetosh në epokën e epokave” (Ps. 36, 27).

Psalmisti përdor gjithashtu ndajfolje, ose shprehje ndajfoljore me kuptim kohor: tani (Ps. 113, 26), shpejt (Ps. 101, 3), dje (Ps. 89, 4), më parë (Ps. 54, 9), atëherë (Ps. 95, 12), qëmoti (Ps. 78, 8), në mbrëmje (Ps. 58, 7), atje (Ps. 75, 3).

Shprehje të tjera për matjen e kohës, ose hapësirës: sa do të jetë hëna (Ps. 71, 5), sa do të jetë dielli (Ps. 71, 5), deri sa të kalojë (Ps. 140, 10), do të numëroj (Ps. 138, 18), do ta mas (Ps. 107, 7), afër (Ps. 144, 18), larg (Ps. 118, 155), mijëra pa numër (Ps. 67, 18), mijëra mijëra (Ps. 67, 18), një mijë (Ps. 90, 7), dhjetë mijë (Ps. 90, 7), mos vono (Ps. 69, 7), nxito (Ps. 69, 1).

Sa pasuri me imazhe metaforike – por asgjë e saktë. Nuk do të ishte e mundur për profetin të shpallte saktësisht të

ardhmen. Dhe as e kaluara nuk ishte e njohur në detaje; të gjitha këto ishin vetëm në fuqinë e Zotit. Por edhe profeti David bëri më shumë sesa mund të bënte një njeri i zakonshëm.

KAPITULLI 3

-Vegjetacioni-

Një relief kaq i pasur dhe i larmishëm si ai i paraqitur përmes metaforave të përdorura në psalme, duhej të vishej edhe me vegjetacionin specifik. Psalmisti përmend disa bimë të njohura në atë kohë, por shumë më tepër kafshë dhe insekte. Njohuritë e tij në fushën e gjuetisë janë gjithashtu të pranishme, ndërsa ato në fushën bujqësore janë disi më të gjera, duke zbuluar përkujdesjen e një udhëheqësi, të zotit të shtëpisë, ose të vendit për sigurimin e të nevojshmeve për njerëzit që ai drejtonte.

A e kishte intuitë profeti David që, edhe sikur të kishte dhënë emrat e një bime, kjo nuk do të kishte qenë e dobishme për askënd? Për ata të së kaluarës jo, sepse ata i njihnin dhe përmendja e tyre nuk kishte ndonjë kuptim, ndërsa për brezat shumë më të vonshëm, aq më pak, sepse nga bimët e sotme, edhe nëse mbajnë të njëjtin emër me ato të së kaluarës, shumë janë plotësisht të ndryshme. Nga ana tjetër, as bimët që rriten në Palestinën e sotme nuk janë të njëjta me ato që rriteshin në kohën e Dhiatës së Vjetër. Gjithashtu, duhet përmendur ndryshimi i plotë i gjithë botës së asaj kohe. Po ashtu, gabimet e bëra nga përkthyesit që identifikonin gabimisht bimët, gjë që nuk mund të jetë faj i tyre, sepse përkthyesi nuk është specialist në çdo fushë ku kërkohet të gjejë ekuivalenca. Për më tepër, versioni i autorizuar i Biblës, i përkthyer në një periudhë kur dihej shumë pak për historinë natyrore të Tokës së Shenjtë dhe përpara se të fillonin klasifikimet shkencore, kontribuoi në rritjen e konfuzionit tashmë ekzistues për identifikimin e bimëve. Edhe pasi versionet e autorizuar moderne korrigjuan gabimet e dukshme, ende mbetën mjaft

polemika, ose ndryshime mendimesh, në lidhje me identifikimin e disa bimëve, ose pemëve 26.

Përsëri, duhet të ruajmë frymën me të cilën u shkrua Psaltira dhe qëllimet e saj: që përmes këngëve të përcillet gjithmonë drejtimi drejt Rrugës së Drejtë, duke mbajtur të gjallë në ndërgjegjen e njerëzve mësimet e Zotit. Asnjë vepër letrare nuk do të kishte mundur të kishte të njëjtin ndikim. Vetëm përmes aktivitetit baritor të Kishës mund të përjetësoheshin këto tekste; vetëm përmes veprimtarisë misionare të Kishës ato mund të arrinin një përhapje kaq të madhe, në kohë dhe në hapësirë.

Mund të pyesim, megjithatë, çfarë ndikimi mund të prodhojë Kisha, përmes veprimtarisë së saj baritore-misionare, kur analizojmë se çfarë lloj bimësh, ose kafshësh, kanë ekzistuar mijëra vjet më parë?

Çdo shkencëtar, qoftë ai ateist, specialist në parahistori, ose në histori të lashtë, botanist, zoolog, gjeolog etj., që vendos të studiojë në të gjitha burimet e lashta elementet e shkencës së tij, është e qartë se nuk mund ta anashkalojë Psaltirën. Mjafton të vihet përpara syve të njerëzve dhe ajo do të përmbushë vetë misionin e saj.

Tani të imagjinojmë ndikimin jo si një kërcim në kohë; është e sigurt se, për shembull, mbledhja e ullinjve nuk bëhet më sot si më parë, ose se janë arritur lloje të reja, të përmirësuara etj. Por, për brezat menjëherë pasardhës ishte e rëndësishme të dinin çfarë bënin prindërit e tyre dhe sidomos fqinjët e tyre, në mënyrë që të përvetësonin njohuritë e tyre. Kështu, edhe veprimtaria baritore-misionare e Kishës duhet të konsiderohet në dritën e saj evolutive dhe veçanërisht në perspektivat e saj të ardhshme.

Pse do të ishte më e rëndësishme shpërndarja e këtyre mësimëve të lashta përmes Kishës tani, sesa në të kaluarën? Sepse mjetet e komunikimit të sotëm, krahasuar me ato të

kaluarës, pra ato që shpallin shkencën (Ps. 18, 2), me fuqinë e madhe të dhënë nga Zoti (Ps. 67, 12), ose shpallin mes popujve (Ps. 9, 11), janë të paimagjinueshme. Aftësia e tyre për të ndikuar është mbizotëruese. Në të kaluarën nuk ekzistonte shkenca e quajtur "imazh publik", por vetëm detyrimi. Fuqia e ndikimit të Kishës, sot, mund të jetë jashtëzakonisht e madhe, nëse misionarët dhe pastorët e Kishës, përmes veprës së Shpirtit të Shenjtë, do të gjenin rrugën e vërtetë për shpirtërat e njerëzve. Dhe nëse në të kaluarën mbreti David e bëri këtë, pse sot nuk do të ishte e mundur? Dhe a nuk është në realitet, kjo punë realizuar vit pas viti, shekull pas shekulli, pa ndërprerje, për mijëra vjet dhe deri më sot?

Ja pse përshkrimi dhe analiza e hollësishme e Librit të Dhiatës së Vjetër nuk është e tepërt, por është e nevojshme me urgjencë. Bota e bimëve është disi e përfshirë përmes formave të relievit: lidhur me fushën – bar, ferra, grurë, pemë fushe; lidhur me ujin – bimësi kënetore; lidhur me kodrat – vreshta të frytshme; lidhur me luginat dhe malet – pyje, pyje të dendura; lidhur me vendbanimet e njerëzve – kopshte, lulishte, vreshta, pemë frytdhënëse, bimë, lule, degë të hijezuara, dru të çmuara. Ja disa pemë të veçanta të përmendura në Psaltirë: Cedri (Ps. 28, 5, 9; 148, 9), në fakt "cedrat e Libanit" (Ps. 36, 35; 91, 12; 103, 18), ose "cedrat e Zotit" (Ps. 79, 11). Ata janë më të njohurit dhe kanë një areal të ngushtë në zonën mesdhetare (Liban, Algjeri, Qipro). Janë konifera dekorative, me pamje specifike, madhështore, me një rritje të lartë dhe të ngadaltë. Druri i cedrit ishte i çmuar për qëndrueshmërinë e tij dhe u përdor për ndërtimin e shtëpisë së Davidit (2 Reg. 5, 11), të Tempullit të Solomonit (3 Reg. 5, 6-10), krahasimet me këto pemë tregojnë madhësi (Ps. 91, 12; 36, 35) dhe lavdi (4 Reg. 14, 9).

Në Ps. 36, 35, kuptimi i termit hebraik është i pasigurt, ai mund të nënkuptojë po aq dafin, cedër ose pemë të gjelbërta: "krenohet dhe ngrihet si cedrat e Libanit" (Ps. 36, 35). Psalmisti padyshim që njihnte shumë gjëra konkrete për këto pemë. Për shkak të dobisë së tyre, ishte e nevojshme mbjellja e cedrave përmes mbjelljes dhe mbjelljes: "Duke u mbjellë... në oborret e Zotit tonë, ata do të lulëzojnë" (Ps. 91, 13); "Cedrat e Libanit që ke mbjellë" (Ps. 103, 18). Koncepte të caktuara të cedrit me "deget e tij" (Ps. 79, 11) morën një kuptim simbolik në vargjet e psalmistit: "Ata që i ka nxjerrë nga luginat e Nilit, Zoti nuk do t'i mbjellë në luginat e tjera, domethënë në vende të tjera të ulëta, por në maja, për t'u mundësuar një mënyrë jetese tjetër dhe për të sjellë fryte të tjera. Në cedrat e Zotit mund të shohim profetët dhe apostujt." Chiparosi është një tjetër konifer dekorativ. Shpesh i pranishëm në psalme, druri i tij është po aq i çmuar për ndërtim. Megjithëse me një madhësi më të vogël se cedri, ai është ende mjaft imponant: "shtëpia e kokostarit në chiparose" (Ps. 103, 19). Fiku, në greqisht phoenix, gjithashtu përmendet njësoj me palmën, kurmali. Ai është simbol i hirshmërisë, elegancës, bukurisë së shfrenuar dhe vertikalisht (Ps. 91, 12). Simbolizonte gëzimin, veçanërisht në raste fitorje. Degët e tij të mbushura me gjelbërim u përdorën për hyrjen e Shpëtimtarit Krisht në Jeruzalem (Gjoni 12, 13). Shpesh krahasohet me cedrin: "I drejti, si fiku do të lulëzojë dhe si cedri i Libanit do të shumohen" (Ps. 91, 12). Cedri sugjeron rritje, zhvillim, ndërsa fiku, me lulet e bukura dhe grushtet e fryteve të bollshme, deri në 20 kg, simbolizon pasurinë, begatinë. Në përgjithësi, këto pemë janë simbol i botës së të drejtëve në Psaltirë, ndërsa bari i fushës i përfaqëson ata që janë mëkatarë dhe natyrën kalimtare të jetës. Ashtu si në rastin e cedrit, flitet gjithashtu për mbjelljen e fikut në shtëpinë dhe oborret e Zotit, ku do të

lulëzojë dhe do të shumohen (Ps. 91, 14). Edhe këtu kuptimi i këtyre imazheve është mjaft i qartë: ata që janë pjesë e "Shtëpisë së Zotit" janë të shenjtët, ata që jetojnë në mënyrë të virtytshme. Ata kanë misionin "të shpallin" fuqinë e Zotit. Ata do të mbeten gjithmonë të rinj, do të gëzohen nga rinia shpirtërore, duke mbetur në drejtësi dhe të vërtetë, ashtu si të gjithë ata që janë afër Zotit. Këtu theksojmë gabimin që është bërë në Psalterin Scheian, ku fara e finikut është përkthyer si fara e fikut.

Sikomore, një tjetër pemë e përmendur nga psalmisti. Përdorej druri i tij, por sidomos frutat e tij ishin të vlerësuara, kështu që mbreti David caktoi një mbikëqyrës për të kujdesur për ullinjtë dhe fiku (1 Kronikave 27, 28). Psalmisti e konsideroi shkatërrimin e sikomoreve nga ngricat, si një fatkeqësi po aq të madhe sa shkatërrimi i vreshtave nga shiu i madh.

Fiku, shpeshherë përmendet në Psalter, por në disa përkthime me emrin arkaik "ficul". Origjina e fikut është nga perëndimi i Azisë dhe Lindja e Mesme, dhe ai mund të arrijë deri në 11 metra në lartësi, si një shkurre me degë të shumta – kërkesa.

Ai është i lidhur me hardhinë dhe ullinjtë (Gjyqtarët 9, 11), me të cilat përmendet në premtimet e begatisë ose në profeci. Ai përmendet shpeshherë bashkë me hardhinë, pasi shpesh është mbjellë me të (Luka 13, 6), kështu që degët e tij dhe harku i hardhisë së hardhisë bashkëjetojnë, duke çuar në shprehjen: të jetosh "nën hardhinë e tij dhe nën fikut e tij" (3 Mbretërve 4, 25). Humbja ose shkatërrimi i këtyre pemëve, të cilat rriten ngadalë, konsiderohej një fatkeqësi kombëtare, ndërsa një prodhim i pasur ishte një shenjë e paqes dhe favorizimit hyjnor. Fiku përmendet shpeshherë në lidhje me hardhinë, palmën dhe shegën (Kryesia 8, 8). Gjithashtu, thuhet për Adam dhe Evan se kishin shenja të bëra nga gjethe

të gjera fikut.

Duduli, megjithëse modest në dukje dhe përsa i përket frutave të tij të vegjël, është gjithashtu i përmendur nga psalmisti (Ps. 77, 52).

Nga të gjithë pemët që i përkasin këtij gjinie, të origjinës nga Amerika, Kina, Irani, dhe Lindja e Afërt, dallohet vetëm duduli i zi, një pemë e vogël dhe e fortë, me fruta të vogla, të kuqe të gjakosura. Ai përmendet si një pemë që ofronte ushqim për të varfrit, por pa pasur ndonjë kuptim simbolik.

Shumë më i madh se duduli është ulliri. Ulliri – origjina e të cilit është ndoshta nga perëndimi i Azisë, në Lindje ka qenë një simbol i bukurisë, forcës, bekimit dhe prosperitetit hyjnor. Duke u bazuar në tekstin që flet për përmbytjen, ulliri dhe delfini janë nderuar si simbole të miqësisë dhe paqes. Njeriu i mirë dhe i drejtë është "si një ulli frutor në shtëpinë e Zotit" (Ps. 51, 7). Nëse ullinjtë preken ose janë në prag të vdekjes, nga rrënjët dalin degë të reja, të cilat do të shndërrohen në trupa të rinj. Për këtë, psalmisti thotë: "Fëmijët e tu, si degë të reja ulliri" (Ps. 127, 3). Një burim i vlefshëm për shkak të vajit të tij, ulliri shihej gjithashtu si një strehë e hije nga dielli i nxehtë, por edhe si një vend për meditimin (Luka 22, 39).

Përmes një përpunimi të gjatë, druri merrte një shkëlqim të ngjashëm me ambra, si pasqyrë. Heruvimi, që ishin 4 metra të lartë, të cilët ishin në Tempullin e Solomonit, ishin bërë nga druri i ullirit (1 Mbretërve 6, 23). I quajtur gjithashtu "mbreti i pemëve", gjatë kurorëzimit të mbretërve, vaji përdorej si simbol i suveranitetit.

Korrja primitive, përmes tundjes, ose goditjes me shkop, ka mbetur e zakonshme deri sot.

Një nga urdhërimet që Zoti i dha Moisiut dhe që u ruajt në Arkën e Dajmës, ishte ky: "Kur të korrësh grurin, mos e

prisni deri në tokë atë që ka mbirë dhe mos mblidhni grurë që ka rënë. Mos korrni rrushin që ka mbetur dhe as kokrrat që kanë rënë, por lëri ato për të varfërit, ose të huajt" (Ligji 24, 19). Po ashtu, edhe gjatë korrjes së ullaive veprohej po njësoj: linin ulla për të varfrit në pemë ose nën pemë. Ky zakon ka mbijetuar gjatë shekujve dhe është përhapur në mbarë botën.

Druri i ullirit ishte shumë i vlefshëm; degët e ullirit përdorej në "Festën e Çadrave" (Nehemia 8, 15). Vaj ulliri përdorej për qëllime fetare, ose kozmetike: "Për të gëzuar fytyrën me vaj" (Ps. 103, 17); për qëllime shtëpiake, si ushqim, djegie, burim ndriçimi; për qëllime farmaceutike. Solomoni ka furnizuar shumë sasi vaji për Hiram për ndihmën në ndërtimin e Tempullit (1 Mbretërve 5, 11).

Te hebrenjtë, ulliri simbolizonte burrërinë dhe prodhimin, simbolizonte njeriun ideal dhe të drejtë (Ps. 51, 7). Vaj i ullirit simbolizonte gëzimin dhe përdorej në disa raste festive: "Përgatite një tryezë para meje... më anoint me vaj kokën time" (Ps. 22, 6).

Në Egjiptin e lashtë, gjatë festave, një shërbëtor i lyeu kokën e çdo mysafiri pasi ky të ulej në tryezë. Por jo vetëm në psalme, por edhe në libra të tjerë të Dhiatës së Vjetër (Isaia 61, 3), ku prania e vajt tregon gëzimin, kurse mungesa e tij do të tregonte trishtim (Joel 1, 10). Agjërimi bënte nga hebrenjtë pa vaj, siç e thotë dhe psalmisti: "Gjunjët e mi u dobësuan nga agjërimi dhe trupi im është shteruar nga mungesa e vajt" (Ps. 108, 23).

Gjithashtu, vaj i ullirit përdorej si shenjë ngushëllimi, ushqimi shpirtëror, ose prosperiteti: "Ai të ka vajosur, O Zot, Zoti yt, me vaj të gëzimit" (Ps. 44, 9). Fruti i ullirit të egër është i vogël dhe i padobishëm. Për të bërë ullirin të frytshëm, duhet që të mbillet. Apostulli Shën Pali e krahasoi paganët (Rom. 11, 17) me ullirin e egër dhe tregoi se sa mundësi u

dha atyre të bëheshin si ullinjë të mirë në mes të hebrenjve, të cilët përfaqësojnë ullirin e mirë.

Po ashtu përmenden dy pemë të ndryshme, të cilave shpeshherë u jepet të njëjtë emri: shallua dhe pllapi. Shallua është më rrallë e pranishme në versetet e Psalmit. Përveç Lev. 23, 40, ku flitet për "shallujt e lumenjve", një përmendje të veçantë bëhet në Ps. 136, 2 për "shallujt e Babilonisë". E lidhur me ankesat e hebrenjve në mërgim, në brigjet e Eufratit, shallua është simboli i tyre në psalme. Pllapi, një pemë e lartë, me gjethe që lëshojnë tinguj, rritej si dhe shallua, përgjatë lumit Jordan dhe lumenjve të tjerë, ku degët e tij mund të kapnin lehtësisht rrënjë, duke marrë një pamje të ngjashme me shallujt që qanë në Babiloni, në brigjet e Eufratit ose në deltën e lumit.

Degët e pllapi dhe shallua përdorej për ndërtimin e shportave për transportimin e produkteve bujqësore: "Duar të tij kanë punuar me shporta" (Ps. 80, 5). Mund të supozojmë se "shkopi" i përmendur nga Davidi: "Shkopi yt dhe varga jote" (Ps. 22, 5), mund të ketë qenë i bërë nga njëra prej këtyre pemëve, ashtu siç shkopi mund të ishte i përpunuar nga dru i fortë si abanos, ose sandal, që janë origjinale nga Libani.

Megjithatë, vreshti është përmendur shumë më shpesh, sepse fruti i tij është thelbësor për jetën e njeriut. Rreth vreshtit, i cili kërkonte punë terracuese dhe mbjelljeje, ishte ngritur një gardh i fortë: "Ai goditi vreshtat e tyre dhe fikun e tyre dhe thyen pemët e kufijve të tyre" (Psalmet 104, 32). Siç u tregua më parë, fikun dhe vreshti shpesh ishin të lidhur, ose në kuptimin e drejtpërdrejtë, ose në kuptimin figurativ, dhe ky varg e provon këtë. Ideali i izraelitëve nomadë, që pushtuan Kananin, u realizua kur vendosja u bë e mundur dhe secili mund të ulej "nën vreshtin e tij dhe nën fikun e tij" (1 Mbretëria 4, 25).

Gardhi mund të ishte bërë përfundimisht me ferrë (kaktusë, ose madje një mur i vogël i mbuluar me ferrë të tharë) për të parandaluar hyrjen e kafshëve të egra, ose hajdutëve: "Pse e shkatërrove murin e tij, që të gjithë ata që kalonin të merrnin rrushin e tij?" (Psalmet 79, 13). Një kullë vëzhgimi ishte ndërtuar nga druri në një vend më të lartë për mbikëqyrje (Marku 12, 1). Atje, pronari i vreshtit dhe e gjithë familja e tij do të kujdeseshin për të (Jobi 27, 18; Isaia 1, 8), dhe një kasolle guri shërbente si strehim gjatë verës. Çdo vit të shtatë, vreshtat lihen të pa vjelë. Pas vjeljes, të varfërit lejoheshin të hynin në vreshtë dhe të merrnin rrushin e mbetur (Levitiku 19, 10; Dhiata e Pjetër 24, 21). Kjo praktikë nënkupton bujari dhe një moral që zakonisht nuk jepet në kodet ligjore. Kështu, vetëm Kisha mund ta mbante atë të gjallë në ndërgjegjen e njerëzve, edhe deri në ditët e sotme.

Nga vreshtat e thata bëhej qymyri, ose ato përdoren për zjarr: "Ai u dogj në zjarr dhe u shkatërrua" (Psalmet 79, 17). Kaq shumë gëzim sillte një vresht që lulëzonte sa që një bekim i bukur ishte të kishe "një grua si një vresht i frytshëm" (Psalmet 127, 3). Nga ana tjetër, shkatërrimi i frutave të vreshtit ishte një katastrofë e vështirë për t'u duruar, një dënim i ashpër: "Ai goditi vreshtin e tyre me breshër" (Psalmet 77, 52). Breshëri, ngrica dhe sëmundje që preknin rrushin: "Ai i dha frytet e tyre shkatërrimit" (Psalmet 77, 51) janë katastrofa të rënda. Kultivimi i vreshtit, si çdo punë bujqësore, kërkonte mundim të madh në tokën e thatë të Palestinës (Psalmet 80, 5), por shpërblimi vinte nga Perëndia në përpjesëtim: "Gruri i tyre, vera dhe vaji u rritën" (Psalmet 4, 7).

Por vreshti, përveç se ishte i dobishëm për jetën, kërkohej edhe për simbolikën e tij. Vreshti simbolizonte popullin e zgjedhur. Ata, hebrenjtë, ishin vreshti që Perëndia

e mori nga Egjipti, e mbolli në një tokë të bekuar dhe i dha vëmendjen e Tij të plotë për një fryt të pasur dhe cilësor. Por ata prodhuan rrush të egër, dhe për këtë arsye, ata u braktisën dhe iu dorëzuan armiqve: "Ti e dhe vreshtin nga Egjipti; ti nxorre kombet dhe e mbolle atë. Ti bëre një rrugë përpara tij dhe mbolle rrënjët e tij... Hija dhe degët e tij mbuluan kodrat e Perëndisë dhe vreshtat e tij u shtrinë deri në det dhe deri në lumë" (Psalmet 79, 9-16). Vreshti përmendet shpesh në Dhiatën e Re në pashallarët e Jezu Krishtit. Por më e rëndësishmja, Jezu Krishti e përshkroi veten si Vreshti i Vërtetë (Gjoni 15, 1). Përmes Darkës së Fundit, dihet se vera u bë simbol i gjakut shpëtues të Krishtit, i sakrificës pa gjak, i Eukaristisë, pjesët e së cilës parashikohen në Psalme.

Nëse vera përfaqëson diçka që Perëndia vetë përgatiti (Proverbat 9, 5) dhe ofron me dorën e Tij (Isaia 55, 1), e keqja që sjell vreshti simbolizon ndikimin dehës të supremacisë babilonase, e cila sjell shkatërrim (Jeremia 51, 7). Një shpatë me dy gishta, një monedhë me dy fytyra -këto dy aspekte të verës- përdorimi dhe keqpërdorimi, bekimi dhe mallkimi -lidhen përherë: "Vera e gëzon zemrën e njeriut" (Psalmet 103, 16), ose mund të çojë mendjen e tij në mëkat (Isaia 28, 7), mund të lidhet me zemërim (Isaia 5, 11), ose mund të përdoret për të nderuar Abrahamin (Zanafilla 14, 18). Kuptimi negativ gjithashtu vazhdon në Dhiatën e Re, ku banorët e tokës përshkruhen si të dehur nga kurvëria e Babilonisë (Zbulesa 17, 2), ndërsa Babilonia vetë ishte e dehur nga gjaku i tyre (Zbulesa 17, 6). Nga ana tjetër, Shën Pali i inkurajon lexuesit e tij të mbushen me Frymën (Efesianët 5, 18), në kundërshtim me dehjen që shkakton pijet. Megjithatë, i njëjti Shën Pali këshillon Timoteun të përdorë "pak verë" (1 Timoteu 5, 23) për shkak të pronave të saj mjekësore.

Shumë shpesh në Psalme, dehja, ose gjendja e ekstazës që shkakton vera e përmendet më figurativisht. Për shembull, shqyrtoni këtë varg: "Ti më vajos me vaj, dhe kupa jote më deh si një pije e fortë" (Psalmet 22, 6). Këtu, "më deh" ka një kuptim pozitiv, poetik, ashtu si aroma e një kopshti që lulëzon deh. Nikita Stithati interpreton: "Për ata që janë shpirtërisht të përmirësuar, leximi i Shkrimeve të Shenjta është si vera nga kupa hyjnore, që i gëzon zemrat e tyre dhe i nxjerr nga vetja (të dehur), përmes fuqisë dhe thellësisë së kuptimeve" (një lloj ekstaze e lexuesit të ndriçuar shpirtërisht).

Dëshmi për një interpretim të tillë jep edhe psalmisti kur përdor një "eliksir" tjetër që shkakton të njëjtën dehje: "Ti do t'i bësh të dehur me yndyrën e shtëpisë sate, dhe nga lumi i kënaqësive të tua do t'u japësh të pinë" (Psalmet 35, 8). Shpjegimi është se yndyra konsiderohej si pjesa më e mirë e kafshës që sakrifikohej në Tempull (në shtëpinë e Zotit), dhe ishte e rezervuar për Perëndinë (Levitiku 7, 25). Ata që janë të dashur për Perëndinë marrin pjesë në festën pas sakrificës dhe ndajnë të njëjtat shije si Zoti, duke përjetuar një lloj "dehje të shenjtë", të ngjashme me ekstazën. Patriarku Kalistus përfundon: "Ne gjithmonë do të kemi pasuritë hyjnore të ardhshme dhe do të jemi në to, nëse shijojmë nga të dyja pjesët—verën nga kupa e jetës dhe e re në duar të Zotit, dhe do të pimë nga ajo çdo ditë."

Por aspektet e trishtueshme të kënaqësisë së kësaj dëshire, e cila bëhet një ves, nuk përshkruhen në Psalme, sepse do të kërkonte një ton të hidhur, përçmues dhe imazhe të shëmtuara. Dhe në fund, siç tha Kvintiliani: "Nuk është e drejtë të konsiderohet e keqe ajo që mund të përdoret mirë." Psalmi përdor vetëm imazhet e bukura që vera ofron: "Një

kupë është në dorën e Zotit, e mbushur me verë të pastër, aromatik; dhe Ai e derdh atë nga njëra te tjetra, por mbetjet e saj nuk derdhen; prej saj të gjithë mëkatarët e dheut do të pijnë" (Psalmet 74, 8).

Duke interpretuar këtë varg, Kasiodori thotë: "Nga mbetjet, nuk duhet të kuptojmë mbetjet e zakonshme në fund të enës, por pjesën e fundit, atë që është në fund, të verës që, aq e pastër sa është, ofrohet për të gjithë besimtarët pa u zvogëluar. Nga kjo mbetje e fundit, në fund të botës, do të pinë si hebrenjtë që u konvertuan në Ungjill, ashtu edhe mëkatarët që pendohen."

Shën Cipriani i Kartagjenës e sheh këtë "kupë" si një parashikim të kupës Eukaristike, e destinuar për të forcuar krishterët që po përgatiten për martirizëm. Megjithatë, kishte komentatorë që shihnin diçka krejtësisht tjetër në "mbetjet" e verës. Pirja e mbetjeve do të thotë pirja e kupës deri në fund, do të thotë të jesh pa masë, diçka që bëjnë mëkatarët, të cilët "do të vuajnë ndëshkimet plotësisht, pa shpëtuar as pjesën më të vogël prej tyre."

Vera mund të gëzojë zemrën e njeriut; ndonjëherë, megjithatë, ajo mund ta çojë në mëkat, por ka edhe situata kur, pasi njeriu është qortuar nga Zoti, pija nuk ka më fuqi të gëzojë, përkundrazi, bëhet e hidhur, ose e helmuar, e përzier me lot dhe poshtërim: "I dhe shfaqje popullit tënd ashpërsi, na ujite me verën e përulësisë" (Ps. 59, 3); "Sepse hëngra hirin në vend të bukës, dhe pijën time e përzieva me qarje" (Ps. 101, 10). Në pijet e dehura thuhet shumë fjalë: "Për mua këndonin ata që pinë verë" (Ps. 68, 14). Megjithatë, dy prej vargjeve më të bukura përdorin krahasime të frymëzuara: "(Nga frika) u tronditën dhe u lëkundën (peshkatarët) si një

njeri i dehur” (Ps. 106, 27) dhe ”Zgjoi Zoti si ai që fle, si një trim i dehur nga vera” (Ps. 77, 71). Tamarisku – një dru me esencë të butë, që rritet në luginat e shkretëtirës. Ka degë të shumta; paraqet degë të holla dhe lule të bardha. Besohet se nga ky dru mund të ketë ardhur mani. Përpara se të vazhdojmë komentimin e kulturave bujqësore, të përmendim një gjë thelbësore. Për bujqësinë, erërat nga të gjitha drejtimet janë të njëjta të dëmshme, vetëm se njëra mund të jetë më pak e keqe se tjetra. Megjithatë, ekzistonte një erë veçanërisht shkatërruese, një erë e nxehtë që shkaktonte tharjen e bimëve. Kjo erë shkatërruese ishte era nga jugu, siroko, ose hamsani. Ende ruhet një statujë e shëmtuar që asirianët përdornin për të paraqitur erën nga juglindja, nga e cila ata frikësoheshin më shumë. Dhe megjithatë, psalmisti thotë: ”U urdhëroi Ai, nga qielli, erë nga lindja dhe solli me fuqinë e Tij erë nga jugu” (Ps. 77, 30) – pra, erë nga jugu dhe lindja. Psalmisti nuk pretendon se era e juglindjes solli kushte optimale për rritjen e grunjërave, por thjesht se, në kampin e hebrenjve, rreth çadrave të tyre, ndodhën ngjarje krejtësisht të pabesueshme dhe të pa përsëritshme. Nuk është specifike për erërat nga asnjë drejtim që të sjellin ”në shkretëtirë” (Ps. 77, 18), ”në vend pa ujë” (Ps. 77, 20), stuhitë përmes të cilave ”përmbytej mbi ta (hebrenjtë) si pluhur, mish dhe si rërë e detit, zogj fluturues” (Ps. 77, 31-33).

Të gjitha këto ishin nga Zoti, ishin ”mrekullitë e Tij” (Ps. 77, 36). Duke folur për jetën e hebrenjve, psalmisti përmend pa mundur shmangur dhe kujdesin e tyre për të krijuar një ambient sa më të këndshëm, duke përdorur aromat prodhuar si brenda vendit, ashtu edhe të sjella nga jashtë, si: mirra, balsami, mirtli, nardi, isopi, aloja, kasia, staktia, trishta aromatike, shkurt: barishte aromatike dhe erëza. Këto ishin veçanërisht të vlerësuara nga popujt e lashtë dhe aq shumë të dëshiruara, të padiskutueshme për aristokratët e kohës, saqë

tregtia me erëza ishte mbrojtur me shumë kujdes: "Për këtë Ti e vajose Zoti, Zoti yt, me vajin e gëzimit, më shumë se shokët e Tu. Mirra dhe aloja që mbushin rrobat Tua; nga pallatet e fildishtë këngë harqeje të gëzojnë" (Ps. 44, 9-10); "Do të më spërkasësh me isop dhe do të pastrohem; do të më lajë dhe më shumë se dëbora do të zbardhem" (Ps. 50, 8); "Si mirra mbi kokë, që zbret mbi mjekër" (Ps. 132, 2).

Lloji i bimëve aromatike është shumë më i madh dhe shfaqet në shumë forma në botën e Dhiatës së Vjetër, por ne do të kufizohemi vetëm te këto, pasi janë të vetmet që shfaqen në Psalme. Duke qenë se, përsëri, ekzistojnë dallime midis emrave të bimëve të përmendura në përkthime të ndryshme, do t'i përshkruajmë të gjitha ato.

Smirna, rëza e nxjerrë nga lëvorja e një peme ekzotike (Styrax Benzoin), e cila digjet dhe shpërndan një aromë karakteristike, përdoret gjerësisht në ceremonitë fetare, në mbëlsim, dhe në ditët e sotme ka gjetur përdorim në mjekësi, parfumeri dhe kozmetikë. Përdorej zakonisht në varrime, për aromën e fortë dhe të këndshme që shpërndahej. Smirna është një nga dhuratat që iu sollën Jezusit (bashkë me arin dhe temjanin) në lindjen e Tij, duke simbolizuar natyrën e Tij të vdekshme për shpëtimin e njerëzve. Gjithashtu, në mbëlsimin e Jezusit, janë përdorur rreth 100 litra një përzierje aloe dhe smirne, dhe kur ishte në Kryq, i dhanë të pinte verë të përzierë me smirne (Marku 15, 23).

Psalmisti i jep smirnës një përdorim shumë më të këndshëm; e paraqet si parfum, të hedhur mbi rrobat, për qëllime kozmetike. Disa burime e identifikojnë smirnën me mirin e lëngshëm, vaj të shenjtë për vajosje, që mund të jetë i vërteti "stakti", i përmendur në vargje të tjera biblike.

Balsami, produkt origjinal nga Galaadi. “Smirna, balsami dhe aloe shpërndajnë aromën e tyre nga rrobat e tua.” Ai ishte i njohur për vetitë e tij shëruese, por është përdorur edhe si simbol i çlirimit nga vuajtjet kombëtare (Jeremia 8, 22). Supozohet se ishte një gomë aromatike, por nuk mund të identifikohet me asnjë bimë aktuale nga Galaadi, përkundër faktit se një substancë me emër të ngjashëm është përgatitur nga murgjit e Jerikos. Autorët klasikë i dhanë emrin “balsam i Galaadit” asaj që tani njihet si balsami i Mekës ose stakte, por kuptimi origjinal është humbur. Esenca e tij ka arritur deri në ditët e sotme: “si balsam në zemër”, dhe kjo mjafton. Kështu, përmes botës së Kishës është ruajtur ideja e balsamit.

Miri ishte një vaj aromatik dhe i shenjtë, produkt shumë i çmuar, me të cilin vajoseshin njerëz të rëndësishëm, ose vetëm të pasur. Ishte një produkt gërryes, i nxjerrë nga prerjet në trung dhe degët e një shkurreje të vogël, origjinale nga Jugu i Arabisë dhe Afrika e Veriut. Për shkak se emri i tij latin është domethënës, ne do ta përcjellim këtui: bëhet fjalë për *Comiphora myrrha*, ose *Comiphora kataf*, të afërta me njera-tjetrën. Lëngu shpërndahej nga prerjet si lotët dhe ngurtësohej për të formuar një rëzë të yndyrshme, ngjyrë kafe të verdhë, që përdorej si përbërës i vajit të shenjtë për vajosje. Duket se ky është i përmendur nga psalmisti.

Një lloj tjetër miri (Fac. 37, 25) ka qenë ndoshta një rëzë e nxjerrë nga trëndafilat e shkëmbinjeve që rriten në shkurret e pemëve të gjelbërta të formës së rrethuar, ngjitëse në prekje. Rëza e mirit, për të cilën mund të jetë bërë aluzion në Këngën e Këngëve: “Dhe buzët e tij janë trëndafila të lagur me aroma të buta të smirnës”, është ngjyrë e kuqe, më e përshtatshme për ngjyrën e buzëve sesa e bardha e trëndafilat. Trëndafilat shfaqen gjithashtu në Psalme.

Miri i nardit shtrydhej nga rrënjët dhe shputa e një bime, nardostachys jatamansi, shumë e aromatizuar dhe e vlerësuar në antikitet, e cila rritej në pjesët jugore dhe lindore të Indisë. Prej këtu silleshin me karvane në Palestinë. Ky lloj miri shfaqet gjithashtu në Dhiatën e Re (Marku 14, 3-5; Gjoni 11, 2; 12, 3-5).

Nardi ishte vaji aromatik (Këngë 1, 11), ndoshta i nxjerrë nga bar i dromadës (Cymbopogon schoenanthus), që ndodhej në të njëjtën zonë të shkretëtirës: Arabia dhe Afrika e Veriut.

Nardh, i përmendur në Dhiatën e Re (Marku 14, 3; Gjoni 12, 3), është përshkruar si "nard i pastër" dhe besohet se ky parfum është nxjerrë nga vajra esenciale të marrë nga rrënjët e Nardostachys jatamansi, një bimë që është lidhur me valerianën. Ajo është origjinale nga Himalaja dhe vazhdon të përdoret për flokët. Në disa versione, mirra përkthehet thjesht si vaj i çmuar, ose vaj i çmuar, që nuk duket as tepër gabim, as larg realitetit. Ky ishte vaj i përdorur për të vajosur kryepeshkopin Aaron dhe pas tij pasardhësit e tij. Mirrat e çmuara të përdorur nga hebrenjtë e pasur derdheshin në sasi të mëdha, aq sa nga koka, mirra shkonte deri në mjekër dhe madje edhe mbi pjesën e sipërme të rrobave, gjë që psalmisti supozon se ndodhte edhe gjatë vajosjes së kryepeshkopëve, dhe kështu edhe gjatë vajosjes së Aaronit, i cili tashmë nuk ishte më gjallë, në kohën e mbretit David. Por sot, nga "Mirra" kuptohet vaji i shenjtë përdorur për vajosjen e besimtarëve, si dhe Shkëlqesia dhe Mirra e Madhe përdorur në Sakramentin e Mirungimit.

Myrti. Pasi ka autorë, ose lexues që ngatërrojnë atë me vajrat eterikë të përmendur këtu, ne do të japim dhe përshkrimin e shkurtër të kësaj bime. Ai është një shkurre dekorative, origjinale nga zona e Mesdheut. Për shkak të

kurorës së dendur dhe degëve të bukura të vendosura, me gjethe të qëndrueshme, përdoret për dekorimin e parqeve dhe kopshtëve (*Myrtus communis*). Por shkurre i myrtit që rritej në kodrat e Palestinës, 2-3 m i lartë, me gjethe aromatike dhe lule të përdorura si parfum, ka simbolizuar në Bibël bujarinë e Hyut. Isaia pa se si në të ardhmen, myrti do të zëvendësojë shkallën në shkretëtirë (Isaia 41, 19; 55, 13). Në Nehemia 8, 15, hebrenjtë sollën degë myrti nga Mali i Ullinjve për të ndërtuar streha në Festën e Çadrave (Lev. 23, 40; Përt. 16, 16).

Stakti është gjithashtu i pranishëm në shumë përkthime të Psaltirës në shqip dhe është një nga përbërësit e temjanit të shenjtë: "Smirna dhe Stakti dhe Kasia nga rrobat tuaja." Emri hebraik tregon "pikë," prej nga del se ai ka origjinën nga një eksudat që pikonte si pika. Janë dy bime të mundshme: balsami i Galaadit dhe storax-i, nga kodrat e Palestinës. Balsami i Galaadit është i njohur gjithashtu si opobalsam, një shkurre shumë e degëzuar me lule të bardha. Një tjetër bimë e mundshme, sugjeruar nga botanistët, është gjithashtu e njohur si storax, por më pak e mundshme, pasi është një pemë e origjinës nga Qipro, Rodos dhe Turqia.

Kasia, po ashtu, e pranishme në përkthimet shqip të Psaltirës, është konsideruar tradicionalisht se nënkupton lëvoren e *Cinnamomum cassia*, e cila megjithatë është origjinale nga Lindja e Largët, prandaj është pak e mundur të ketë prodhuar substancën aromatike të përdorur në vajin për vajosje. Është më e saktë të besojmë se emri i saj është transferuar për te substanca të tjera me veti dhe aroma të ngjashme, më të lehta për t'u siguruar. Kasia dhe kanella ishin përdorur në varrosjet romake.

Aloe. Dyshohet se është fjala për drurin e aloe që aktualisht gjendet në Bengal, Malajzi dhe Kinë. Nga ai nxirret një erë e shtrenjtë, përdorur në kohët e Dhiatës së Vjetër për aromatizimin e rrobave dhe shtratin. Kjo duket se është referenca që bën psalmisti. Por në Nehemia 24, 6 është shumë më e vështirë për t'u identifikuar, pasi sugjerohet se bima ka rritur në brigjet e Jordanit. Aloe që përmendet nga Shën Apostulli Gjoni (Gjoni 19, 39) është një bimë krejtësisht e ndryshme, Aloe vera, që rritet natyrshëm në Jemen dhe që është aklimatizuar dhe është e njohur mirë edhe sot. Lëngu i gjetheve të saj të trashë është i hidhur dhe është përdorur për balzamin: "Smirna dhe aloe balzamojnë rrobat tua" (Ps. 44, 10). Përmes këtij verseti, psalmisti kalon në përshkrimin e shtëpisë dhe jetës familjare të mbretit. Këto tre ishin erëza të shtrenjta, tymosja dhe vajosja me to ishin për lindësit e kohës një kënaqësi e zgjedhur.

Rrobat e mbretit ishin aq të mbushura me aromat, sa që dukej sikur ishte bërë pikërisht nga esencat e tyre. Megjithatë, sipas burimeve të tjera, aloe mund të përkthehet si ajo aromatike e quajtur sandali; në Vulgatë, fjala "gutta" duhet të përkthehet si "stakte", që do të thotë një lloj "mire të lëngshme", që është e ndryshme nga Septuaginta, ndërsa kasia do të thotë kanellë – por të gjitha vargjet në fakt shprehin, në stilin oriental, aromën më të joshur dhe sublime të virtyteve të Mbretit Mesia, sepse, mos harrojmë, vargu është pjesë e një psalmi mesianik. Jezus Krishti shpërndan këtë ajër të shenjtë: njerëzit janë bijtë e Tij dhe të Kishës, nusja e Tij, e cila gjithashtu është zbukuruar me virtytet më të shenjta dhe më të ndritshme.

Por duke u kthyer te konkretja, burime të tjera identifikojnë emrin e kasisë me aloe, e cila mund të vijë nga

shtylla indiane Sanskrit Aghal, ndërsa kasia vetë mund të nxirret nga laurus cassia, që vjen nga jugu i Arabisë. Megjithatë, identifikimi i përbërësve me një vaj të thjeshtë aromatik është më i rëndësishëm, për çdo nga ato, sepse në çdo rast ato përfaqësojnë një shprehje hiperbolike të poezisë biblike, sidomos në kontekstin mesianik të psalmit.

Isopi. Bibla përmend disa specie të ndryshme të kësaj bime. Gjithsesi, një gjë është e sigurt: asnjëra prej tyre nuk ka lidhje me isopin e sotëm, *Hyssopus officinalis*, një bimë me origjinë nga Mesdheu, por që tani është e përhapur në florën e gjithë Europës, dhe që kultivohet për gjethet e saj aromatike, të përdorura në artin kulinar dhe në qëllime mjekësore, për shkak të vajrave të saj të fluksit.

Mbreti David, në psalmin e tij të njohur 50, flet për ritualin e përcaktuar për pastrimin e të prekurve nga trupa të vdekur ose lepra, pas së cilës ndodhte sprucimi me isop, një bimë e vogël nga e cila bëhej një buqetë, që të ishte e zhytur në ujë të përzier me pluhur nga sakrifikimi i lopës së kuqe, dhe për të prekurit nga lepra, në ujë të burimit, ose të pusit, të përzier me gjakun e një shpendi: "Do të më spërkatësh me isop dhe do të pastrohem, do të më lajë dhe do të bëhem më i bardhë se bora" (Ps. 50, 8).

E rëndësishme është që këtu bëhet fjalë për një pastrim të imponuar nga ligji, një pastrim më të veçantë, dhe jo një thjesht larje të mëkatit përmes shpalljes. Kjo ishte diçka që çdo hebre duhet të përmbushte. Po pse dhe mbreti David? Pikërisht David, më shumë se kushdo tjetër, kishte nevojë për këtë pastrim të së keqes, për një ringjallje në pafajësi, për shkak të mëkatit të tmerrshëm që kishte mbi ndërgjegjen, të njohur nga të gjithë, dhe ata vetë mund ta përdornin të keqen e tij si një shembull, për të mos e ndëshkuar Zoti para. Dhe

David është plotësisht i vetëdijshëm për këtë kur kërkon të spërkatën me isop, pasi ai nuk kishte bërë një "mëkat" të thjeshtë, por një paudhësi, siç thekson Euthimie Zigadini në komentimin e tij mbi psalmin 50. Në fakt, profeti përdor po të njëjtën fjalë për mëkatën, që do të thotë shkelje e ligjit, veçanërisht ligjit hyjnor. Ja çfarë thotë Moisiu: "Dhe një njeri i pastër do të marrë isopin, do ta zhysë në atë ujë dhe do të spërkasë nga ajo shtëpinë, sendet dhe njerëzit që janë atje dhe ata që kanë prekur një eshtër të njeriut, ose të një të vdekuri, ose të një varri" (Neem. 19, 18).

Po ashtu, isopi shihet nga Shën Vasiliku i Madh, Shën Grigori i Teologu, Shën Ioani Gurë i Artë dhe Shën Augustini si një simbol i përlësisë, e vetmja që "pastron" shpirtin nga krenaria dhe që, e bashkuar me pendimin, përlësinë, mund ta mbajë njeriun në dritën e shenjtërisë, larg errësirës së paudhësisë. Edhe Shën Pali Apostulli sheh në spërkatjen me isop figurën e shpëtimit të gjithë njerëzimit përmes vdekjes së Shëlbuesit Krisht, përmes gjakut të Tij të sakrifikuar për ne. Siç thotë dhe Shën Athanasiu i Madh, isopi parathotë bashkëpunimin me Shpirtin e Shenjtë.

Në Dhiatën e Vjetër, isopi është përdorur gjithashtu për virtytet e tij të pastrimit të zakonshëm, dhe në Psaltirën Scheiane dhe në Psaltirën e Coresit merr madje emrin e sapunit: "Do të më spërkasësh me sapun dhe do të pastrohem". Duket se bima e përdorur në atë kohë ka qenë *Origanum sirian* (*Origanum syriacum*), ndryshe nga *Origanum majorana*, që rritet në Shqipëri me emrin e maghيرانit. Bima është një bar aromatik me ngjyrë të gjelbër gri dhe që ruan ngjyrën gjithë vitin, ka një trung të lëmuar dhe rritet në vende shkëmbore dhe të thata.

Këtu e mbyll rrëfimin për barërat aromatike, por jo dhe për ato të tjera të bimëve. Disa mund të pyesin: pse u dha kaq shumë rëndësi këtij subjekti, duke rrezikuar që disertacioni të bëhet i pasjedhëshëm krahasuar me temat e tjera? Studimi i bimëve ka mundësuar njohjen e një materiali të jashtëzakonshëm, që ka zbuluar shumë rreth jetës së izraelitëve të asaj kohe. Edhe pse nuk shkruhet drejtpërdrejt në psalme, ka pasur shumë detaje që janë nxjerrë përmes studimeve dhe që lidhen me tekstin e psalmeve. Pothuajse asnjë temë tjetër nuk do të mund të jepte kaq shumë zbulime. Po të marrim për shembull, kafshët. A mund të krahasojë studimi i tigrit, ose i luanit me studimin e kedrit, apo të grurit? Këtu është fjala për drurin e ndërtimit, përpunimin e tij, transportin, ndërtimet madhështore dhe ato të varfra, anijet, karvanet tregtare, tregtinë, organizimin e saj në mbretëri, pastaj mobiljet e shtëpisë, veglat, zjarri, kushtet e këqija dhe fatkeqësitë, pastaj mënyra e punës së njerëzve, robërve apo të lirëve, etj. Çfarë do të kishim mësuar po të kishim studiuar kafshët e egra? Shumë më pak për jetën e izraelitëve. Ndërsa kështu, ajo që përmenda është vetëm fillimi. Mësuam gjithashtu për zakonet, ritualet, ruajtjen, ushqimin, veshjen, larjen, ligjet e qytetit, çfarë ka mbijetuar deri te ne, si grumbulloheshin, transportoheshin, apo depozitoheshin frytet e fushave, apo kopshtit, kozmetikën, endjet, muzikën, paqja, lufta, mençuria, dashuria, përulësia, pendimi. Me të vërtetë, ky burim është i pafund. Dhe ata që e thellojnë kaq shumë çdo element, duke bërë krahasime me të tjera të ngjashme nga Shkrimi i Shenjtë, vallë a nuk do të ndikohen në një mënyrë të fshehtë nga mësimet dhe shembujt që kanë kaluar? Edhe pse, të themi, nuk e pranojnë këtë besim, a nuk do të aplikojnë ato parime morale që kanë lexuar? Dhe nuk do të tregojnë për të tjerët atë që kanë lexuar? Dhe madje, edhe sikur Psalmi të mos kishte aq shumë informacion, nëse

do të ishte vetëm i bukur, do të kishte ende vlerën e tij, sepse do të mbante të zgjuar interesin për mësimet biblike, dhe lexuesit do t'i qaseshin me më shumë interes pjesës tjetër të punës, të cilën përndryshe, nëse nuk do të gjenin asgjë tërheqëse, nuk do të fillonin ta lexonin. Dhe pastaj, a është e habitshme sa të përputhura janë të gjitha ato që përshkruhen, nga pikëpamja morale, natyrisht, jo edhe nga njohuritë shkencore?!

Një gjë është e çuditshme: në të gjithë Psalmin, ngjyra e vetme që shfaqet është e bardha, duke u lidhur me borën në disa vargje ku ajo përmendet. Ndërsa për të tjerat, vetëm e gjelbra shfaqet indirekt, përmes shprehjes "bar i gjelbër", por këtu bar është emër dhe jo përemër dhe ka kuptimin e bimës, të barit: "Ai që rrit barin për kafshët dhe barishte për shërbimin e njerëzve" (Ps. 103, 15), "Atij që rrit barin në male dhe barishte për shërbimin e njerëzve" (Ps. 146, 8). Në një imazh të vetëm, barishte më tepër sugjeron ngjyrën e barit që do të kalojë: "Sepse si bar do të zbehen, dhe si bar i gjelbër shumë shpejt do të kalojnë" (Ps. 36, 2) – "the green herb"¹⁰⁷, "le gazon vert"¹⁰⁸, "green herbs"¹⁰⁹, "como la hierba verde se marchitan"¹¹⁰.

Në një tjetër vend mund të supozohet se është fjala për ngjyra, por pa u saktësuar ato.

"Përmbi Ty ka qëndruar mbretëresha, në anën e djathtë, me rroba të arta dhe tepër të zbukuruara" (Ps. 44, 11), në të vërtetë, të zbukuruara me ngjyra të ndryshme. Pjesa tjetër e Psaltirës përdor vetëm krahasime, jo shumë të dukshme: si zjarri (Ps. 77, 17), si drita (Ps. 77, 17), nata (Ps. 41, 3), errësira (Ps. 17, 13): "Të jetë rruga e tyre errësirë dhe rrëshqitje" (Ps. 34, 5). Edhe e bardha është e lidhur vetëm me

borën: “Do të jenë të bardhë si bora mbi Selmon” (Ps. 67, 15). Ndërsa e zeza shfaqet në formën e mjegullës (Ps. 17, 11), që simbolizon mjegullën: “Përhap mjegullën si pluhurin” (Ps. 147, 5). Bar i gjelbër, ose gjelbërimi i barit ka qenë dhe atje, si kudo, shenjë e tokave të pasura, shenjë pasurie apo më saktë prosperiteti, shëndeti, pushimi dhe energjia njëkohësisht, gjithçka e vendosur nga Zoti për dobinë dhe shërbimin e njerëzve: “Ai që bën të dalë bar për kafshët dhe gjelbërim për shërbimin e njerëzve” (Ps. 103, 15). Dhe nëse ka dalë bari për kafshët, kjo do të thotë livadh, një hapësirë e gjelbër plot me kafshë, si për shembull: “një viç që ha bar” (Ps. 105, 20), me një bari që i ruan dhe i çon përpara: “dhe e mori atë nga stërvitjet e deleve (Dajvidin), nga dele që lindin” (Ps. 77, 76-77), duke i besuar një tjetër kujdes: “Për të pastruar Jakobin... dhe Izraelin...” (Ps. 77, 77).

Në Palestinë, livadhet e gjelbra nuk janë të përhershme, por mbesin vetëm për një periudhë pas shiut, ndërsa në sezonin e thatë bëhen të djegura, të pjekura nga thatësira, nga nxehtësia e diellit. Pikërisht për këtë arsye, krahasimi me barin, si shenjë e jetës efemere, është shumë i përdorur (Ps. 102, 15; Is. 40, 6-7). Sa kohë që mbreti David vetë ka qenë bari dhe për sa kohë që kujdesi dhe shqetësimi hyjnor për njerëzit është krahasuar me një bari, ky rol do të mbajë përherë kuptime të rëndësishme: “Zoti është bari im dhe asgjë nuk do të më mungojë; në vend të pushimit, atje më ka vendosur; pranë ujërave të qetësisë më ka ushqyer” (Ps. 22, 1-2), vetëm se atëherë nuk ishte e dukshme që kjo lumturi do të ishte efemere. Dhe megjithatë, ajo nuk është dhënë për çdo njeri, por duhet merituar: “Ata që bëjnë ligësi... ata që bëjnë padrejtësi... si bari do të zbehen shpejt dhe si gjelbërimi i barit do të zhduken shpejt” (Ps. 36, 1-2). Bari i bukur, i mbushur me kaq të mira për “shërbimin e njeriut” (Ps. 146,

8), gjen shpejt fundin nën stuhitë e erës nga jugu, erë e thatë dhe shkatërruese: "Njeriu si bari... sepse era kaloi mbi të dhe ai nuk do të jetë më dhe nuk do të njohë më vendin e tij" (Ps. 102, 15-16).

Ja, edhe studimi i barit mund të sjellë elemente nga jeta sociale e hebrenjve, si për shembull, si ndërtuan të varfrit shtëpitë. Çatitë e tyre ishin mbështjellë me baltë, për më tepër, ishin të sheshta. Natyrisht, në sezonin e shiut do të kishin dalë fije bari, të kota, të dëmshme për shtëpinë, rritur aty ku nuk ishte vendi për to. Dhe gjithsesi, ato nuk mund të kishin forcë, energji, pasi rrënjët e tyre nuk arrinin deri te toka e fortë, solide: "Mos u habisni, – thoshte i Lumuri Augustini, –që shihni mëkatarët që ngrihen si bari që rritet mbi shtëpi; ata nuk do të gjejnë gjë tjetër veçse bar të thatë dhe do t'i hedhin në kashtën e Atit të Familjes; ata do të bëhen grumbull pluhurësh të përjetshëm." Kjo është pikërisht fati i rezervuar për armiqtë e Sionit: "Të gjithë ata që urrejnë Sionin, bëhuni si bari i çative, që para se të shpërmdahet, u tha" (Ps. 128, 6).

Krahasimi me barin mbi çati ndodhet edhe në librin e katërt të Mbretërve, kur Profeti Isaia thotë atë që Zoti ka vendosur kundër Senaheribit dhe ushtrisë së tij: "Do të jenë si bari mbi çati, që thahet para se të arrijë koha e mbjelljes."

Po aty kam mësuar edhe përshëndetjen e ngrohtë që i drejtonin punëtorët njëri-tjetrit: "Dhe ata që mblidhnin grurin nuk thoshin: "Bashkë me ju bekimi i Zotit, ju kam bekuar në emër të Zotit!" (Ps. 128, 8). Ky urim kishte ritualin e tij: kalimtarët përshëndesnin ata që ishin në fushat me grurë: "Bashkë me ju bekimi i Zotit", ndërsa ata që mblidhnin dhe korën, përgjigjeshin: "Zoti të bekojë" (Rut 2, 4). Edhe Shën

Augustini e pohonte këtë zakon që ishte i pranishëm edhe në kohën e tij.

Pamja e lulëzuar dhe e begatë e barit frymëzonte dhe krahasime jo shumë të këndshme: flitej për shumicën e mëkatarëve, por jo çfarëdo mëkatarësh, por vetëm ata të huaj, të këqij, armiqtë, tradhëtarët: "Mos u habisni kur të shihni mëkatarët që lulëzojnë në jetë", thoshte Shën Augustini. Pse ndodhte kjo? "Mëkatarët ngrihen si bar dhe shfaqen të gjithë ata që bëjnë ligësi, që të shuhën në shekullin e shekujve" (Ps. 91, 7-8).

Por, sidoqoftë, Zoti e donte kaq shumë njeriun, botën... Nuk mund të ishte që profeti të mos inspirohej nga imazhe më të ngrohta, më të bukura, më të ngazëllyera, plot gëzim dhe buzëqeshje: "Dhe trupi im lulëzoi dhe me vullnetin tim do ta lavdëroj Atë" (Ps. 27, 10), "Dhe ata që janë në qytet do të lulëzojnë si bari i tokës, emri i Tij do të mbijetojë përjetësisht" (Ps. 71, 16-17); "Njeriu si bar; ditët e tij si lule fushe; ashtu do të lulëzojë... bekon Zotin" (Ps. 102, 15, 22). Shën Augustini thoshte: "Shtëpia jote dua të lulëzojë, të ndritë për shumë vjet, madje edhe për shumë shekuj", dhe profeti Isaia thoshte: "I gjithë trupi është si bar dhe gjithë lavdia e tij është si lule e lëndinave". Dhe atëherë, çfarë na mbetet? "Bekoni, o shpirti im, Zotin" (Ps. 102, 22).

Në Jude, si në fushë, ashtu edhe në shkretëtirë, ishte zakon që beduinët, udhëtarët, punëtorët, dhe bariu, etj., të përdornin ferra si lëndë djegëse për të përgatitur një ushqim minimal, pasi drurët nuk mund të gjendeshin në ato zona. Megjithatë, shpesh erdhi era dhe shpërndante ferra të ndezura, duke shuar zjarrin e udhëtarëve: "U shuan si zjarri i ferrës" (Ps. 117, 12).

Po cilat ishin këto ferra që i gjenin nomadët në shkretëtirë? Botanikët hasin vështirësi në identifikimin e ferrave, mbresave, ferra dhe bimëve të tjera me ferra që përmenden në Bibël, për shkak të përdorimit të mbi 20 fjalëve të ndryshme për të përshkruar këto bimë që gjenden në sasi të madhe në zonat e thata të Palestinës. Në përgjithësi, ferra shpreh idenë e një gjykimi hyjnor, ose të fatit të keq që bie mbi të këqinjtë (Naum 1, 10; Ezek. 2, 6). Nëse lihen të rriten pa kontroll në kopshtet, apo vreshta, rritja e tyre është shumë e dëmshme (Prov. 24, 31; Isa. 5, 6; Jer. 1, 13), por kur rritja e tyre kontrollohet, ato shndërrohen në gardhe të gjalla, shumë të dobishme për mbrojtjen e vreshtave nga kafshët, apo hajdutët (Ps. 79, 13; 104, 32; Hos. 2, 8; Mat. 21, 33).

“Para se të ndizen shinat tuaja, si në një vresht të mbushur me zemërim, do t'i gëlltis ato” (Psalmi 57, 9). Ky varg përmban një figurë të mrekullueshme stilistike si një masë kohe: shinat nuk do të arrijnë të rriten dhe ata që bëjnë punë të këqija, mëkatarët, do të jenë tashmë shkatërruar. Dhe megjithatë, përkthimi nuk është fare i sigurt. Disa përkthyes e konsiderojnë këtë tekst kaq të paqartë, saqë ndonjëherë ai mungon plotësisht, ose jepen disa versione të ndryshme. Versioni i përmendur këtu mban tekstin e Septuagintës, me të cilën pajtohet edhe Shën Jeronimi: “Para se shinat tuaja të zhvillohen si shkurre me gjemba, stuhia do t'i shkëpusë ata nga jeta, në një shpërthim zemërimi”.

Por teksti origjinal hebraik duket “i papërkthyeshem”, prandaj një variant tjetër duket se duhet të preferohet: “Para se enët tuaja të ndiejnë zjarrin e shpinave, le të fshihen nga erërat e forta”.

Për qëllimet e këtij punimi, përkthimi i dytë është po aq i mirë, pasi shpjegon edhe më tej nevojën për zjarrin e shpinave në natën e shkretëtirës, duke bërë që edhe shkurret të kenë një rol të dobishëm në tokë.

Shkrepët janë një shkurre e zakonshme në Palestinë që rritet në tokë me rërë. Rrënjët e saj prodhojnë karburant të shkëlqyer që përdorej për shigjetat zjarrvënëse: “Shigjeta të mprehta me karbon të ndezur, të tërhequra nga i Fuqishmi” (Psalmi 119, 4).

Trarë, termi i përgjithshëm për bimët që rriten pranë ujit, janë ato që rriten pranë lumenjve, ose në kënetat: nganjëherë ato përkufizohen si “kanavacë” (Eksodi 2, 3; Isaia 19, 6) dhe i referohen disa llojeve të caktuara që ende mund të gjenden rreth lumit Nil dhe kanaleve të tij. Deti i Kuq do të ishte, në përkthimin e saktë, “Deti i Trarëve”. Referencat e tjera kanë të bëjnë me barishte të larta që rriten në vendet e kënetave, dhe shpesh janë strehim për kafshët ujore (Jobi 40, 21; Isaia 19, 6-7; 35, 7).

Kur Izraeli gjykohet nga Zoti, ai është si një tra i tundur nga ujërat (1 Mbretër 14, 15), udhëheqësit e pabesë janë “si trarë para erës” (Psalmi 82, 12), dhe në Dhiatën e Re, fjalët e Krishtit për trarët që tundohen nga era dhe ata që veshin rroba të buta janë gjëra që nuk mund të gjenden në shkretëtirë (Mateu 11, 7-8; Luka 7, 24). Trari nuk mbush një peshë të madhe, ai thyhet në mënyrë të parregullt dhe copa do të hyjnë në duar - kjo është pikërisht ajo që i ndodhi Izraelit, që mbështeti Egjiptin dhe u dëmtua prej tij në kohën e Isaia (Isaia 36, 6; 2 Mbretër 18, 21). “Trau i thyer” mund të jetë simbol i të dobëtut, që Mesia nuk do ta thyejë plotësisht (Isaia 42, 3; Mateu 12, 20).

Përpara kryqëzimit, ushtarët i dhanë Jezusit një tra në vend të shkopit mbretëror (Mateu 27, 29-30; Marku 15, 19). Gjethe të njomura në uthull dhe mirhë që iu ofruan Jezusit gjatë torturës ishin të kapura në majë të një trari (Mateu 27, 48; Marku 15, 36) ose izop (Gjoni 19, 29). Një tra mund të shërbente si instrument për matjen e gjatësisë, dhe emri i tij ishte përshtatur si një njësi matëse e barabartë me gjashtë krahë (Ezekieli 41, 8). Për më tepër, ajo përdorej edhe për të shkruar, si mbajtës për penën: “gjuha ime është tra-shkruesi që shkruan me mjeshtëri” (Psalmi 44, 2), dhe sipas burimeve të tjera, trari zëvendësohej me penë.

Mes trarëve mund të qëndrojnë kafshë të egra, dhe më e zakonshmja është derri i egër. Megjithatë, psalmisti nuk tregon se për cilat kafshë është fjala, por mund të supozohet: “Dëno kafshët nga trarët” (Psalmi 67, 31), megjithatë disa autorë e shohin këtë si një aluzion të poshtër ndaj egjiptianëve. Dukshëm, me “kafshët e trarëve” duhet të kuptohet mbreti dhe princat e Egjiptit. Konkretisht, këtyre kafshëve u janë dhënë si kuptime krokodili dhe hipopotami, të cilat ishin karakteristike për egjiptianët në këtë periudhë. Por duket se vetëm krokodili mund të jetë një kafshë e trarëve, sidomos pasi në përkthimin e njëjtë, vargu 23 iu referohet Egjiptit si “gjarpër”, një sinonim i leviatanit, emër që përdor Isaia (Isaia 27, 1). Dhe leviatani, monstër i ujit, shfaqet shumë herë si krokodil; kështu që arritëm sërish tek Egjipti (Egjipt = gjarpër = leviatan = krokodil), prandaj besohet më shumë se hipopotami.

Kënetat e trarëve lidhen në të vërtetë me një lloj të tërë të vegjetacionit aktual, mes të cilave shkurre, papura, etj. Te Eksodi 25, 31, fjala “trar” përdoret për llambadarin e artë, por

duhet të jetë një gabim, sepse llambadari me shtatë degë nuk ka qenë i njohur para shekullit I para Krishtit.

Shpesh, fjalët në titujt e psalmëve, ndonjëherë të përfshira në vargun e parë, përmbajnë fjalën "lule" ("crini"): "Për udhëheqësin, pas luleve, bijve të Korahut, një mësim, një këngë e gëzimeve" (Ps. 45); "Këngëtarët kanë dëshirë. Pas luleve" (Për udhëheqësin e këngëtarëve, pas luleve); "Libri i Mësuesit të këngëtarëve - Pas: lule... – Psalmi i bijve të Korahut – Mësim" (Libri i udhëheqësit të këngëtarëve – pas luleve. Psalmi i bijve të Korahut); "Për udhëheqësin e këngëtarëve, pas luleve, një mbrojtës i bijve të Korahut; një këngë dashurie" (Për udhëheqësin e këngëtarëve, pas luleve, një mbrojtës i bijve të Korahut; një këngë dashurie); "Për mësuesin e korit; mbi melodi të luleve" (Për mësuesin e këngëtarëve, mbi melodi të luleve).

Dhe tani, shpjegimi. "Pas luleve" duket se ka qenë aria e një këngëje të quajtur kështu, e njohur në atë kohë, sipas së cilës është kënduar ky psalm. Disa e kuptojnë si një instrument muzikor. E njëjti njoftim gjendet edhe në psalmet 59, 68, 80 etj.

Për faktin se lule gjithashtu shfaqen në Psalme, do të përshkruajmë edhe këtë lule. Ashtu siç ndodhi me trëndafilin në Bibël, janë bërë shumë spekulime në lidhje me identitetin e "lules". Fjala mund të përdoret për disa bimë dekorative. Mendohet se shumica e referencave në Këngën e Këngëve i referohen faktikisht zymbylit, ose tulipanit të kuq, ose anemonës së kuqe. Lulja e bardhë është e egër në Palestinë dhe ajo rritet në vende shkëmbore dhe nuk duket të jetë bima e përmendur (Këng. 6, 2-3). Format e luleve të paraqitura në skulpturat e Tempullit të Salomonit duhet të kenë qenë lule

të menexhikut, ose lotusit. Lulja e fushës, që përmendet në Dhiatën e Re, mund të referohet për çdo bimë që rritej në rajonin fshatarak të Palestinës, me kusht që të kishte lule të bukura, dhe duket se mund të ketë qenë anemona, ose lulja e bardhë.

Gruri është një bimë barishtore që bën pjesë në familjen e drithërave, e lashtë dhe ka një rëndësi shumë të madhe për njerëzimin. Gruri tipik nga periudha e Dhiatës së Vjetër në rajonin e Mesdheut ishte gruri "emmer", që dha lindjen e llojit të grurit të fortë, nga i cili sot bëhen makaronat. Korraja e grurit është përmendur shpesh dhe është përdorur si një pikë referimi në kalendarin e hebrenjve. Pjesa më e rëndësishme e ushqimit përfshinte bukën, sidomos bukën e grurit, që ishte më e mira. Gruri konsiderohej si një simbol i mirëdashësisë dhe kujdesit të Zotit: "Përse Zoti i ushqeui ata nga gruri më i mirë" (Ps. 80, 15); "Ai që sjell paqe në kufijtë e tu dhe me grurin tënd të mrekullueshëm të ngop" (Ps. 147, 3).

Ai u përdor për flijimet në Tempull dhe bëri pjesë në flijimin që Davidi solli në fushën e grurit të Ornanit (1 Paral. 21, 23). Ruajtja e grurit bëhej në depo, hambarë, ndonjëherë në një rezervuar uji, të tharë dhe të thata, të gdhendura në tokë dhe mbuluar me një shtresë të trashë dhe të thatë toke. Në kushte të tilla, gruri mund të qëndronte për disa vjet.

Orizi, përkatësisht "orizi me gjashtë radhë" ishte orizi nga kohët biblike që rritej në Palestinë. Ky oriz është ende i kultivuar dhe sot. Ai është një drithë i pakët më pak i vlefshëm se gruri, por kishte një cikël më të shkurtër rritjeje dhe mund të rritej në tokë më të varfër. Orizi përdorej gjithashtu për ushqimin e kuajve dhe kafshëve (3Mbret. 4,

28). Përpunimi i grurit dhe orizit bëhej duke ndarë plehrat (Iov 21, 18; Ps. 1, 4).

Mbledhja bëhej me sëcerë me dhëmbë prej kremeni. Kumbujt lidheshin në grupe, të cilat ngarkoheshin mbi gomarë ose deve, për t'u çuar në fushën e tharjes: “me gëzim do të secerojnë” (Psalmi 125, 5), “shtruesi i grurit nuk i mbushi duart e tij” (Psalmi 128, 7), “do të vijnë me gëzim, duke hedhur grumbujt e tyre” (Psalmi 125, 6), “nuk e mbushi krahatorin e tij... ai që mbledh grumbujt” (Psalmi 128, 7). Pas secerës, vinin të varfërit që mblidhnin grurin e rënë, pastaj lihej që kafshët të hynin në arat, në këtë rend: dhitë, delet dhe kamelët.

Fushat e tharjes ishin të vendosura afër fshatrave, në një vend ku era ndihmonte për shpërndarjen e grurit: “Dhe ata që kalojnë nuk do të thonë: Bekimi i Zotit qoftë mbi ju! ose: Ne ju bekojmë në emër të Zotit!” (Psalmi 128, 8). Gruri kalonte përmes sitave dhe depozitej në hambarë dhe magazina: “magazinët e tyre të mbushura, duke derdhur njëri nga tjetri” (Psalmi 143, 13); kashta ruhej si shtresë për kafshët. Të vënë zjarr në një fushë gruri të pjekur ishte një krim i rëndë dhe një katastrofë, sepse humbiste ushqimi për një vit të tërë: “Kjo është pasuria e tyre që iu dha flakës” (Psalmi 77, 53). Tharja, “si pluhuri që era e shpërndan nga faqja e dheut” (Psalmi 1, 4), mund të zhvillohej deri në fund të gushtit, ose edhe më vonë, deri në korrijen e dytë.

Kultivoheshin edhe perime të ndryshme, si thjerrëza, bizele, fasule, si prodhime sekondare. Ato sillnin larmi në ushqim, dhe mes këtyre, qepa dhe hudhra kishin një rol të rëndësishëm. Barishtet, farat dhe erëzat jepnin shije në një menu që kryesisht përbëhej nga buka: “buka forcon zemrën

e njeriut” (Psalmi 103, 17). Nga degët e njoma të disa bimëve të egra përgatiteshin sallata. Vaj ulliri nuk mungonte.

Liri ishte e vetmja bimë tekstile që kultivohej në Palestinë në atë kohë. Ajo përdorej kryesisht për të punuar pambukun dhe është fibra më e vjetër tekstile që njihet. Nga farat e saj prodhohej vaji i lirit.

Hebrenjtë kishin kopshtet e perimeve (1 Mbretërve 21, 2) dhe pemët frutore (Jeremia 29, 5; Kënga e Këngëve 4, 16). Ato mund të ishin të lidhura, të paktën pjesërisht, me vreshtat, pemët e ullirit, ose pemët frutore (1 Mbretërve 21, 2). Këto kërkonin mënyra të veçanta kultivimi, të cilat duket se nuk u ishin të panjohura: “Do ta nxjerr... dhe do ta zhvendos... rrënjën tënde” (Psalmi 51, 4). Kështu thotë psalmisti: “Vreshta... e zhvendos dhe e mbjell në të... ke mbjellë rrënjët e saj dhe mbushi tokën” (Psalmi 79, 9-10), “kanë mbjellë vreshta dhe kanë mbledhur një bollëk të frutave” (Psalmi 106, 37), dhe rreth vreshtës, ose kopështit të tyre “nuk ka rënë gardh, as ndarje” (Psalmi 143, 14). Por nuk janë vetëm vreshtat, ose perimet që mbillen, por edhe pemët frutore: “Si një pemë e mbjellë afër burimeve të ujit, që do të japë frytin në kohën e saj; dhe gjethet e saj nuk do të bjenë, dhe gjithçka që do të bëjë, do ta mbajë” (Psalmi 1, 3). Dhe kopshtet janë plot me “pemë frutore” (Psalmi 148, 9), me degë dhe gjethe (Psalmi 79, 11, 12) dhe me degë hije, që gjejnë përdorime të tjera: “Organizoni festën me degë hije” (Psalmi 117, 27), ku bëhet fjalë për Festën e Katesës.

Dhe vreshtet janë përmendur gjithashtu: “do të mbledhin nga ajo të gjithë ata që kalojnë përmes rrugës” (Psalmi 79, 13).

Erëzat dhe bimët e rralla mund të gjendeshin në kopshtet mbretërore, ose të pasanikëve dhe do të mbushnin “magazinët e mbretërve” (Psalmi 104, 29). Të gjitha këto kërkonin ujitje nga një burim, nga një rezervuar uji, ose një cisternë. Kopështi i mbretit në Jerusalem ishte shumë i njohur (2 Mbretërve 9, 27).

Ligjet levitike të dhëna përmes Moisiut kishin përcaktuar disa parime bujqësore, disa prej të cilave ishin praktika për ruajtjen e tokës (për shembull: lënia e tokës të papunuar në vitin e shtatë, ose mosvjelja e hardhive pas të njëjtës periudhë). Të tjera ishin praktika të mira, morale për shoqërinë, duke u lënë të varfërve mundësinë të mbledhin diçka, duke siguruar kështu të drejtën për ekzistencë për të gjithë.

Nëse parimet e Zotit nuk respektoheshin, korrrjet nuk do të rriteshin (Lev. 26, 14), dhe do të vinte uria: "Dërgoi urinë mbi dheun e tyre dhe thau grurin" (Ps. 104, 16), ose do të shpërbleheshin me begati: "Ata që mbjellin me lot, do të korrrin me gëzim" (Ps. 125, 5); "Korrën begati të frutave" (Ps. 106, 37); "Do të ketë shumë bukë në dhe, deri në majat e maleve" (Ps. 71, 16). Këto mësimet morale dhe praktike vazhdojnë të jenë aktuale, megjithëse ende nuk janë njohur në të gjithë botën. Në disa shtete, zakonet kanë ekzistuar, por janë humbur me kalimin e kohës, ashtu siç ndodhi në shtetet komuniste. Ndërsa në vende të tjera, thjesht nuk janë bërë të njohura – roli misionar i Kishës ende nuk ka përfunduar.

Armiqtë kryesorë të të mbjellave kanë qenë, fillimisht, thatësira: "Ai vendosi... zjarr të nxehtë mbi tokën e tyre" (Ps. 104, 31), dhe vetëm te Zoti ekzistonte shpresa për ta luftuar atë: "Ai që dërgon burime në luginat" (Ps. 103, 11), "Ai që

ujit malet" (Ps. 103, 14), "Lumenjtë derdhen mbi dhe pa ujë" (Ps. 104, 40).

Po ashtu, bëhet fjalë edhe për breshërin: "Vendosi breshër në shiun e tyre... Dhe shkatërroi hardhitë dhe fijet e tyre dhe thau pemët, kufijtë e tyre" (Ps. 104, 31-32), ngricën: "dhe mori ftonjtë e tyre me ngricë" (Ps. 77, 52). Pastaj "dërgoi shkatërrim në frytin e tyre!" (Ps. 77, 51), "Tha dhe erdhën breshër dhe larvat pa numër, dhe hanë gjithë barin në tokën e tyre dhe hanë frytin e tokës së tyre" (Ps. 104, 33-34), sëmundjet e bimëve, si mana ose rushi: "Dërgoi pluhurin mbi frytin e tyre" (Ps. 77, 51), dhe erërat e nxehta dhe të thata, që shkaktonin thatësirën dhe zjarrin në pyje dhe të mbjellat: "Si zjarri që djeg pyllin, si flaka që djeg malet" (Ps. 82, 13). Po ashtu, lufta ishte gjithashtu një katastrofë, pasi kishte lënë të papërfunduara të mbjellat: "Fryti i tërë mundimit të tyre" (Ps. 104, 35), pa korrje: "Frytin e punës së duarve tuaja do ta hani" (Ps. 127, 2).

Me mbishumën e të mbjellave bëhej eksportimi i grurit, vajit të ullirit dhe verës. Sasi të mëdha nga këto produkte konsumoheshin nga karvanët tregtarë që kalonin Palestinën, madje para se të largoheshin nga territori që kishin kaluar.

Dhe megjithatë, ka qenë një moment kur të zgjedhurit e Zotit "përbuzën tokën e dëshiruar" (Ps. 105, 24), dhembja e premtuar. Mrekulli që asnjëherë nuk janë bërë, megjithatë, janë ende në pritje, si të gjithë natyra që merr ndjenja të njeriut kur hyn në Tokën e Premtuar (Josua 3, 15-17): "Malet u ngjiten si deshtë dhe kodrat si djem të deleve" (Ps. 113, 4). Malet dhe kodrat nuk janë ngritur kurrë. Jordani nuk është tërhequr, por është ndaluar për t'u mundësuar kalimi, edhe pse kjo mrekulli nuk ishte vetëm e mundur për Zotin, por

tashmë është përshkruar si e realizuar: "Ke kthyer përrenjtë në jug" (Ps. 125, 4), dhe kjo kthesë është pikërisht në kontekst, dhe është lidhur me kthimin nga robëria për të hyrë në Tokën e Premtuar. Shën Ioani i Artë thotë se në Shkrimin e Shenjtë bëhen shpesh thirrje të tilla: "Vreshtat peshojnë, grumbujt janë të dobët, ata që kanë zemër të gëzuar janë të ngazëllyer" (Is. 24, 7), por psalmisti e shikon ndryshe pjesëmarrjen e natyrës: "Atëherë do të gëzohen të gjithë pemët e pyllit para Zotit" (Ps. 95, 12).

Mund të bëhet pyetja: dhe përse ky gëzim? Përgjigja është e thjeshtë: si mund të kërkonte Davidi që të pranojmë gjithë pasurinë dhe mrekullitë që Zoti ka lënë? "Këndoni Zoti himnin e ri, sepse Zoti ka bërë gjëra të mrekullueshme!" (Ps. 97, 1). Të gjitha ato duhej të mbaheshin të gjalla në kujtesën e hebrenjve dhe me të vërtetë mirënjohja e tyre duhej të ishte pafund dhe të mos kthehej në dyshim. Ndoshta pikërisht për këtë arsye, Kisha përfshiu në ritualet e saj lutjen para dhe pas darkës, lutjen kur shkojmë në udhëtime, bekimin e shtëpisë, etj.

KAPITULLI 4

-Fauna -

Ashtu siç ndodhi me bimët, përkthimet e shumta të bëra nga Shkrimi i Shenjtë përmendin një shumëllojshmëri të madhe kafshësh dhe kështu identifikimi i atyre që përmend psalmisti nuk është gjithmonë i lehtë. Në të kaluarën, mosnjohja e saktë e faunës së Palestinës ishte shkaku kryesor për mungesën e saktësisë dhe nuk është e çuditshme që emrat e specieve evropiane janë përdorur në vend të atyre të vendit të origjinës. Studimi shkencor i zoologjisë filloi vetëm në shekullin XIX dhe në të kaluarën ishte zakon që të emërtoheshin vetëm kafshët e njohura, ose ato të dobishme për njeriun.

Përsëri, do të kërkojmë më shumë të bëjmë thirrje për shpirtin e Psalmeve, sesa për fjalën e saj. Do të përmendim shkurtimisht të gjitha kafshët që takojmë në përkthime të ndryshme dhe ngatërresën që përkthyesi bën ndërmjet identifikimeve të mundshme të disa fjalëve hebraike, që kanë mbetur të paqarta dhe kjo do të jetë po aq magjepsëse sa në rastin e bimëve. Megjithatë, kafshët që përmenden në Psalme janë shumë më të shumta, disa herë më shumë se bimët. Dhe megjithatë, përmes tyre, nuk mësojmë shumë për jetën e hebrenjve. Pse psalmisti ka pasur nevojë për kaq shumë? Është shumë e mundur që shpjegimi të jetë thjesht estetik; krahasimet me kafshë janë shumë më plastike sesa ato me lule, aq më pak me perime. Nuk ka bimë, apo barishte që mund të përcjellin egërsinë e pushtuesve, nuk do të ketë asnjëherë ndonjë pemë që të presë në errësirë për të sulmuar fshehurazi dhe nuk ka asgjë që mund të zëvendësojë tmerrin e shkaktuar nga kafshimi i një kobre, apo të një gjarpëri dhe

çfarëdo lloji të jetë gjarpëri, ai shkakton të njëjtën terror të pabesueshëm. Universi bimore ka një rol tjetër në këtë botë.

Dhe megjithatë, nëse armiqtë, pushtuesit, pabesimtarët janë krahasuar pa asnjë ngurrim me kafshët, kur bëhet fjalë për një njeri të mirë, nuk ka kafshë në botë që mund t'i bëjë atij shoqëri. Dhe kështu, ne gjejmë zgjidhjen në vargjet e para të Librit të Psalmeve: "Dhe ai do të jetë si një pemë e mbjellë pranë burimeve të ujërave, që do të japë frytin e tij në kohën e tij; dhe gjethet e tij nuk do të rënkojnë" (Ps. 1, 3).

Për të bërë imazhet sa më sugjestive dhe të thirrura, kafshët shtëpiake përmenden në mënyrë të kufizuar dhe, ndër shpendët, asnjëra. As pula, as dhia nuk mund të sugjerojnë intensitetin e ndjenjës, dhe qeni shfaqet në një pozicion shumë të padëshirueshëm, të paqartë, jo si një shok i zgjuar dhe besnik i njeriut.

Duke supozuar që përkthimet shqip që kam konsultuar kanë ruajtur kuptimin origjinal të Psalmeve, do të vërejmë fillimisht ndryshimin që bëri poeti ndërmjet njeriut dhe kafshës: kjo e fundit nuk ka mendje, nuk mund të mendojë, të arsyetojë, por është, thjesht, një "kafshë" (Ps. 8, 7; 35, 6; 48, 12; 48, 21; 49, 11; 72, 22; 77, 53; 77, 55; 103, 15; 134, 8). Shpjegimi më plastik i fjalës e jep vetë psalmisti, me shumë qartësi, pa asnjë nuancë: "Sepse isha pa mendje dhe pa dija; si një kafshë isha para Teje" (Ps. 72, 22). Këtu, "kafshë" është në kuptimin e një kafshe të egër. Një varg tjetër është pak më i zbutur:

"Ai u bashkua me kafshët që ishin pa mendje dhe u bë si ato" (Ps. 48, 12; 48, 21). Një ide tjetër interesante është e Davidit, profetit, dhe kështu do ta pranojmë me gjithë

bukurinë e saj: "Të shpëtosh njerëzit dhe kafshët, o Zot" (Ps. 35, 6), që në përkthime të tjera shprehet vetëm si ndihmë: "Ty, Jehova, që e ndihmon njeriun dhe kafshët," "Për të gjithë Të kujdesesh, deri edhe për krijesat më të vogla".

Kështu thotë psalmisti: "Krahët tuaj të argjendtë do të jenë si të zogut të pëllumbit dhe shpina juaj do të shkëlqejë si ari" (Ps. 67, 14). Para se të komentojmë konkretisht figurën, ja kuptimi i saj i deshifruar nga Ilia Ecdikuli:

"Ato që shihen nga shpirti për t'u bërë vepra janë të argjendtë, si krahët e pëllumbit, ndërsa ato që janë menduar, pra ato që janë përtej arsyes, për meditimin, janë të arta. Nëse shpirti nuk është zbukuruar kështu, atëherë ai nuk mund të fluturojë dhe të pushojë atje ku është banesa e të gjithë atyre që gëzohen."

Është e njohur se pendët e pëllumbit mund të ndryshojnë ngjyrën pas ekspozimit ndaj diellit. Ajo që dominon më shumë është e bardha, grija, e zeza, vjollca dhe nga kjo përzierje del një ngjyrë ari, më e hapur se sa ajo e shafranit. Zogu pa këmbë, ai që merr ngjyrën e qiellit dhe është i detyruar të fluturojë gjithmonë, duke pushuar në rrjedhën e ajrit, dhe që nuk mund të ulet për pushim, sepse Zoti nuk ia dha këmbët dhe kështu duhet të fluturojë deri në vdekje, kur bie... E vështirë të harrohet një aureolë e tillë, një përshkëlqim i tillë. Dhe nuk gabojmë, sepse ja një tjetër varg që thekson paralelizmin: "Thashë, kush do të më japë mua krahë pëllumbi, që të fluturoj dhe të pushoj?" (Ps. 54, 6).

Një tjetër figurë, po aq e pabesueshme dhe e shfrytëzuar tre mijë vjet më vonë, me mjetet e një teknike po aq të jashtëzakonshme, është e pranishme "si pluhuri i

mishrave dhe si rëra e detit (e) zogjve fluturuese... në mes të kampit të tyre, rreth çadrave të tyre” (Ps. 77, 31-32). Kjo figurë është e frymëzuar nga kalimi i izraelitëve në shkretëtirë: “Ata kërkuar dhe erdhën pëllumba dhe me bukë qiellore i ngopën ata” (Ps. 104, 39). Po ky episod gjendet i shpjeguar edhe në një pjesë tjetër të Shkrimave të Shenjta: “Në mbremje erdhën disa pëllumba dhe mbuluan kampin” (Eks. 16, 13).

Ka një paralelizëm të vetëm që mund të bëhet dhe është plotësisht e qartë burimi i frymëzimit: Zogjtë, novela e shkrimtares Daphne du Maurier, sipas së cilës u bë filmi i Alfred Hitchcock! - ai pushtim i pabesueshëm i zogjve, kaq shumë, saqë mund të gjuhen me lehtësi të madhe me mjetet e thjeshta që dispononin në shkretëtirë, disa njerëz nga të cilët shumë pak ishin gjuetarë. I vetmi ndryshim mes filmit dhe episodit biblik është se pëllumbat e dërguar nga Zoti nuk ishin agresivë. Pëllumbi është gati zogu më i vogël nga ata që lejohen për gjueti dhe ishin të konsideruar si ndër zogjtë e pakët të pastër; janë zogj migratorë dhe në periudha të caktuara ata udhëtojnë në grupe të mëdha, fluturojnë një, ose dy metra mbi tokë dhe migrimi i tyre përshkon rrugën që ndoqi populli izraelit.

Përshkrimi i zogjve bëhet në një mënyrë të tillë, sa nuk ka dyshim se është fjala për zogj të egër, zogj të lirë: zogjtë e qiellit (Ps. 8, 8; 78, 2; 103, 13), zogjtë fluturuese (Ps. 77, 31; 148, 10). Dhe kur nuk shoqërohen me mbiemra, ka elemente të tjera të qartë dhe të kuptueshëm: “Shkoni në mal, si një zog” (Ps. 10, 1); “Si një zog i vetmuar mbi çati” (Ps. 101, 8); “Zogjtë e qiellit, nga mes shkëmbinjve” (Ps. 103, 13); “Atje zogjtë do të bëjnë çerdhen e tyre (në kedrat e Libanit)” (Ps. 103, 18); “Shpirti ynë shpëtoi si një zog nga gracka” (Ps. 123,

7). Nuk vendosen gracka për zogj të oborrit dhe këta nuk banojnë as në male, as në shkëmbinj, as në kedrat e Libanit, etj.

Le të bëjmë një përmendje të mëtijshme lidhur me zogun e vetmuar në psalmim 101. Këtu është e rëndësishme edhe koka e psalmit: “Lutja e një të varfëri të pikëlluar, i cili drejton lutjen e tij para Zotit.” Duket se nuk është fjala për varfëri materiale, as për një “të varfër me shpirt”, ashtu si as për një varfëri tjetër.

Atëherë, për kë flet psalmisti?

Flitet më pas për pelikanin në shkretëtirë, që në disa përkthime zëvendësohet me shqiponjën, bufin që bëhet korb nate, ose kukuvajkën, ndërsa zogu i vetmuar quhet laraskë, skifter, dallëndyshe ose trumcak. Pelikani në shkretëtirë nuk është një shprehje kontradiktore, sepse shkretëtira nuk nënkupton domosdoshmërisht shkretëtirën e thatë, por çdo sipërfaqe të pabanuar e të paqarkulluar, edhe nëse është moçalishte.

Çfarë kërkon pelikani në shkretëtirë? A nuk është vendi i tij atje! Ndërsa bufi është zog nate dhe nuk është specifik vetëm për rrënojat. Por nëse me këtë nënkuptohen vende të braktisura nga njerëzit dhe koha, vende të lëna në një vdekje të ngadaltë dhe një gërryerjeje të pashmangshme, atëherë po, atje është vendi i atyre që ndiejnë se vuajtja është tepër e madhe.

Bufi, elementar për ne, konfuz për zoologët, sepse janë katër fjalë të ndryshme në Testamentin e Vjetër që e identifikojnë atë dhe jo të gjitha janë të qarta. Por për ne, ai

mbetet simbol i urtësisë, dhe sado kurioze të duket, hunda e mprehtë dhe sytë e rrumbullakët të bufit frymëzojnë simpati. Trumcaku jeton pranë shtëpive, tani dhe si para tre mijë vjetësh. Ai është dhe vazhdon të jetë vrarë dhe shitur. Korbi shpesh përmendet së bashku me zogjtë e tij, të cilët frymëzojnë shumë ndjeshmëri: "Atij që u jep kafshëve ushqimin e tyre dhe zogjve të korbit që e thërrasin" (Ps. 146,9). Duket se zogjtë e korbit simbolizojnë ata që kërkojnë vetëm Mbretërinë e Qiejve, duke pritur të ushqehen nga Zoti.

Po ashtu lejleku i bardhë dhe çafka janë zogj shtegtarë, që në muajt mars-prill shkojnë drejt veriut duke ndjekur Luginën e Jordanit: "Vendbanimi i çafkës në bredha" (Ps. 103, 19). Ka edhe identifikime të tjera të mundshme, duke u nisur nga teksti arab: zog i bardhë, lejlek, skifter, por shumica bien dakord për çafkën.

Dallëndyshja, ose lastuni duket se shfaqen në psalmin 83, megjithëse jo në të gjitha përkthimet. Ato identifikohen sepse përmendet Tempulli, ku zogu kishte ndërtuar folenë e tij. Por, kjo është shumë e pakët për të identifikuar një zog: "Sa të dashura janë banesat e tua... oborret e Zotit... se zogu gjeti shtëpinë e vet dhe turtullesha folenë, ku do të vendosë zogjtë e saj" (Ps. 83, 1-3).

Shqiponja, ndonjëherë e quajtur skifter, duket se është shqiponja egjiptiane, një zog me pendë të bardha dhe të zeza, që mund të shihet duke u ushqyer me kufoma, mbetje dhe plehra, gjë që nuk është larg kontekstit: "Kufomat e robërve të tu i bën ushqim për zogjtë e qiellit" (Ps. 78, 2). Më shumë se të gjithë zogjtë, në Testamentin e Vjetër përmenden pëllumbat dhe turtulleshat.

Një vëzhgim i fundit: jo vetëm zogjtë shtëpiakë nuk përmenden nga psalmisti, por as zogjtë këngëtarë. Nëse zogjtë simbolizojnë mbi të gjitha lirinë e plotë, por të brishtë, ka dhe krijesa të tjera që përfaqësojnë rrezikun e fshehtë, vdekjeprurës, të rrufeshëm dhe tinëzar: zvarranikët (Ps. 148, 10). Dhe përsëri, nëse diçka mund të jetë e bukur në përshkrimin e gjarpërinjve helmues, atëherë mund të themi se psalmet e kanë nxjerrë në pah këtë bukuri: "Zemërimi i tyre si i gjarpërit, i një nepërke shurdhe, që i mbyll veshët. Që nuk do të dëgjojë zërin e magjistarëve: të shtriganit që magjeps me mjeshtëri" (Ps. 57, 4-5). Me këto vargje ka depërtuar edhe te ne zakoni nga Lindja e Largët, përmes së cilës indianët "zbutnin" kobrat.

Përmendet shpesh për ata që vinin me këto kobra në panairë. Por, nëse e krahasojmë vetëm me 60 vitet e fundit, kur mundësitë e udhëtimit kanë kaluar çdo kufi të mëparshëm, sa kobra të tilla kanë hyrë në vendin tonë? Ka qenë të paktën një e vetme? Dhe në të kaluarën, në shekuj dhe mijëvjeçarë të shkuar, sa herë mund të jetë parë ndonjë indianë me një kobër të zbutur në vendin tonë? Dhe atëherë, duke qenë se nuk kishte as televizion, as kinematografi, madje as fotografi, si mund të ishte aq mirë i njohur ky zakon këtu?

Përgjigjja është vetëm një: vetëm nga Psalmet. ... Por tre mijë vjet më parë, njerëzit nuk kishin studiuar me hollësi sjelljen, ose anatomitë e gjarpërinjve. Zemërimi i gjarpërit është absolutisht real, por jo dhe zbutja e tij përmes melodisë së kënduar nga magjistarët me një fyell specifik për zbutësit. Është kryer ky eksperiment: u mbuluan sytë e kobrave me një shirit ngjës dhe kënga vazhdoi. As që bëhej fjalë që gjarpërinjtë të "dëgjonin" diçka dhe të ngriheshin në

tingullin e fyellit; përkundrazi, shfaqnin vetëm një sjellje të hutuar. Sapo sytë iu liruan, hutimi i tyre zhdukej dhe kthehej kureshtja për lëvizjen e fyellit dhe të zbutësit.

Po kështu, nëse ai që këndonte nuk mund të shihej nga gjarpri, asnjë ishte dhe reagimi i tij ndaj tingullit të fyellit. Kështu që psalmisti ka të drejtë në një pikë: nepërka, në fakt gjarpri, është tërësisht shurdh.

Gjarpërinjtë gjenden në të gjitha zonat gjeografike, nga shkretëtirat deri në pyje dhe kënetat. Shumica prej tyre janë të padëmshëm, por njeriu nuk është në gjendje ta bëjë këtë dallim kur sheh një gjarpër dhe tmerri që ndjen është i plotë. Identifikimi i tyre në Psalme mund të bëhet vetëm në mënyrë të vagullt. Përmenden: nepërka, aspidi, basilisku, kobra. Kjo e fundit shfaqet pa asnjë dyshim, sepse vetëm ajo lidhet me magjistarët. Në pjesën tjetër, gjarpri, nepërka, aspidi dhe basilisku janë njësor të pranueshëm. Vetëm se basilisku është një gjarpër imagjinar, një gjarpër përrallash, për të cilin besohet se vret me shikim. Ndërsa nepërka (ose aspidi) përdorej në Egjipt nga ata që donin të vetëvriteshin. Dihet se mbretëresha Kleopatra u vetëvra në këtë mënyrë.

Për më tepër, edhe pse rrallë, nepërka sulmon pa provokim, gjë e pazakontë për çdo kafshë. “Do të shkelësh mbi aspidën dhe basiliskun dhe do të ecësh mbi luanin dhe dragoin” (Ps. 90, 13). Sigurisht, duke shpresuar te Zoti, asgjë nuk mund të jetë kundër teje, por kurthet janë gjithnjë të pranishme. Pse vallë këto kafshë janë të lidhura? Pse me luanin, mbretin e kafshëve? T’i lidhim përgjigjet me një varg tjetër nga Psalmet: “Si një luan gati për gjah, si një këlysh luani që qëndron në strofka” (Ps. 16, 12). Edhe gjarpërinjtë dalin nga strofkat,

duke e shtuar rrezikun. Luani sulmon hapur, me guxim; gjarpërinjtë sulmojnë duke u zvarritur pa zhurmë, kur nuk e pret.

Po ashtu në Psalme përmendet dhe dragoi, një krijesë detare. Disa e identifikojnë me balenën, dugongun, delfinin, leviathanin, ndërsa të tjerë, më së fundmi, me krokodilin. Është e qartë që këtu, identifikimi i vetëm i mundshëm është pikërisht krokodili, që rrit përshtypjen e egërsisë në plotësimin e sulmeve të nënkuptuara. “E kanë mprehur gjuhën e tyre si të gjarprit, helm aspide poshtë buzëve të tyre” (Ps. 139, 3). Ky varg i referohet njerëzve të ligj, të padrejtë, të etur për luftë, mëkatarë, të cilët kanë ngritur “kurthe për mua dhe kanë shtruar litarë, kurthe për këmbët e mia, mbi rrugë... gurë pengues” (Ps. 139, 5). Nuk ka gjë më të rrezikshme sesa ligësia, e keqja e paramenduar dhe kështu krahasimi me gjarpërinjtë helmues është i pashmangshëm.

Ndër zvarranikët që shfaqen në Psalme, por vetëm në disa versione, përmendet një tjetër, më e padëmshmjia që mund të imagjinohet: kërmilli. Ja dy variante: “Si dylli që shkrihet, do të shkatërrohen. Ra zjarr mbi ta dhe nuk e panë diellin” (Ps. 57, 8); “Si kërmijtë që zvarriten duke u tretur, si aborti i një gruaje që nuk sheh diellin.” Të dyja përfaqësojnë të njëjtin varg.

Në Psalme përmenden gjithashtu insektet: karkaleca, bletë, brumbuj, miza, mizat këlyshë, krimba, merimanga, mushkonja, zhumba, grerëza, morra. Sigurisht që nuk shfaqen të gjitha, por nëse do të krahasojmë përkthimet, siç kemi bërë deri tani, të gjitha këto gjenden dhe rrjedhimisht do t'i përmendim dhe ne. Një përmendje e veçantë për grerëzën: ajo nuk shfaqet përveçse e implikuar indirekt, sepse

fiq të egër, që janë të pranishëm në vargjet e psalmistit, duhet të polenizohen nga grerëza e fiqve, që hyn në pjesën e sipërme të vrimës së fikut të ri. Insekti e ka jetën e tij të lidhur me brendësinë e fikut të pangrënshëm mashkullor, fiq që shfaqen disa herë në vit.

Karkalecat janë insektet më të rëndësishme në Bibël dhe një shkatërrues kryesor, por në të njëjtën kohë një burim proteinash shtazore. Ato, fatkeqësisht, bashkoheshin në tufa të mëdha. Era lindore sillte atëherë karkalecat (Dal. 10, 13), pra një dëshmi tjetër e dëmshmërisë së erës juglindore. Në disa përkthime, ato shfaqen nën emrin e zhapinjve. Të dyja janë të vetmet insekte të konsideruara “të pastra,” pra të lejuara për ushqimin e njerëzve, edhe pse nuk ka dëshmi të drejtpërdrejta që izraelitët të kenë ngrënë karkaleca. Megjithatë, ato përmenden në listën e ushqimeve. Në Psalme, asgjë nuk është rastësore dhe kështu as karkalecat nuk vijnë sipas dëshirës së tyre, por janë të dërguara: “Tha, dhe erdhën karkalecat dhe krimbat pa numër. Dhe hëngrën tërë barin në tokën e tyre dhe hëngrën tërë frutin e tokës së tyre” (Ps. 104, 33-34). Megjithatë, edhe pas fatkeqësive të tilla, “krijesat e vogla” (Ps. 103, 26) të Zotit shihen dhe për anën e tyre të bukur, sepse e keqja filloi para së gjithash nga njerëzit dhe karkalecat ishin vetëm ndëshkimi: “si rrahja e krahëve të karkalecave, dridhem” (Ps. 108, 22). Në vend të karkalecave, nganjëherë shfaqen mushkonja, dhe në vend të krimbave, brumbuj.

Po aq e dëmshme është miza, ose miza këlyshë: “Tha dhe erdhën mizat këlyshë dhe turma mizesh në të gjitha kufijtë e tyre” (Ps. 104, 30); “Dhe i dërgoi mbi ta mizat këlyshë dhe i hëngrën... I dha... mundimet e tyre, karkalecave” (Ps. 77, 50-51); “Zhumba dërgoi mbi ta dhe i

hëngrën.” Në fakt, në Psalme përmendet edhe morri dhe krimbat (Ps. 21, 6).

Dhe pse të gjitha këto fatkeqësi? Përveç fajeve të tjera, ka një tjetër, vdekjeprurëse – të mos provosh Zotin, gjë që njerëzit e bënë në marrëzinë e tyre: “Por ata e provokuan dhe e hidhëruan Perëndinë Më të Lartit dhe urdhërimet e Tij nuk i zbatuan” (Ps. 77, 62).

Merimangat shihen me një farë admirimi, për shkak të mundit të tyre për të endur një pëlhurë kaq të hollë dhe të brishtë: “E ke holluar si pëlhurën e merimangës shpirtin e tij” (Ps. 38, 15); “Vitet tona u llogaritën si pëlhura e një merimange” (Ps. 89, 10).

Megjithatë, ekziston edhe një insekt i dashur – bleta, për shkak të mjaltit të saj nga hojet: “Gjykimet e Tua... më të ëmbla se mjalti dhe hojëza” (Psalmi 18, 11). Por dihet gjithashtu se bletët mund të jenë edhe të rrezikshme: “Më kanë rrethuar si bletët hojet” (Psalmi 117, 12).

KAPITULLI 5

-Njeriu -

Për psalmistin, njeriu është kulmi i Krijimit të Zotit dhe sunduesi i botës shtazore; ai është një qenie në të cilën përqendrohet gjithë universi, që gëzon kujdes të veçantë nga Zoti:

“Zot, ç’është njeriu që Ti e bën të njohur veten Tënde atij, ose biri i njeriut që e merr në konsideratë? Njeriu i ngjan kotësisë, ditët e tij kalojnë si hija” (Psalmi 143, 3-4).

Por, duke njohur botën ku gjendet, mbreti David nuk mund të mos kujtojë humnerën që e ndante njeriun e shoqërisë nga moraliteti i tij i vërtetë dhe përmbushja shpirtërore. Ndërkohë që jeta e njeriut nuk zgjat më shumë se shtatëdhjetë ose tetëdhjetë vjet: “Vitet tona janë llogaritur si një pëlhurë merimange, ditët e viteve tona janë shtatëdhjetë vjet. E nëse janë me forcë, tetëdhjetë vjet dhe çka është më shumë se këto, lodhje dhe dhimbje” (Psalmi 89, 10-11), fati përfundimtar i njeriut është të vdesë si kafshët, ose si lulet e fushës:

“Është bërë i ngjashëm me kafshët pa mend dhe u krahasua me ta... si dele në ferr janë vendosur, vdekja do t’i kullotë ata” (**Psalmi 48, 12-14**); “Kush është njeriu që të jetojë dhe të mos shohë vdekjen, e të shpëtojë shpirtin e tij nga duart e ferrit?” (**Psalmi 88, 47**); “Mos e kthe njeriun në përrulësi... asgjë do të jenë vitet e tyre; në mëngjes do të lulëzojë dhe do të kalojë, në mbrëmje do të bjerë, do të forcohet dhe do të thahet... Sepse të gjitha ditët tona janë

pakësuar dhe në zemërimin Tënd kemi mbaruar” **(Psalmi 88, 3, 5, 9);**

“Njeriu si bari; ditët e tij si lulja e fushës; kështu do të lulëzojë. Sepse erë ka kaluar mbi të dhe nuk do të jetë më dhe as vendi i tij nuk do të njihet më” (Psalmi 102, 15-16).

Perspektiva e vdekjes, që dominon psalmet, konkretizohet nga fakti që në ferr nuk do të ketë njeri që të kujtojë Zotin dhe ta lavdërojë Atë: “Sepse nuk është në vdekje ai që të kujton Ty. Dhe në ferr, kush do të të lavdërojë Ty?” **(Psalmi 6, 5);** “Çfarë përfitimi ke nga gjaku im nëse zbres në prishje? A do të të lavdërojë Ty pluhuri, ose a do të tregojë të vërtetën Tënde?” **(Psalmi 29, 9);** “A do të ngrihen të vdekurit dhe të të lavdërojnë Ty? A do të tregojë dikush në varr mëshirën Tënde dhe të vërtetën Tënde në vendin e shkatërrimit?” **(Psalmi 87, 11-12);** “Kthehu, shpirti im, në qetësinë tënde, sepse Zoti të ka bërë mirë; sepse ka shpëtuar shpirtin tim nga vdekja, sytë e mi nga lotët dhe këmbët e mia nga rënia” (Psalmi 114, 7-8).

Megjithatë, ka edhe aludime, apo fillesa të shpresës për mbijetesë, për ringjallje pas vdekjes: “Por Zoti do ta shpëtojë shpirtin tim nga duart e ferrit, kur të më kapë” **(Psalmi 48, 16);**

“Më ke kapur për dore të djathtë. Me këshillën Tënde më ke udhëhequr dhe me lavdi më ke pranuar... zemra ime dhe trupi im u fikën, Perëndia i zemrës sime... sepse ja, ata që largohen prej Teje do të zhduken, ke shkatërruar të gjithë ata që të mohojnë Ty, ndërsa për mua, të afroj vetveten pranë Zotit është mirë” **(Psalmi 72, 23-27).**

Në Psalter tregohet pa ekuivok nevoja e njeriut për të përfituar nga ndihma e Zotit dhe përkujdesja hyjnore, pa të cilat asgjë nuk do të ishte e mundur. Por edhe Zoti kërkon respektimin e disa rregullave morale, brenda të cilave njeriu duhet të veprojë, sepse në vendin e Tij të shenjtë do të hyjë vetëm:

“Ai që ecën pa njollë dhe bën drejtësi, ai që ka të vërtetën në zemrën e tij, ai që nuk ka mashtruar me gjuhën e tij, as nuk ka bërë keq ndaj fqinjit të tij dhe nuk ka shpifur kundër të afërmit të tij” (**Psalmi 14, 2-3**); “Ai i pafajshëm me duar dhe i pastër me zemër, që nuk ka marrë më kot shpirtin e tij dhe nuk është betuar me mashtrim kundër të afërmit të tij” (**Psalmi 23, 4**); “Ndal gjuhën tënde nga e keqja dhe buzët e tua nga të folurit me mashtrim. Largoju së keqes dhe bëj të mirën, kërko paqen dhe ndiqe atë” (**Psalmi 33, 12-13**); “Nëse shikon vjedhësin, vrapon me të dhe pjesën tënde e vendos me të shthururin. Goja jote shumoi të këqijat dhe gjuha jote thuri mashtrime. Ulur kundër vëllait tënd shpife dhe kundër birit të nënës tënde shkaktove pengesa” (**Psalmi 49, 19-21**).

Disa prej pjesëmarrjeve të njeriut në flijimet e sjella duken të këndshme për Zotin, por... nuk bëhet fjalë për çdo fljim:

“Flijoni fljimin e drejtësisë dhe shpresoni te Zoti” (**Psalmi 4, 5**); “Le të kujtohet gjithë fljimi yt, djegia jote të jetë e pranueshme” (**Psalmi 19, 3**); “Jo për fljimet e tua do të të qortoj, sepse djegiet e tua gjithnjë janë përpara Meje” (**Psalmi 49, 9**); “Flijimi i Zotit: shpirti i përlurur; zemra e thyer dhe e përlurur, Zoti nuk do ta përbuzë” (**Psalmi 50, 18**); “Flijimi i lavdisë Më lartëson” (**Psalmi 49, 24**); “Atëherë do të pranohet fljimi i drejtësisë, dhurimi dhe

djegiet; atëherë do të vendosen në altarin Tënd viça”(Psalmi 50, 20).

Por në raste të tjera, flijimet nuk janë aspak të pëlqyera nga Zoti: "Sepse, po të doja flijime, do t'i kisha ofruar; por olokaustet nuk i do Ti" (Ps. 50, 17); "Flijime dhe dhurata nuk doje, por më përgatite një trup; olokaustet dhe flijimet për mëkat nuk i kërkove" (Ps. 39, 9-10); "Dhe do t'i pëlqejë Zotit më shumë se viçi i ri, të cilin i rriten brirët dhe thundrat" (Ps. 68, 35). Nëse nuk përmbushen urdhëresat hyjnore, mëkatet tashmë janë kryer dhe shpesh edhe pranohen, por Psalteri nuk është një libër mbi të keqen, ku të përshkruhen të vërtetat mizore, apo mëkatet e shëmtuara. Mjafton që ato ekzistojnë; nuk është ky roli i psalmeve, por drejtimi i njeriut drejt qëndrimit të duhur ndaj mëkatit: "E kam pranuar mëkatin tim dhe nuk e kam fshehur paudhësinë time, kundër meje" (Ps. 31, 5); "Sepse paudhësinë time do ta shpall dhe do të kujdesem për mëkatin tim" (Ps. 37, 18); "Unë thashë: Zot, ki mëshirë për mua; shëro shpirtin tim, sepse mëkatova kundër Teje" (Ps. 40, 4); "Vetëm Ty të kam mëkatuar dhe të keqen e kam bërë para Teje" (Ps. 50, 5); "Zot, shpëtona dhe pastro mëkatet tona për hir të emrit Tënd" (Ps. 78, 9); "I ke vënë paudhësitë tona para Teje, gabimet tona të fshehta në dritën e fytyrës Tënde" (Ps. 89, 8).

Në të kundërt, fuqia me të cilën kërkohet ndihma e Zotit nuk ka të krahasuar. Qëllimi i menjëhershëm i thirrjeve të psalmistit përshkruhet si çlirim nga duart, ose kërcënimet dhe shpifjet e armiqve, ose zgjidhja e një situatë që dukej pa rrugëdalje. Dhe ndihma nuk vonohet shumë; lutjet dëgjohen dhe përgjigjja vjen shpejt. Por, herë pas here, psalmisti kërkon përfitime më pak të prekshme. Mirësia më e madhe

që mund të kërkohet është të jesh në Shtëpinë e Zotit, ose të ndjesh lumturinë e pafund të gëzimit të pranisë së Tij:

"Më do të mbushësh me gëzim përpara fytyrës Tënde, bukuri në të djathtën Tënde deri në fund" (Ps. 15, 11); "Do të paraqitem para fytyrës Tënde dhe do të ngopem kur të shfaqet lavdia Jote" (Ps. 16, 15); "Do ta gëzosh atë me kënaqësi në praninë Tënde" (Ps. 20, 6); "Të banoj në shtëpinë e Zotit për gjatë ditëve të mia" (Ps. 22, 7); "Një gjë e kërkova nga Zoti, atë do ta kërkoj: që të banoj në shtëpinë e Zotit në të gjitha ditët e jetës sime, që të shoh bukurinë e Zotit dhe të shqyrtoj Kishën e Tij. Sepse Zoti më fshehu në çadrën e Tij" (Ps. 26, 7-9); "Bijtë e njerëzve do të shpresojnë nën hijen e krahëve të Tu. Do të ngopen nga mirësia e Shtëpisë Tënde, dhe nga burimi i kënaqësisë Tënde do t'i ushqesh ata. Sepse tek Ti është burimi i jetës, në dritën Tënde do të shohim dritë" (Ps. 35, 7-9); "Ashtu si dreri kërkon burimet e ujërave, kështu edhe shpirti im të kërkon Ty, o Zot. Ka etje për Ty shpirti im, për Perëndinë e gjallë; kur do të vij dhe të paraqitem para fytyrës së Perëndisë?" (Ps. 41, 1-2); "Shpirti im ka etje për Ty. Trupi im ka mall për Ty... Në vendin e shenjtë u shfaqja para Teje për të parë fuqinë Tënde dhe lavdinë Tënde" (Ps. 62, 2-3); "I bekuar është ai që Ti e ke zgjedhur dhe e ke pranuar; do të banojë në oborret e Tua" (Ps. 64, 4).

Në thelb, njeriu është një qenie sociale që nga natyra e tij, jo përmes virtytit, ose rregullit të jashtëm. Kështu, ai është i lidhur me Krijuesin e tij me një marrëdhënie jetësore dhe themelore të varësisë, të cilën, në lirinë e tij, duhet ta respektojë përmes një bindjeje të plotë. Ligji i shkruar në zemrën e njeriut është ndërgjegjja, përmes së cilës Zoti i gjallë flet me krijesën e Tij.

Të mëkatosh është njerëzore, por Psalteri nuk është një traktat për ekspozimin e mëkateve dhe mëkati në vetvete nuk është pjesë e përkufizimit, ose qenies së njeriut. Njeriu mëkaton sepse, pa vetëdije, dëshiron të pohojë autonominë e tij ndaj Zotit dhe të theksojë personalitetin e tij. Por psalmisti e di se njeriu është mëkatar dhe madje afrohet me një doktrinë të shthurjes, pa qenë kjo një veçori as e Dhiatës së Vjetër dhe as e Psalterit. Megjithatë, thuhet se mendimet e njeriut, ose ndjesitë e zemrës së tij janë të korruptuara, dhe në psalme thuhet se njeriu është mëkatar që nga lindja: "Ja, në paudhësi u ngjiza, dhe në mëkate më lindi nëna ime" (Ps. 50, 6); "Askush nga të gjallët nuk është i drejtë para Teje" (Ps. 142, 2).

Kështu paraqitet njeriu në Psalter. Por cilat janë specifikat e njeriut, si element i krijimit dhe providencës hyjnore, ose si pjesë e botës ku ai ndodhet, dhe mbi të gjitha, çfarë i duhet njeriut për të shkuar drejt një sigurie në kuptimin eskatologjik të shpëtimit? Njeriu nuk është krijuar për veten e tij, por për të ofruar një shërbim për të tjerët. Përmes vullnetit të tij të lirë, njeriu sillet si një njeri i mirë, ose i keq. Njeriu është vepra e Trinisë së Shenjtë dhe nuk duhet gjykuar nga ajo që duket jashtë, por nga ajo që ndodhet brenda tij, sepse te njeriu gjithçka nuk përfundon në këtë jetë.

I krijuar në një gjendje të përsosur relative, njeriu ka token nën sundimin e tij, ashtu siç Zoti sundon mbi qiellin, dhe njohjen e së mirës dhe së keqes e ka që prej lindjes. Për këtë arsye, njeriu është autori i vetëm i mëkatit të tij. Kështu, asgjë nuk ka qenë më e shëmtuar se njeriu, por asgjë nuk është bërë më fisnike përmes hirësisë që ka zbritur mbi të. Dhe sepse Zoti nuk ia ka fshehur njeriut gjithçka, Ai mund ta

shfaqë providencën e tij, por as nuk ia ka zbuluar gjithçka, për të mos e bërë të mbushet me krenari.

I bërë sipas shëmbëlltyrës së Zotit dhe sepse gjithçka është bërë për njeriun, Zoti nderon njeriun e drejtë dhe e ruan atë. Njeriu është krijuar nga dheu, pikërisht për të zhdukur çdo gjurmë të krenarisë, por virtyti e bën njeriun të jetë pranë Zotit, sepse Zoti është i njëjtë për të gjithë njerëzit. Kur njeriu i drejtohet Zotit, duhet të harrojë meritat e tij dhe të kërkojë mëshirën hyjnore. Njeriu do të paraqitet në ditën e gjykitimit vetëm me veprat e tij, dhe përmes tyre do të dënohet, ose do të kurorëzohet. E vetmja gjë e rëndësishme është të mos mëkatosh përpara Zotit dhe të mos e fyesh Atë; atje ku janë thesaret e njeriut, aty është edhe zemra e tij.

Shumica e njerëzve neglizhojnë të vërtetën për të ndjekur gënjeshtren, por nuk e dinë se shpëtimi nuk vjen as nga veprat e tyre dhe as nga besimi i tyre, por nga Zoti i mëshirshëm, sepse Zoti u bë Njeri dhe njeriu u bë hyjni, dhe kështu të gjithë njerëzit janë të barabartë përpara Zotit, ndërsa ndihma dhe bekimi i Zotit janë për të gjithë njerëzit.

Njeriu mëkatar është më i keq se një i vdekur, dhe duhet të quhet biri i Zotit jo vetëm përmes hirit, por edhe përmes veprave, sepse njerëzit që i afrohen Zotit nuk shqetësojnë kurrë, pasi Zoti nuk ka bërë që të gjithë të dinë gjithçka. Shumicës së njerëzve u vjen më shumë frikë nga ndëshkimi sesa nga mëkati. Ndëshkimet janë ato që i kujtojnë njerëzve detyrat e tyre më shumë sesa bamirësitë dhe fatkeqësisht, shumë njerëz nuk janë më të urtë sesa fëmijët. Për këtë arsye, çdo njeri ka një engjëll mbrojtës.

Në arritjen e shpëtimit, njeriu bashkëpunon me Zotin, por duhet të ketë besim jo në veprat e tij, por në mëshirën hyjnore, sepse nuk mund të shpëtojë vetveten. Edhe pse njeriu është vepra e Zotit, gabimi buron nga djalli. Kështu ndodh që, megjithëse janë të barabartë nga natyra, njerëzit dallohen nga vullneti i tyre. Dihet mirë se njeriu që nuk përdor arsyen është më i keq se kafshët e egra. Varet vetëm nga njeriu që Zoti të jetë mëshirues ndaj tij, dhe për këtë arsye, ne kemi më shumë frikë nga njerëzit sesa nga Zoti, sepse njeriu në thellësinë e tij e di se nuk është zot i vetvetes dhe se ndodhet në tokë për të luftuar, jo për të pushuar. Por sa e vështirë është të pranosh se, për aq kohë sa është në tokë, njeriu duhet të shpresojë!

Nga të gjitha këto dhe nga vargjet e Psalmeve mund të përmbliken disa elemente;

 Rrëfimi për krijimin në Librin e Zanafillës i jep njeriut një vend qendror në univers. Përveç faktit se ai është krijimi i fundit i Zotit, përmes tij do të plotësohen edhe veprat e mëparshme të Tij, përkatësisht ato të pesë ditëve të para. Njeriut iu dha sundimi mbi tokën, përdorimi i asaj që ndodhet në tokë dhe sundimi mbi krijesat e tjera. Të njëjtat dëshmi përmenden në psalmin 8 dhe psalmin 103. Por shembulli më i madh na u dha përmes mishërimit të Krishtit.

Në gjithë Shkrimin e Shenjtë theksohet se njeriu është një pjesë integrale e natyrës. Duke qenë i bërë nga dheu, ngjashmëria biologjike dhe fizike ndërmjet tij dhe botës del në pah në shumë aspekte të jetës së tij. Njeriu i Testamentit të Vjetër është shënuar si i tillë në librat e shenjtë: “Sepse Ai e njohu ndërtimin tonë; kujtoi se ne jemi pluhur.” Ndonëse ai

sundon mbi natyrën, ai gjithashtu duhet t'i shërbejë natyrës, ta kujdesë dhe ta bëjë të japë fryte.

Natyra nuk është thjesht një kornizë neutrale për jetën e njeriut. Midis natyrës dhe njeriut ekzistojnë lidhje të ngushta dhe misterioze. Natyra ndodhet nën mallkimin e prishjes, për shkak të rënies së njeriut në mëkat (Zan. 3:17-18), dhe tani vuan dhimbje dhe vdekje, duke pritur shpengimin përfundimtar të njerëzimit, përpara se të shpengojë vetveten (Rom. 8:19-23).

Bibla flet për natyrën si të gëzuar për ngjarjet që çojnë në shpengimin e njeriut: “Le të gëzohen qiejt dhe të ngazëllohet toka, le të trandet deti dhe gjithçka që është në të; le të ngazëllohen fushat dhe gjithçka që është në to. Atëherë do të gëzohen të gjithë drurët e pyllit, përpara Zotit, sepse ai vjen, vjen për të gjykuar tokën” (Psalmi 95:11-13). Edhe vetë natyra pret shpëtimin e saj në të ardhmen (Is. 11:6-9, 65:25). Njeriu është i lidhur me natyrën përmes instinktit (Zan. 2:19) dhe duhet t'i respektojë ligjet e saj (Lev. 19:19; Deut. 22:9-10; Job 31:38-40). Ai është i vetëdijshëm se varet nga ajo dhe punon me mund për të marrë nga mjedisi ato që i duhen për ekzistencën dhe pasurimin e kulturës së tij (Zan. 3:17; 9:1-7).

Megjithatë, në këtë kontekst të natyrës, njeriu nuk mund ta gjejë kuptimin e vërtetë të jetës. Ndër kafshët, nuk gjendet asnjë **“ndihmës i përshtatshëm”** për të (Zan. 2:18). Njeriu ka për të kaluar një histori dhe një fat për t'u përmbushur, unik në gjithë krijimin. Ai është bërë **“sipas shëmbëlltyrës së Zotit”** (Zan. 1:17). Edhe pse disa kanë sugjeruar që kjo shëmbëlltyrë e Zotit shprehet në zotërimin që i është dhënë njeriut mbi tokën, ose në aftësinë e tij për të

arsyetuar, apo edhe në karakteristikat e tij fizike, duket se është më e përshtatshme të mos kërkojmë këtë shëmbëlltysë as në marrëdhënien e njeriut me botën dhe as në ndonjë vullë të ngulitur statike në qenien e tij, por në përgjegjësinë që ai ka ndaj Krijuesit të tij.

Në rrëfimin për Krijimin që gjendet në Zanafillë, kur krijon njeriun, Zoti shfaq një kujdes personal ndaj tij (Zan. 1:26) dhe përdor një metodë krijimi që e përfshin Vetën e Tij në një marrëdhënie më të ngushtë me njeriun, krijesën e Tij (Zan. 2:7), sesa me pjesën tjetër të krijimit.

Zoti i afrohet njeriut dhe i flet, dhe njeriu i përgjigjet fjalës plot mirësi të Zotit me dashuri dhe besim. Vetëm duke iu përgjigjur në këtë mënyrë, njeriu mund të jetë ai që është në realitet. Fjala e Zotit, përmes së cilës njeriu jeton (Mat. 4:4), i ofron një marrëdhënie që e ngre mbi pjesën tjetër të krijimit dhe i jep dinjitetin e të qenit bir i Zotit, i bërë sipas shëmbëlltyrës së Tij dhe që reflekton lavdinë hyjnore.

Ky dinjitet, megjithatë, nuk është diçka që ai e zotëron si një individ i izoluar përballë Zotit, por vetëm kur ndërton marrëdhënie me të tjerët bazuar në dashuri dhe përgjegjësi. Njeriu reflekton shëmbëlltyrën e Zotit vetëm në kontekstin e familjes së tij dhe të marrëdhënieve shoqërore (Zan. 1:27-28; 2:18).

Për ta përshkruar njeriun në marrëdhënie me Zotin dhe mjedisin përreth, si dhe për të përshkruar strukturën e tij, përdoren terma të ndryshëm: shpirt, frymë, trup, mish. Këto fjalë korrespondojnë me aspekte të ndryshme të qenies së njeriut që ata që i kanë përdorur kanë dashur të theksojnë, por nuk duhet të konsiderohen si pjesë të veçanta, ose të ndara që

së bashku përbëjnë atë që është njeriu. **“Shpirti”** mund të theksojë individualitetin dhe vitalitetin e tij, duke vënë theksin te jeta e tij e brendshme, ndjenjat dhe ndërgjegjja e tij. **“Trupi”** mund të theksojë lidhjet historike dhe të jashtme që ndikojnë në jetën e tij. Por shpirti është shpirti i trupit, dhe anasjelltas.

Njeriu është në një marrëdhënie të tillë me Frymën e Zotit sa që ai vetë ka frymë, por jo në mënyrë që fryma të konsiderohet aspekt i tretë i identitetit të tij. **Mishi** i njeriut përfaqëson lidhjet e tij me natyrën dhe me njerëzimin në tërësi, jo vetëm dobësinë e tij, pjesën e tij të prishshme, të vdekshme, por edhe gjendjen e mëkatit dhe kundërshtimin ndaj Zotit.

Terma të tjerë anatomikë, ose që lidhen me përbërjen e njeriut, ndihmojnë në përshkrimin e njeriut fizik sipas Testamentit të Vjetër. Edhe pse kjo ishte zakoni atëherë, në Psalter nuk sugjerohet që impulset emocionale të kenë qendër në organe të caktuara të trupit, përveç zemrës: kështu që jo mëlçia, veshkat, zorrët, gjaku etj. Vetëm zemra shihet si vendndodhja e një gamë të gjerë aktivitetesh vullnetare, intelektuale dhe emocionale, dhe ekziston prirja për ta konsideruar si vendin e shpirtit ose të pjesës së brendshme të njeriut, për anën e tij të fshehur.

Përdoren shpesh fjalët "mendje" dhe "ndërgjegje" dhe bëhet një dallim i qartë midis njeriut "të jashtëm" dhe njeriut "të brendshëm", por këto dy aspekte të njeriut nuk mund të ndahen; e ardhmja nuk sjell vetëm "pavdekësinë e shpirtit", por edhe "ringjalljen e trupit", që do të thotë shpëtim dhe përtëritje të të gjithë qenies njerëzore.

Në Psalmet gjenden të gjitha këto terma, por në fakt shfaqen shumë më tepër, aq shumë saqë nuk mund të konsiderohen më si lidhje mes organit dhe ndjenjës. Duke shqyrtuar vargjet, fillimisht le të kërkojmë njeriun (Ps. 55, 1; 55, 4), pastaj hasim terma si: trupi (Ps. 37, 7; 108, 23), mishi (Ps. 101, 6), mendimi, të menduarit (Ps. 75, 10; 72, 8), shpirti, vdekja e shpirtrave (Ps. 76, 2; 77, 55), kujtimi (Ps. 75, 10), fryma (Ps. 77, 44), shpirti (Ps. 32, 6; 142, 10), mendja (Ps. 72, 7), zgjuarsia (Ps. 72, 22), urtësia (Ps. 36, 30), njohuria (Ps. 48, 3), përparimi (Ps. 44, 5).

Tani le të bëjmë një ndryshim në këtë ekspozim dhe, në vend që të vazhdojmë me elementet konkrete të trupit të njeriut, të shohim çfarë ndjenjash përshkruhen, përmenden, ose sugjerohen në Psalme. Psalmisti shfaq një imagjinatë të mahnitshme, si në të gjitha subjektet e tjera që analizohen. Kështu, gjejmë terma që i referohen gjendjeve shpirtërore, si: vajtim (Ps. 34, 13), trishtim (Ps. 34, 13), dhimbje (Ps. 30, 10), psherëtimë (Ps. 30, 10), shqetësim (Ps. 30, 20), vuajtje (Ps. 31, 4), gëzim (Ps. 31, 8), të qeshura (Ps. 36, 13; 43, 15), mëshirë (Ps. 32, 5), përlësi (Ps. 30, 7), frikë (Ps. 21, 25), turp (Ps. 21, 5; 39, 19), hidhërim (Ps. 37, 6), lumturi (Ps. 40, 1), mundim (Ps. 37, 6), hidhësi (Ps. 5, 10), mirësi (Ps. 13, 3), gëzim (Ps. 66, 4), dashuri (Ps. 108, 4), kënaqësi (Ps. 117, 5), degjenerim (Ps. 105, 39), lajkatim (Ps. 65, 2), kureshti (Ps. 63, 6), tundim (Ps. 34, 15), blasfemi, blasfemues (Ps. 73, 19; 1, 1), zemërim (Ps. 9, 24; 30, 9; 37, 3; 54, 3; 55, 7), vdekje (Ps. 22, 4), lavdërim (Ps. 21, 24), mirësjellje (Ps. 25, 8), virtyt (Ps. 17, 1), shpresë (Ps. 21, 4), udhëzim (Ps. 22, 3), adhurim (Ps. 21, 32).

Termat që i referohen përbërjes fizike të njeriut përfshijnë: koka (Ps. 37, 4), goja (Ps. 36, 30; 39, 4), qielli i

gojës (Ps. 21, 16), përpirja (Ps. 34, 24), belët (Ps. 37, 7), veshët (Ps. 33, 14), shurdhëri (Ps. 37, 13), sytë (Ps. 24, 16; 30, 9; 30, 23; 31, 9; 32, 18; 37, 10), drita e syve (Ps. 16, 8), fytyra (Ps. 30, 16; 33, 15; 12, 1), buzët (Ps. 39, 12), balli (Ps. 74, 10; 147, 3), qerpikët (Ps. 10, 4; 131, 4), faqet (Ps. 31, 10), tëmthtat (Ps. 131, 4), mjekra (Ps. 132, 2), vrimat e hundës (Ps. 113, 14), aromë (Ps. 113, 14), grykë (Ps. 113, 15; 68, 4), qafa (Ps. 128, 4; 136, 6; 5, 9), pëllëmba (Ps. 38, 7; 97, 10; 46, 1), ndjeshmëria (Ps. 113, 15), gishtat (Ps. 143, 1), dhëmballët (Ps. 57, 6), figura (Ps. 72, 20), flokët e kokës (Ps. 39, 17), faqet (Ps. 43, 17), dhëmbët (Ps. 56, 6), maja e kokës (Ps. 67, 22), gjuha (Ps. 36, 30).

Përtej këtyre, të gjitha këto përshkrime na tregojnë se mungon urtësia supreme që shpjegon për njerëzit atë që nuk mund të shohin. Psalmisti, me një patos dhe dëshpërim të thellë, shqipton të vërtetat e tij, duke përgatitur botën për të ardhmen.

“Ngrihuni, o kapitenë, dyert tuaja... dhe do të hyjë Mbreti i Lavdisë” (Psalmi 23, 7); “Shpreso te Zoti, forcohu dhe guxo” (Psalmi 26, 20); “Ofroni Zotit qengjat e deleve” (Psalmi 28, 1);

“I jepni Zotit lavdinë e emrit të Tij” (Psalmi 28, 2); “Duajeni Zotin, ju të gjithë të devotshmit e Tij” (Psalmi 30, 25); “Gëzohuni te Zoti dhe kënaquni, o të drejtë” (Psalmi 31, 12); “Afrohuni te Ai dhe do të ndriçoheni; fytyrat tuaja të mos turpërohen” (Psalmi 33, 5); “Shpreso te Zoti dhe bëj mirë; bano në tokë dhe ushqehu me pasurinë e saj” (Psalmi 36, 3); “Besoi Zotit rrugën tënde dhe shpreso në Të” (Psalmi 36, 5); “Nënështrohu Zotit dhe lute Atë; mos e adhuro atë që përparon në rrugën e tij” (Psalmi 36, 7); “Ejani dhe shihni

veprat e Zotit, mrekullitë që ka bërë Zoti mbi tokë” (Psalmi 45, 8); “Këndoni Perëndisë tonë, këndoni, këndoni Mbretit tonë, këndoni” (Psalmi 46, 6); “Vendosni zemrat tuaja në fuqinë e Tij dhe përshkoni shtëpitë e Tij...” (Psalmi 47, 12); “Mbldhni për Të të devotshmit e Tij” (Psalmi 49, 6); “Oferoni Zotit flijimin e lavdërimit” (Psalmi 49, 15); “Thuajini Zotit: Sa të tmerrshme janë veprat Tuaja!” (Psalmi 65, 2); “Këndoni Perëndisë, këndoni emrin e Tij, përgatitni rrugën e Atij që kalon në shkretëtirë” (Psalmi 67, 4); “Kushtoni vëmendje, populli Im, Ligjit Tim, ulni veshët tuaj ndaj fjalëve të gojës Sime” (Psalmi 77, 1); “Këndoni psalme dhe rrihni daullet; këndoni ëmbël me psaltirën dhe harpën! Bini me trumbetë...” (Psalmi 80, 2-3); “Ejani të adhurojmë dhe të biejmë përpara Tij dhe të qajmë para Zotit” (Psalmi 94, 6); “...Përhapni shpëtimin e Tij çdo ditë” (Psalmi 95, 2); “Këndojini dhe lëvdoni Atë; tregoni të gjitha mrekullitë e Tij” (Psalmi 104, 2); “Lavdëroni Zotin, se është mirë të këndosh; për Perëndinë tonë, kënga është e këndshme” (Psalmi 146, 1).

Në thelb, cila duhet të jetë qëndrimi ndaj Zotit? Shërbejani Atij, këndoni për Të, shpallni veprat e Tij, prisni Zotin me kurajë, lavdërojeni, ofroni flijime për Të, lartësojeni, duajeni, gëzohuni, kënaquni dhe shijoni Zotin, ndriçohuni nga Zoti, mos u turpëroni, por kini frikë prej Tij. Nënështrohuni Atij, lutuni, ndiqni rrugën e Tij, thërriteni, shikoni mrekullitë dhe veprat e Tij, bekojeni, premtoni dhe përmbushni premtimet tuaja, bini me trumbetë, këndoni për Të me harpë, psaltirë, cymbale, violinë; këndoni për Të në psalme, bëhuni të urtë, adhurojeni, nderojeni dhe, përsëri, lartësojeni me të gjithë frymën, së bashku, përherë. Këto janë ndjenja adhurimi, gëzimi të përlur, modest, të thjeshtë, të arritshme për të gjithë. Kështu shfaqet frika e Zotit, fillimi i mençurisë.

KAPITULLI 6

-Jeta, shëndeti, sëmundjet -

Njeriu nuk është i pavdekshëm, kjo është e vërtetë, por ai nuk është as imun ndaj sëmundjeve, apo plagëve, e jo më ndaj vuajtjes apo dhimbjes. Njeriu lind, rritet, është i ri, plaket, bëhet i pafuqishëm dhe vdes. Të gjitha këto pasqyrohen në vargjet e Psalmeve. Kështu, njeriu ka shumë për të duruar: plagët (Ps. 37:5; 63:8), çmendurinë (Ps. 37:5), sëmundjen (Ps. 40:3), lodhjen (Ps. 68:4), dobësinë (Ps. 68:4), epideminë që shfaqet në mesditë (Ps. 90:6). Për to nuk ka shërim (Ps. 37:7), njeriu shtrihet (Ps. 40:8), i pafuqishëm (Ps. 6:2), i mbërthyer nga dhembjet e vdekjes (Ps. 17:5), por ai bie të flejë (Ps. 3:5), derisa të bjerë në gjumë (Ps. 120:3-4; 3:5), derisa e zë gjumi (Ps. 75:5; 126:2), kur ëndërron (Ps. 72:20), ose dremit (Ps. 120:3-4; 131:4), derisa zgjohet (Ps. 72:20), ngrihet (Ps. 3:5) dhe qëndron zgjuar (Ps. 76:4).

Njeriu e ndien pafuqinë e tij dhe ka frikë për fillin e jetës së vet (Ps. 138:3), dhe dëshiron të shërohet, që plagët t'i lidhen (Ps. 146:3). Por si e përshkruan njeriu atë që po ndodh me të? "Kockat e mia u tronditën" (Ps. 6:2), "zemra ime u bë si dylli që shkrihet" (Ps. 21:15), zemra iu mbyll (Ps. 16:10), gjuha iu tha (Ps. 21:16), ai bërtet (Ps. 68:4), ulërin (Ps. 37:8), sepse duket se plagët e tij janë mbërthyer nga gangrena: "Plagët e mia u kalbën dhe u qelbën" (Ps. 37:5).

Simptoma të tjera: syri iu trondit (Ps. 6:7), jam plakur (Ps. 6:7), kam shkuar (Ps. 108:22), pleqëria ime u ly me bollëk (Ps. 91:10), jam përkulur (Ps. 37:6), jam mpirë (Ps. 68:4), sytë e mi u dobësuan (Ps. 68:4), le të errësohen sytë e tyre (Ps. 68:27), shpina e tyre le të përkulet (Ps. 68:27), është kapluar nga thinjat dhe pleqëria (Ps. 70:19), jam plakur (Ps.

36:25), rininë time e lashë pas (Ps. 70:19), isha i ri (Ps. 36:25), dhe atëherë trupi im papritmas lulëzoi (Ps. 27:10).

Përmenden edhe të varfërit e tokës (Ps. 21:30). Edhe pse me njëfarë rezerve, Psalmet japin shumë hollësi për hyrjen në jetë: dashuria (Ps. 108:4; 33:12), janë puthur (Ps. 84:11), dëshira (Ps. 37:9), ka lakmuar (Ps. 44:13), ngushëllimi (Ps. 25:1), ngjizja (Ps. 50:6), lindja (Ps. 50:6; 57:3), dhembjet e lindjes (Ps. 47:6), "më nxore nga barku i nënës" (Ps. 21:9), "nga gjiri i nënës sime" (Ps. 21:9), "tek Ti u hodha që nga lindja" (Ps. 21:10).

Me këtë shprehje të fundit, psalmisti tregon se ai di shumë për këto aspekte, pasi praktikisht përshkruan efektin "tapë shampanje," kur lindja ndonjëherë është shumë e shpejtë.

Më tej përmenden foshnjat dhe të sapolindurit (Ps. 8:2), foshnja e zvjerdhur (Ps. 130:2). Përmenden edhe aspekte të tjera: shthurja (Ps. 105:39), steriliteti (Ps. 112:9), kurvëria (Ps. 105:39 në disa përkthime, si Psalteri i Scheianit), aborti (Ps. 58:8 në përkthime të shumta), përdhunimi (Ps. 77:69 në përkthime të shumta), adoptimi (Ps. 21:10 në versionin B. Anania).

Nga të gjitha këto shprehje, shpesh krijohen imazhe jashtëzakonisht të bukura: "Nuk do t'u jap gjumë syve të mi dhe qepallave të mia dremetje dhe tëmthave të mia pushim" (Psalmi 131, 4); "Le të jetë zemra ime e panjollë... shpirti im shkrihet për shpëtimin Tënd... janë sosur sytë e mi për fjalën Tënde... sa janë ditët e mia?" (Psalmi 118, 80–84); "Jam bërë si një enë e thyer" (Psalmi 30, 12); "Si ujë jam derdhur dhe janë shpërndarë të gjitha eshtrat e

mia... zemra ime është bërë si dyll që shkrihet në mes të brendësive të mia, forca ime është tharë si një enë prej balte, dhe gjuha ime ngjitet pas qiellzës së gojës sime dhe më ke zbritur në pluhurin e vdekjes" (Psalmi 21, 14-16).

Gjendet gjithashtu një përshkrim mbresëlënës i një të sëmuri në shtratin e vuajtjes së tij: "Zoti ta ndihmojë atë në shtratin e dhimbjes së tij, në shtratin e sëmundjes së tij ta forcojë atë... Armiqtë e mi më folën keq duke thënë: kur do të vdesë dhe të zhduket emri i tij? Dhe nëse vinte dikush të më shihte, fliste gënjeshtër, zemra e tij mblidhte padrejtësi për vete, dilte jashtë dhe fliste. Kundër meje pëshpëritnin të gjithë armiqtë e mi; kundër meje mendonin gjëra të këqija. Një fjalë e padrejtë thoshin kundër meje, duke thënë: a nuk qëndron i shtrirë? Nuk do të ngrihet më! Edhe ai njeri me të cilin isha në paqe, në të cilin shpresova, ai që hëngri bukën time, ngriti kundër meje thembrën e tij. Por Ti, o Zot, mëshiroje dhe më ngri, që t'u jap hakun atyre" (Psalmi 40, 3-10, versioni A. Plămădeală).

Por mjafton me këto imazhe për njeriun, sepse jeta e tij është shumë më komplekse.

Pikërisht fuqia qetësuese e Psalmeve është origjinaliteti i saj i madh, sepse përmes tyre njeriu mëson të lutet, ose të lavdërojë Zotin, t'i ngrejë Atij falënderime, ose fjalë të përulura, për falje. Gjithçka në Psalme është e dedikuar njeriut, kësaj krijese të pabarabartë, plot hezitime, mëkate, dobësi. Nuk ka ekzistuar kurrë një vepër e ngarkuar me një mesazh më universal, më të vlefshëm, më të butë, më të ndjeshëm, më të thellë dhe më autentik se Psalmet.

KAPITULLI 7

-Familja dhe rrethi shoqëror -

Shoqëria ku jeton njeriu është e strukturuar në shumë nivele, në radhë të parë tek familja. Sa i përket këtij subjekti, Psalteri ofron shumë detaje. Anëtarët e familjes që përmenden në Psalter janë: babai (Ps. 88, 26), nëna (Ps. 108, 13), vëllai (Ps. 34, 13), biri i nënës sate (Ps. 49, 21), prindërit (Ps. 38, 17; 43, 1, 3), burri (Ps. 91, 6), gruaja e tij (Ps. 108, 8), fëmijët (Ps. 108, 8), vajzat e tyre (Ps. 105, 37, 38), bijtë (Ps. 76, 14), bijtë e njerëzve (Ps. 30, 19; 32, 13; 35, 7; 48, 2; 4, 2; 61, 9; 56, 6; 65, 4), bijat (Ps. 47, 10; 72, 27; 44, 14), vëllezërit e mi (Ps. 121, 8), e veja (Ps. 67, 5), jetimi (Ps. 67, 5).

Gjithashtu, përmenden fqinjët (Ps. 34, 13; 79, 7; 30, 11; 37, 11; 14, 3; 87, 19), të afërmit (Ps. 14, 3; 23, 4), miqtë (Ps. 87, 19), të njohurit (Ps. 30, 11; 87, 8; 87, 19), armiqtë (Ps. 30, 11), të drejtët (Ps. 36, 12), të pabesët (Ps. 57, 10; 1, 5, 6; 10, 5), kundërshtarët (Ps. 79, 7), virgjëreshat (Ps. 44, 16), të rinjtë (Ps. 112, 1), fëmijët e vegjël (Ps. 114, 6), shërbëtorët dhe shërbëtoret (Ps. 115, 7), pleqtë (Ps. 148, 12), bijtë e huaj (Ps. 17, 49), shërbyesit (Ps. 85, 15), të pasurit dhe të varfrit (Ps. 48, 2).

Në fakt, në të gjithë Dhiatën e Vjetër nuk ekziston një fjalë që të përputhet saktësisht me termin modern "familje," e përbërë nga babai, nëna dhe fëmijët. Përkufizimi më i përafërt është fjala "**bayit**" (shtëpi), që fillimisht nënkuptonte një grup njerëzish dhe më vonë ndoshta iu referua vendbanimit. Disa përkthime të Biblës përmbajnë fjalën familje (1 Paral. 13, 14; 2 Paral. 35, 5; Ps. 67, 2).

Megjithatë, në Shkrimin e Shenjtë, ky term mund të përdorej jo vetëm për ata që jetonin nën të njëjtën çati (Dal. 12, 4), por edhe për grupe më të mëdha, si për shembull "Shtëpia e Izraelit" (Is. 5, 7), që përfshinte të gjithë kombin. Një ekuivalent më i afërt me termin modern "familje" është shprehja "**shtëpia e babait**."

Fjala e përkthyer zakonisht si familje kishte më tepër kuptimin e klanit sesa atë të një familjeje të vogël, siç ishte rasti i 600 burrave të familjes së Danit, të mbledhur nga dy fshatra (Gjyq. 18, 11).

Martesa izraelite ishte patrilokale: grua ja linte shtëpinë e babait të saj dhe shkonte të jetonte me burrin e saj. Në kohët patriarkale, kjo ndoshta nënkuptonte të jetonte në të njëjtin grup me babanë dhe vëllezërit e burrit të saj, por në kohën e monarkisë, djali që martohej mund të linte shtëpinë prindërore për të krijuar shtëpinë e vet – **bayit**, siç sugjerojnë përmasat e vogla të shumë shtëpive private të zbuluara gjatë gërmimeve arkeologjike.

Ndonjëherë përmenden tri raste që sugjerojnë vendbanimin matrilokal: Jakobi, Gedeoni (Gjyq. 8, 31; 9, 1-2) dhe Samsoni, por këto interpretime nuk janë të nevojshme. Jakobi jetoi në "shtëpinë" e Labanit vetëm gjatë kohës që punonte për gratë e tij, dhe ajo që zemëroi Labanin ishte mënyra se si iku Jakobi, jo ikja vetë (Zan. 31, 26-28). Gedeoni nuk jetoi me gruan në fjalë, e cila ishte vetëm një konkubinë. E njëjta gjë është e vërtetë për Samsonin dhe gruan nga Timna, të cilën e vizitonte, por me të cilën nuk jetoi në fakt.

Dy faktorë kryesorë përcaktonin solidaritetin në kohët patriarkale: prejardhja e përbashkët (njerëz të lidhur me gjak) dhe vendbanimi i përbashkët, si dhe detyrimet sipas zakoneve dhe ligjit. Edhe pse pas vendosjes në Tokën e Premtuar, tendenca e familjeve për t'u ndarë i dobësoi këto lidhje, ato vazhduan të ishin të rëndësishme gjatë gjithë periudhës së Dhiatës së Vjetër. Bashkësia e interesave të anëtarëve të një familjeje, klani, ose fisi ishte gjithashtu një burim uniteti në këto grupe, nën udhëheqjen e drejtuesve të tyre. Një nga rezultatet e këtij uniteti ishte e drejta e çdo anëtari për t'u mbrojtur nga grupi, si dhe detyrimet e grupit për të siguruar shërbime të caktuara. Një vend të rëndësishëm zinte detyrimi për të marrë për grua të vejat e të afërmve, ose për t'i shpëtuar nga skllavëria ku ishin shitur për të paguar një borxh. Në kohët e lashta ekzistonte gjithashtu edhe detyrimi i hakmarrjes për gjak.

KAPITULLI 8

-Jeta e përditshme -

Le të vazhdojmë analizën e jetës së përditshme të hebrenjve, përfshirë shqetësimet e tyre, mjetet e jetesës, punët në fusha, veglat e punës të njohura nga psalmisti dhe të përshkruara në psalme.

Psalmisti flet për kohën e korrjes: *"korrësi mbushi dorën e tij dhe grumbulluesi gjirin e tij"* (Ps. 128, 7). Ai përmend edhe prerjen e drurëve: *"Si në pyll me sëpatat i prenë... me sëpatë dhe çekiç e thyen"* (Ps. 73, 7), dhe gjithashtu përmend rrotën, pa specifikuar nëse është fjala për rrotën e qeramikës, apo rrotat e karrocave. Megjithatë, duke qenë se përmendet *"ena e qeramikës"* (Ps. 2, 9), nëse ekzistonte qeramika si zanat, padyshim duhej të ekzistonte edhe rrota e qeramikës. Por, psalmisti përdor rrotën vetëm si metaforë për të sugjeruar një vorbull, apo një rrokullisje të furishme, jo një vdekje: *"Zoti im, vendosi ata si një rrotë, si kallamishte përballë erës... largoji ata... mbushi fytyrat e tyre me turp... që të zënë mend... dhe të njohin se emri yt është Zoti"* (Ps. 82, 12-17).

Fakti që psalmisti nuk dëshiron vdekjen e jobesimtarëve, por ndriçimin e tyre, vërtetohet edhe nga krahasimi me kallamishte. Dihet që kallamishte, përballë erës, nuk thyhen, por vetëm përkulen. Sado e ashpër të jetë furtuna, kallamishte përkulin kokën, por nuk thyhen.

Psalmisti flet gjithashtu për shportat, të cilat nuk mund të mungonin mes objekteve të nevojshme për bujqësinë. Përshkruhet gjithashtu mundimi i skllavit, ose shërbëtorit: *"E*

hoqi barrën nga supet e tij, sepse duart e tij robëruan me shporta" (Ps. 80, 5).

Përmenden edhe karrocat e luftës, ose karrocat për transport (Ps. 19, 8), të cilat me siguri ishin përshtatur edhe për nevoja shtëpiake. *"Në karroca"* (Ps. 19, 8), mund të qëndronin mbikëqyrësit e atyre që punonin në fusha dhe rojat e vreshtave dhe kopshteve. Duke qenë se përmendet edhe fshikullimi (Ps. 72, 5), me siguri ekzistonte edhe fshikullimi për të nxitur kafshët që të lëviznin më shpejt, jo si ndëshkim, por si mjet për t'i shtyrë përpara (Ps. 22, 5).

Ekziston gjithashtu një lloj karroce që nuk ishte as për luftë, as për transport, por më shumë për argëtim, ose për të transportuar njerëz: *"Karrocat e Zotit janë me mijëra; me mijëra janë ata që gëzojnë prej tyre"* (Ps. 67, 18). Nuk do të gëzonte askush nga ato që ndodheshin pranë Zotit, as për karroca të zakonshme, as për karroca lufte.

Duke qenë një popull që jetonte pranë detit, ishte e natyrshme që psalmisti të fliste për anijet që *"lundrojnë në det"* (Ps. 47, 6; 103, 27), aq shumë sa përmendet *"rrugët e detit"* (Ps. 8, 8). Këto përdoreshin për të transportuar produkte të tepërta drejt vendeve të largëta dhe për të sjellë mallra të nevojshme për Izraelin. *Anijet e Tarshishit* (Ps. 47, 6) ishin anije tregtare detare (Fjal. 31, 14; 3 Mbret. 22, 48), dhe duket se ishin anije fenikase për transportin e mineraleve.

Një dokument nga Ras Shamra, i datuar rreth vitit 1200 p.e.s., përmend një nga këto anije tregtare me një ngarkesë prej 450 tonësh, çka nuk ishte diçka e pazakontë. Një anije kaq e madhe mbështetej vetëm në fuqinë e erës për lundrim;

vetëm në raste emergjente, ose për distanca të shkurtra përdornin fuqinë e lopatave.

Për kafshët e tërhequra nga karrocet, duheshin pajisje speciale: *"Mos ji si një kalë, apo mushkë, që nuk kanë kuptim; me frerë dhe frerët do t'i kontrollojnë nofullat e tyre"* (Ps. 31, 10); *"T'i heqim zgjedhën e tyre"* (Ps. 2, 3). Shprehjet *"Do të ndaj... Do të mas"* (Ps. 59, 6) përdoren këtu në një kontekst tjetër, por padyshim kishte vend edhe për matje, ose ndarje të korrjeve. Për këtë qëllim, peshimi dhe pesha ishin të domosdoshme (Ps. 61, 9).

Për të përgatitur ushqimin, produktet bujqësore duheshin përpunuar. Nomadët në shkretëtirë i zgjidhnin këto probleme me metodat e tyre, ndërsa hebrenjtë në qytet kishin gjithçka që ju nevojitej, përfshirë burimet e nxehtësisë dhe karburantet përkatëse. Mos harrojmë se klima impononte një mënyrë të caktuar të përgatitjes së ushqimeve: në stinën e nxehtë gatuheshin vetëm ushqime që piqueshin shpejt dhe që nuk prisheshin lehtë. Fakti që mish hahej rrallë, e thjeshtonte shumë punën e grave hebreje në përgatitjen e ushqimit. Furrat prej tullash ishin kryesisht të nevojshme për pjekjen e bukës.

Zjarri mbahej gjallë, sipas nevojave, qoftë me ferra, degëza, kashtë, lëvore, për një zjarr të shpejtë, qoftë me "thëngjij të zjarrit" (Ps. 17, 14), "thëngjij të ndezur" (Ps. 17, 10), të vendosur në një "furrë zjarri" (Ps. 20, 9). Përmenden gjithashtu disa "kërcylla tymuese" (Ps. 118, 83). Një zjarr i fuqishëm përshkruhet në mënyrë shumë figurative, natyrisht, përmes një krahasimi: "u ngrit tym dhe flakë zjarri nga fytyra e Tij, thëngjij të ndezur prej Tij" (Ps. 17, 10).

Për të shuar urinë (Ps. 36, 19; 106, 5) dhe etjen (Ps. 62, 2; 106, 5), në Psalmet përmenden: ushqime (Ps. 77, 29), gjellë (Ps. 77, 34), ushqim (Ps. 22, 2), të mira (Ps. 103, 29), pije (Ps. 101, 10). Si karakterizohen ata që janë ulur në tryezë? Ata hanë (Ps. 21, 30; 21, 34), ngopen (Ps. 21, 30; 36, 19; 147, 3), mund të jenë të pangopur (Ps. 100, 7), lakmitarë (Ps. 77, 34), të ngopur (Ps. 77, 35), lakmues (Ps. 118, 36). Përfundimisht: "Hëngrën dhe u ngopën shumë dhe dëshirat e tyre i plotësuan. Asgjë nuk u mungonte nga ato që dëshironin" (Ps. 77, 33-34).

Ushqimet më të rëndësishme ishin buka, vaji i ullirit dhe rrushi me nënproduktet e tij: vera dhe rrushi i thatë. Uthulla vinte gjithashtu nga vera.

Pas përmytjes, Zoti premtoi se mbjellja dhe korrja nuk do të pushojnë për aq kohë sa toka të ekzistojë dhe se të gjitha qeniet e gjalla (përveç bimëve) mund të përdoren si ushqim, por jo gjaku i tyre (Zan. 8, 22; 9, 4). Në kohën kur Noeja dhe pasardhësit e tij ripopulluan tokën, kultivimi i vreshtit (dhe rrjedhimisht, dehja) u shfaq për herë të parë (Zan. 9, 20-21).

Konkretisht, ushqimet nuk janë përshkruar në detaje; dhe nuk mund të ndodhte ndryshe, sepse është e vështirë të besohet se mbreti David, apo psalmistët e tjerë kishin ndonjë lidhje me kuzhinat. Përmenden: buka (Ps. 36, 25), copa buke (Ps. 147, 6), vaj ulliri (Ps. 4, 7), verë (Ps. 4, 7), dhjamë (Ps. 62, 6), yndyrë (Ps. 16, 10), maja vere (Ps. 74, 8), uthull (Ps. 68, 25), vrer (Ps. 68, 25), mana (Ps. 77, 28), mish (Ps. 77, 31), mjaltë dhe huall mjalti (Ps. 18, 11; 118, 103; 80, 15); indirekt, përmendet gjithashtu edhe një përbërës i domosdoshëm për shijen e ushqimeve: kripa, e përmendur si tokë e kripur (Ps. 106, 34).

Gjithashtu, disa figura stilistike në mënyrë hiperbolike përmendin një lloj tjetër ushqimi: bukë qiellore (Ps. 77, 28), bukë engjëjsh (Ps. 77, 29), bukë lotësh (Ps. 79, 6), verën e poshtërimit dhe lotët me të cilët do të na dehësh (Ps. 79, 6).

Një përmendje e veçantë duhet bërë për të përshkruar manën. Dihet se ajo ishte një substancë që përbënte ushqimin kryesor të izraelitëve gjatë dyzet viteve të tyre në shkretëtirë. Kur Izraeli protestoi se nuk kishte ushqim, Zoti u dha atyre "bukë qiellore" (Ps. 77, 28).

Ka pasur shumë spekulime në lidhje me natyrën e kësaj mane. Deri në ditët e sotme, në Sinai ekzistojnë disa insekte që, në një periudhë të vitit, disa javë në qershor, prodhojnë sekrecione në formë mjalti jashtëfioreske mbi degët e tamarisit. Natën, ato bien në tokë dhe qëndrojnë aty deri në lindjen e diellit, kur formohen furnica që i mbledhin. Kokrrizat janë të vogla, ngjitëse, me ngjyrë të lehtë dhe të ëmbla si sheqeri, duke iu përngjarë mrekullisht përshkrimeve që gjenden në Eks. 16 dhe Num. 11.

Megjithatë, asnjë fenomen nuk ka mundur të shpjegojë plotësisht këtë dukuri, prandaj ofrimi i manës mbetet në sferën e mrekullisë, veçanërisht për sa i përket vazhdimësisë, sasisë dhe periodicitetit prej gjashtë ditësh në të cilën ajo ofrohej.

Mëkati ishte dhe atëherë një mundësi për gëzim, kënaqësi dhe bujari. Të ftosh dikë në tryezën tënde, në të vërtetë, nuk është thjesht t'i japësh për të ngrënë, por të hash së bashku me të; kjo ka qenë dhe mbetet një shenjë respekti, afrititeti dhe nderimi. Nuk do të ulesh në tryezë me një armik, nuk do ta ndash ushqimin tënd me një tradhtar – gjë

që edhe psalmisti refuzon ta bëjë: “Me krenarinë... me të nuk kam ngrënë. Nuk do të banojë në shtëpinë time ai që është krenar” (Ps. 100, 7-9).

Fjalët e psalmistit mund të plotësohen me porosinë e dhënë nga Shën Joan Gojarti, të thëna më shumë se një mijëvjeçar më vonë: ”Mos u ulni në të njëjtën tryezë me ta!” Ky është kthyer në një këshillë të lashtë për një minimum dinjiteti, për ndarje dhe mospajtueshmëri, për përbuzje ndaj një mëkati kaq të tmerrshëm. Edhe në një kuptim tjetër përkeqësues përmenden “të shëndoshët e tokës” (Ps. 21, 34).

KAPITULLI 9

- Artizanati dhe Zejetaria -

Gjatë gjithë historisë, banorët e Palestinës kanë pasur të njëjtat zeje bazike si fqinjët e tyre dhe kanë përdorur materiale si argjila, metali, fibrat, druri dhe guri për të krijuar objekte të ndryshme. Përpunimi i këtyre materialeve ishte një detyrë e zakonshme për çdo fshatar, ndërsa gratë tjermin, thurnin dhe gatuanin. Kontaktet me vende më të zhvilluara shkencërisht dhe teknologjikisht u mundësuan hebrenjve të mësonin dhe të përshtatnin për përdorimin e tyre zejet më të specializuara. Në këtë mënyrë, ata nuk duket se kanë qenë kurrë të privuar nga zejtarët, edhe pse arkeologjia ka zbuluar pak nga veprat e tyre.

Ka dëshmi se izraelitët, edhe pse nuk u shquan për shpikshmërinë, apo karakterin artistik, vlerësonin një punë të bërë mirë. Përpunimin e hekurit e mësuan nga filistenët (1Sam. 13, 20), ndërsa sekretet e ngjyrosjes i mësuan nga fenikasit. Fenikasit siguruan gjithashtu projektues, mjeshtër dhe artizanë për të plotësuar fuqinë punëtore lokale për projekte madhore, si ndërtimi i pallatit mbretëror të Davidit dhe Tempullit të Jerusalemit. Zejtarinë e prodhimit të qelqit e sollën shumë më vonë, në shekullin I të erës sonë, nga qyteti fenikas i Tiros.

Për arsye ekonomike dhe furnizimi, zejtarët më të aftë jetonin në qytetet, apo fortesat më të mëdha, duke punuar zakonisht në një sektor të veçantë, si në pazaret moderne. Kjo çoi në organizimin e shoqatave të zejeve, ose korporatave, të quajtura "familje," që ndonjëherë vendoseshin në një qytet ku përqendrohej gjithë aktiviteti i tyre. Për shembull, shkruesit ishin në Jabet (1Kron. 2, 55), ndërsa bojaxhinjtë dhe endësit

në Tell Beit Mirsim (1Kron. 4, 21). Në Jerusalem, disa zona u rezervuan për punëtorët e drurit dhe të gurit (1Kron. 4, 14; Neh. 11, 35). Poçarët (Mat. 27, 7) dhe zbardhuesit (2Mbret. 18, 17) kishin toka të tyre jashtë mureve të qytetit. Një anëtar i një korporate quhej “bir” i zejes së tij, si argjendarët (Neh. 3, 8, 31).

Në Palestinë janë gjetur, që nga kohët parahistorike, thika, rende dhe kazma prej stralli. Stralli vazhdoi të përdorej për mjete rudimentare, si drapër të mbështjellë me argjilë, apo gurë ndezës. Veglat prej druri, çekiçët dhe havanët prej guri janë shumë të lashtë. Hekuri meteoritik u përdor kur ishte i disponueshëm (Zan. 4, 22), po ashtu edhe bakri natyror që nga viti 6000 p.e.s. Në Palestinë, bakri u përdor rregullisht që nga viti 3200 p.e.s., ndërsa hekuri dhe veglat prej hekuri u përdorën gjerësisht pas ardhjes së filistenëve, rreth vitit 1190 p.e.s. (1Mbret. 6, 7). Sopatat me doreza prej druri përdoreshin për prerjen e drurëve (Ligj. 19, 5), ndërsa thikat (Zan. 22, 6) përdoreshin për qëllime të ndryshme, përfshirë ngrënien (Fjal. 30, 14).

Veglat përmenden ndonjëherë me terma kolektivë hebraikë. Sopatat prej hekuri (2Mbret. 6, 5), sharrat (1Mbret. 7, 9), daltat, kazmat, rrepat, zgjuesit dhe gozhdët (Jer. 10, 3-4) përdoreshin zakonisht dhe kanë lënë gjurmët e tyre në objektet e zbuluara gjatë gërmimeve arkeologjike.

Vazot më të hershme prej balte të njohura vijnë nga Siria Veriore dhe datojnë rreth vitit 8000 p.e.s. Megjithatë, rreth vitit 4000 p.e.s. poçarët filluan të përdorin një rrotë të thjeshtë, dhe rreth vitit 3000 p.e.s. u shpik një rrotë me rrotullim të shpejtë. Poçari (Jer. 18, 3-4) ulej në një karrige dhe me këmbët kthente një rrotë të madhe prej guri, ose druri, e cila më pas kthente një rrotë tjetër ku formohej ena.

Punishtet e poçarëve, me dy rrota, janë zbuluar në Lachis, rreth vitit 1200 p.e.s. Rrotat më të vogla prej guri ose argjile, që rrotulloheshin mbi një bosht, datojnë nga periudha e monarkisë dhe janë gjetur në Meghido, Gezer dhe Hazor. Për të bërë argjilën për enët më të mira, ose për pllakëzat e shkrimit, argjila përzihej me ujë dhe shkelet me këmbë (Is. 41, 25). Furrat për pjekjen e enëve të argjilës janë zbuluar në shumë vende të Palestinës, megjithëse zakonisht mbetet vetëm vatra e zjarrit.

Prodhimi i tullave të thata në diell për ndërtimin e shtëpive të zakonshme ishte një punë sezonale e fshatarit, i cili mbulonte çatinë e shtëpisë me baltë ose kallam, të shtrirë mbi trarë druri.

Fjalët e hebraishtes për “ndërtim” përdoren gjithashtu në mënyrë figurative, për të përshkruar aktet e ndërtimit hyjnor, si ndërtimi i Jerusalemit, ose familjes së Davidit (Psal. 68, 35; 146, 2). Apostulli Pal përdor shpesh këtë metaforë për të përshkruar ndërtimin e besimtarëve në Krishtin (Kol. 2, 7).

Punimet prej druri përfshinin konstruksione, mobilie dhe pajisje bujqësore. Në qytetet e mëdha, marangozët ndërtonin pajisje paqeje si karroca, ndërsa në kohë lufte, ata ndërtonin qerre lufte.

Në Levant, ndërtimi i anijeve mbeti një monopol fenikas, me qendër në Tiros, ku ndërtoheshin anije prej qiparisi dhe lisit (Eze. 27, 5-6).

Tregtia e artizanatit dhe zejtarisë reflektonte edhe ndarjen e shoqërisë dhe ndikimin e kulturave të huaja.

Edhe pse izraelitët i përpunonin vetë drurin për objektet e Tabernakullit (Dal. 25), për ndërtimin e pallatit të Davidit (2Mbret. 5, 11) dhe për Tempullin e ndërtuar gjatë kohës së Solomonit, druri dhe marangozët me përvojë u siguruan nga Tiroja, sipas një marrëveshjeje. Përpunimi i drurit kryhej nga disa specialistë, të cilët mund të kishin punuar gjithashtu me kockë, ose fildish. Për punimet e Tempullit u importuan dru të fortë, si druri i abanosit, sandalit dhe druri i shkurtërit, ndërsa druri vendas, si ai i kedrit, qiparisit, lisit, frashërit dhe akacies, përdorej për punime të zakonshme; druri i manit përdorej zakonisht për veglat bujqësore.

Marangozi dispononte disa vegla specifike: një vegël për shënimin, kompasin, ose veglën për ndarjen, daltën, sëpatën e vogël, sharrën prej hekuri, sfurkun, çekanin prej druri, lesat, daltat dhe çekiçët. Shembuj të tillë veglash janë zbuluar gjatë gërmimeve arkeologjike në Palestinë dhe në zonat përreth. Si gozhdët, ashtu edhe bashkimet me tapa prej druri mund të gjenden në objekte prej druri që datojnë nga mesi i epokës së bronzit dhe periudha e monarkisë. Në kohën romake, përdoreshin lloje të ndryshme të rendeve prej druri dhe thika për prerje.

KAPITULLI 10

- Kënga -

Në Bibël përmenden rreth 19 instrumente muzikore që mund të identifikohen. Shumica prej tyre përmenden në Psaltere. Disa terma, veçanërisht ata që shfaqen në nëntitujt e psalmeve, supozohet se i referohen instrumenteve, por ndoshta nënkuptojnë thjesht udhëzime të veçanta muzikore. Për shumë nga këta terma ekziston tashmë një ekuivalent arkeologjik i saktë; për të tjerët, ende priten rezultatet e gërmimeve të ardhshme.

Këtu është një **listë e parë alfabetike**, pa bërë ndonjë klasifikim, e këtyre termave hebraike:

1. **Asor**, i cili quhej gjithashtu *nevel asor*, ishte ndoshta instrumenti i quajtur *nevel*, por më i vogël dhe me vetëm dhjetë tela:

o "Lavdëroni Zotin me tingujt e harpës, me psaltirin me dhjetë tela këndoni Atij" (Ps. 32, 2);

o "Në psaltir me dhjetë tela, me këngë të harpës" (Ps. 91, 3);

o "O Zot, këngë të re do të të këndoj Ty; në psaltir me dhjetë tela do të të këndoj Ty" (Ps. 143, 9).

2. **Halil**, një instrument frymor, një lloj fyelli i dyfishtë, me grykat ndoshta të formuara nga një pjesë e vetme, dhe me formë të ngjashme me klarinetin. Mendohet se njëra pjesë shërbente për melodinë, ndërsa tjetra krijonte një zhurmë monotone. Ishte një instrument folklorik dhe popullor, që përdorej si në momente gëzimi, ashtu edhe në ngjarje tragjike.

Megjithatë, në versionin **King James**, fjala përkthehet si "fyell", ndërsa në **VSR** përkthehet si "kaval". Fjala përmendet vetëm gjashtë herë në Dhjatën e Vjetër. Në Dhjatën e Re, kaval është termi grek *aulos*, i përdorur në **Septuaginta** për të përkthyer *halil*. **Vulgata** e përkthen si *tibia*. Si *aulos*, ashtu edhe *tibia*...

1 Janë terma të përgjithshme që i referohen instrumenteve të bëra nga kallami, si oboa dhe klarineti, ose instrumenteve që fryhen anash ose përmes një hapjeje, si flauti.

2 Fjala **halil** rrjedh nga një rrënjë që do të thotë "të cash" ose "të shposh". Fjala **aulos** rrjedh nga një folje që do të thotë "të frysh". Por as etimologjia e fjalës **halil** dhe as **Septuaginta** nuk japin ndonjë tregues për formën e tij. Shumica e opinioneve sugjerojnë se kemi të bëjmë me oboan dhe jo me flautin, por nuk ka asnjë siguri. Duket se në lashtësi ishte zakon që personi që luante në instrumente tubulare të mbante me vete, në një kuti, copa kallami, nga të cilat përgatiste instrumentin e tij frymor.

3 **Kavali** është përdorur në festivitete (Isaia 30, 29), në kohë festash (1 Mbretërve 1, 40) dhe në kohë zie dhe funeralesh (Mateu 9, 23). Fakti që mund të prodhonte një tingull zie nxirret në pah nga aludimi që gjejmë në Librin e Jeremia: "Zemra ime vajton për Moabin, si një fyell; vajton zemra ime si një fyell për njerëzit e Kir-Heresit" (Jeremia 48, 36).

4 –**Hazozerah**, një trompetë e bërë nga një metal i çmuar, zakonisht prej argjendi. Priftërinjtë ishin ata që e përdornin, dhe tingujt e saj shoqëronin ceremonitë e flijimeve, luftërat dhe kurorëzimet mbretërore. Trompeta ose trumbeta, siç përkthehet hazozerah në shqip

nga versionet rumune, përmendet shpesh në Bibël. Në versionin **King James**, dy terma përkthehen si trompetë: **hazozerah** dhe **shôphâr**, ndërsa **Septuaginta** i përkthen të gjitha me **salpinx**.

5 Instrumenti i quajtur **hazozerah** ishte një trompetë e bërë nga argjendi, duke e farkuar. Perëndia i urdhëroi Moisiut të bënte dy trompeta të tilla për të thirrur popullin për adhurim dhe për të dhënë sinjalin e nisjes nga kampi i tyre. Në **Numrat 10:1-10** gjenden udhëzimet që Perëndia i dha Moisiut për rastet kur duhej të fryhej trompeta. Kryesisht, kjo ishte një vegël e shenjtë, jo një instrument lufte.

6 – Kaitros, Katros, janë versione të aramaishtes së fjalës greke **Kithara**.

7 – Keren, ose **Keren ha-Yovel** në aramaisht, që më vonë u bë **Karna**, ndoshta ishte ekuivalenti i instrumentit të quajtur **shôphâr**. Fjala **keren** përmendet shpesh në Dhiatën e Vjetër. Fjalët e lidhura me të janë **keras** në greqisht dhe **cornu** në latinisht. Duket se ishte përdorur në kohët biblike për dy qëllime: si enë për mbajtjen e vajit dhe si një lloj trompete. Me këtë kuptim të fundit, fjala shfaqet vetëm në tre pasazhe. Në kapitullin 6 të Librit të Jozueut, përdoret si sinonim i fjalës **shôphâr**, e përkthyer shpesh si trumbetë në tregimin për rënien e Jerikos. Në **1 Paralipomenave 25:5** përmenden emrat e atyre që ishin caktuar nga Davidi për të luajtur në këtë instrument, dhe në **Danieli 3**, është pjesë e instrumenteve të Nabukodonosorit dhe përkthehet në versionin **King James** si **cornet**, që është e gabuar. Është e qartë se trompetat më të hershme ishin bërë nga brirët e kafshëve dhe më pas forma e tyre u riprodhuan në metal.

8 – Kinnôr. Një instrument me tela nga familja e lirës, i përbërë nga një trup, dy krahë dhe një lidhëse midis tyre. Forma kanaanite e të njëjtit instrument, që me siguri ishte dhe

ajo e përdorur nga izraelitët, është asimetrike, me një krah më të shkurtër se tjetri, dhe trupi ka gjithashtu një formë të veçantë. Instrumenti ndoshta kishte një lartësi mesatare prej 50-60 cm, dhe tingujt e tij ishin në diapazonin **alto**, sipas ekzemplarëve të gjetur në Egjipt, që ruanin formën dhe emrin nga fqinjët e tyre semitë.

9 Kinnôr-i është një instrument muzikor me tela, ndër më fisnikët e qytetërimit semit, dhe u bë instrumenti kryesor i orkestrave të Tempullit të Dytë. Davidi e përdori atë, dhe për këtë arsye ai u vlerësua shumë nga këngëtarët levitikë. Duket se kishte dhjetë tela dhe luhej me një **plektrum**. Telat mendohet se ishin bërë nga zorrët e holla të deleve. Është instrumenti i parë i përmendur në Bibël dhe i vetmi instrument me tela i përmendur në Pentateuk. Është e mundur që instrumenti të jetë me origjinë siriane, pasi me muzikën e tij Laban siriani dëshironte t'i uronte udhë të mbarë Jakobit, nëse ky nuk do të ishte larguar aq papritur (**Zanafilla 31:27**). Disa mendojnë se ky instrument ishte një lirë, të tjerë mendojnë se ishte një harpë. Ishte portativ dhe me përmasa të vogla, pasi është një nga katër instrumentet e përmendura që mbaheshin para profetëve të rinj (**1 Samueli 10:5**). Nuk dihet saktësisht sa tela kishte. **Jozef Flavi** thotë se kishte dhjetë tela, por një sugjerim tjetër është se kishte vetëm tetë.

10 Solomonit dhe Tempulli ishin prej druri aromatik (3 Regj. 10, 12), gjë që nuk ishte domosdoshmërisht një garanci për një tingull të zgjedhur dhe harmonik. Josephus Flavius përmend se skeleti i tyre ishte i montuar me elektrum, i cili mund të jetë ose një metal i përzier, ose qelibar.

11 Fjala “harpë” përdoret nganjëherë për të përkthyer një term aramaik, herë të tjera përkthehet si “lirë”. Ky term paraqitet vetëm kur bëhet fjalë për instrumentet e orkestrës

së Nabukodonosorit, në kapitullin 3 të Librit të Danielit. Fjala ka të njëjtën rrënjë si fjala europiane "kitarë."

12 Mashrokita, një instrument frymor ose për të fishkëllyer. Versioni i Bibla "King James" përkthen fjalën aramaike mashrokita si "flaut". Ky term gjendet vetëm në kapitullin 3 të Librit të Danielit dhe rrjedh nga rrënja "saraq," një fjalë onomatopeike që do të thotë të fishkëllyesh ose të fishkëllosh. Fryrja në shumicën e llojeve të kavaleve ose flauteve shoqërohej me një lloj fishkëllime. Prandaj, është e arsyeshme të supozojmë se instrumenti në fjalë bënte pjesë në këtë grup.

13 Mena'ane'im, një instrument i përmendur vetëm në Librin e Dytë të Mbretërve, ndër instrumentet e përdorura gjatë bartjes së Arkës së Besëlidhjes për në Jeruzalem: "Dhe Davidi dhe gjithë bijtë e Izraelit këndonin para Zotit me çdo lloj instrumenti muzikor prej druri qiparisi, me harpa, me psaltirë, me daulle, me fyell dhe me simbale" (2 Reg. 6, 5). Ky është përkthyer si "simbale", duke u krahasuar me rrëfimin në Librin e Parë të Paralipomenave: "Dhe Davidi dhe të gjithë izraelitët këndonin para Zotit me gjithë shpirtin, duke kënduar nga goja, nga harpa, nga psaltirë, nga daulle dhe nga trumbeta" (1 Paral. 13, 8).

14 Meziltaym, Zilzalim ose Selselim; dy termat e para i referohen ndoshta simbaleve. Arkeologët kanë zbuluar simbale bronzi, në formën e një pjate me një gropë qendrore dhe me unaza të jashtme për manipulim. Diametri mesatar i tyre ishte rreth 12 cm. Leviatët i përdornin në Tempull. Septuaginta përkthen me greqishten **kymbalon**, që vjen nga fjala "kymbe," që do të thotë kupë ose pjatë me një zgavër.

15 Minnim, është një term i paqartë që paraqitet në psalmet: "Lëvdojeni Atë me psaltirë dhe me llautë" (Psalmi 150, 3). Mendohet se ishte një instrument me tela, ndoshta

një llautë, por nuk ishte një instrument i zakonshëm për kulturën kanaanase ose izraelite.

16 Nevel ose nebel, ishte një lloj lire, ndoshta një harpë, e origjinës nga Azia e Vogël, më e madhe dhe me tingull më të thellë se kinnaor-i. Mendohet se kishte 12 tela që luanin me gishta. Ky ishte instrumenti i dytë më i rëndësishëm në orkestrën e Tempullit. Telat mund të ishin prej zorrësh të trasha deleje, sipas dëshmive të Josephus Flavius.

Por nevel-i është përkthyer më së shpeshti si psaltirë. Ai shfaqet për herë të parë në Librin e Parë të Mbretërve (1 Mbret. 10,5), dhe kjo duket se konfirmon idenë se është me origjinë fenikase, pasi para kësaj periudhe kontaktet midis Izraelit dhe Fenikisë ishin shumë të pakta. Janë bërë përpjekje për të rindërtuar formën e një neveli, duke e identifikuar me kuptimin bazë të rrënjës së fjalës që nënkupton mëshikë, enë ose amforë. Është sugjeruar se në pjesën e poshtme kishte një trup rezonant më të fryrë. Paralelet me rrënjën e kësaj fjale i kanë shtyrë disa të mendojnë madje se ky instrument ishte një lloj gajde. Por këto janë vetëm hipoteza.

Ashtu si kinnôri, edhe neveli ishte ndërtuar nga druri i selvisë, më pas nga dru aromatik. Davidi dinte të luante si në kinnôr ashtu edhe në nevel. Për shkak se në Bibël psaltiri përshkruhet krahas instrumenteve të tjera muzikore, besohet se përdorej për bas.

Fjala hebraike asor shpesh lidhet me nevel-in. Kjo fjalë buron nga një rrënjë që do të thotë dhjetë, dhe përgjithësisht besohet se është një tregues se instrumenti kishte dhjetë tela. Ky interpretim gjendet në Vulgata dhe në Septuaginta, por

me shumë gjasa, duket se nevel' asor ishte thjesht një variant i nevel-it.

Fjala psaltirë shfaqet gjithashtu si një përkthim i fjalës aramaike **psantērîn** (Dan. 3, 5, 7, 10, 15), një instrument nga orkestrës së Nabukodonosorit, mbretit babilonas. Një variant tjetër përkthimi ofrohet nga Steiner, i cili pohon se ky instrument ishte një lloj citre (zither). Por përtej faktit të sigurt që ishte një instrument me tela, nuk mund të thuhet me siguri asgjë tjetër. Ishte një instrument i aristokracisë, i ndërtuar nga metale të çmuara.

Pa'amon, i përmendur vetëm katër herë në kapitullin e **Eksodit** (Iëshirë), shfaqet si një detaj i tunikës së Kryepriftit, duke alternuar me ornamentin e quajtur **rimmon** (një lloj shege artificiale), i punuar nga ari i pastër: “Ndërmjet thekëve do të vendosësh këmbanat prej ari të pastër, një këmbanë dhe një thekë me radhë, rreth e rrotull” (Eks. 28, 34); “I bënë gjithashtu këmbanat prej ari të pastër dhe i vendosën ndër thekë, rreth e përqark në fund të mantel-meshës, një këmbanë dhe një thekë me radhë, siç e kishte urdhëruar Zoti Moisiun” (Eks. 39, 25-26).

Kuptimi i zakonshëm i termit hebraik është këmbanë. Këmbanat filluan të përdorehin në Lindjen e Mesme vetëm në shekullin e VII para Krishtit, kështu që ato zbukurime tingëlluese të lidhura me veshjen e Kryepriftit gjatë kalimit në shkretëtirë dhe transportimit të Tabernakullit nuk mund të ishin këmbana. Nëse përkthimi në kapitullin e Eksodit nuk është thjesht një projeksion në të kaluarën i asaj që ndodhte gjatë periudhës së Tempullit të Parë, ose të Dytë, instrumenti duhet të ketë qenë i ngjashëm me disa pjata të vogla metalike.

Më vonë, këto u zëvendësuan me këmbana të vërteta. Shumica e këmbanave të gjetura në Palestinë janë shumë të vogla dhe janë bërë prej bronzi, me një gjuhë qendrore prej hekuri.

17 -18. Pesanterin dhe Sabbekha; këto instrumente përmenden vetëm në Librin e Danielit: "Sapo të dëgjoni zërin e trumbetës, flautit, kitarës, harpit, psalterionit, cimpoiut dhe të gjithë instrumenteve muzikorë, do të bini në tokë dhe do t'i bëni sexhde imazhit të artë që ngriti mbreti Nabukodonosor" (Dan. 3, 5), dhe përkatësisht karna, mashrokita, kaitros, sabbekha, pesanterin, sumponyah dhe instrumente të tjera. Karna është trumbeta, kaitros, sabbekha dhe pesanterin janë versione aramaike të fjalëve greke kithara, sambuca dhe psalterion. Sabbekha, fjalë aramaike, është përkthyer në disa versione me fjalën trombon. I përkiste orkestrës së Nabukodonosorit, dhe, pra, nuk ishte një instrument hebraik. Përsëritet edhe në formën "sackbut". Megjithatë, përkthimi është gabim, sepse përdoret emri i një instrumenti frymor, në fakt një instrument frymor me rregullim, i ngjashëm me trombonin e sotëm, i cili nuk ka ekzistuar në periudhën biblike. Fjala greke ekuivalente është sambuka, e përdorur në Septuagint për përkthimin e Dan. 3. Ajo është përshkruar si një harpë e vogël me formë trekëndëshi, me katër ose më shumë tela që prodhojnë tinguj shumë të lartë, ose një harpë më e madhe me shumë tela. Pa marrë parasysh se cila prej këtyre dy interpretimeve është e saktë, është e sigurt që sambuka ishte një instrument me tela dhe jo një instrument frymor. Sipas shkrimeve të Strabonit, instrumenti ka origjinë barbare. Versioni Cornilescu i Biblës përkthen termin si trigon. 15 – Shalishim, i përmendur vetëm në Librin e Parë të Mbretit, i përkiste instrumenteve femërore: "Por kur ata

ktheheshin, pas fitores ndaj filisteanit, gratë nga të gjitha qytetet e Izraelit dilyn për të pritur mbretin Saul me këngë dhe valle, me tamburina festash dhe me çimbale" (1Mbret. 18, 6). Me analogji me instrumentin ugaritik tlt – prej metali, këto duhet të kenë qenë çimbale ose madje topa metali që goditeshin njëri me tjetrin.

19– Shôphâr, ishte vërtetë brirë i një dhi të egër dhe është instrumenti i vetëm që ka mbijetuar në jetën e hebrenjve. Probabilisht është identik me termin keren, ose keren ha-yovel. Është instrumenti kombëtar i hebrenjve. Në Bibël, funksioni i tij është ai i një instrumenti për njoftim, veçanërisht në luftë. Shfaqja e tij e famshme gjatë rrethimit të qytetit Jeriko duhet kuptuar në këtë kuptim, dhe jo si një instrument për të bërë zhurmë. Në marrjen e dhjetë urdhërimeve nga Moisiu është dëgjuar një tingull i ngjashëm me atë që lëshon shôphâr. Vetëm pasi shôphâr-u është bërë pjesë e përdorimit të zakonshëm, gjatë periudhës së Tempullit të Dytë, ai ka ri-rifituar kuptimin magjik të fillimit.

20 – Sumponyah, një emër që i ngjan grekës symphoneia, e cila do të thoshte një grup tingujsh të kënduar bashkë. Është shumë e mundur që ky term të mos kishte aspak kuptimin e një instrumenti të pavarur, por vetëm atë të një këngë orkestrale të të gjithë instrumenteve të tjera të përmendura në Dan. 3, 5 dhe të listuara më parë. Mënyra si përfundon vargu: "dhe të gjithë instrumentet muzikorë" (Dan. 3, 5) e thekson këtë ide me shpjegimin shtesë që ofron. Megjithatë, ka të paktën një variant tjetër. Përkthimi i fjalës aramaikë sumponyah në versionin King James është tympanon, gjë që është e pasaktë. Disa besojnë se ishte një instrument në formën e cimpoiut ose madje i një tamburi (dulcimer në

anglisht, versioni King James). Në shqip është përkthyer si një instrument i ngjashëm me cimpoiut në versionet Galaction dhe Cornilescu. Në italishten moderne, përkthimi është sampogna, një lloj cimpoi që përdoret ende sot në Itali. Të gjitha janë të pasakta. As cimpoi nuk është instrumenti i (Dan. 3, 10, 15, etj.), dhe përkthimi është i gabuar. Gabimi dhe kuptimi i vërtetë ishin të njohura nga Shën Jeronimi. Gabimi vjen nga Spanja, nga Shën Isidori i Seviljes, që e përkthente termin grek si një tambur ose cimpoi. Megjithatë, është ruajtur në gjuhën spanjolle fjala dhe instrumenti aktual zanfonia, që ka origjinën nga latinishtja symphonia. Ky është një instrument muzikor me tela, me të cilin luhet duke rrotulluar një manivelë në pjesën e poshtme. E sigurt është që gjatë periudhës së Dhiatës së Vjetër, nuk luhej duke rrotulluar një manivelë; por është e mundur që paraardhësi i këtij instrumenti me tela të jetë ndërtuar ndryshe, por të ketë ardhur nga instrumenti i lashtë symphonia, një instrument me tela.

Ka burime që kanë hedhur poshtë përkthimin e fjalës "tympanon", sepse nuk përfaqësonte një instrument me tela, por pa shpjeguar pse "symphonia" do të ishte një instrument i tillë. Shpjegimet e Galpin dhe Sachs kanë vendosur se ky term ishte gjithmonë i fundit në listën e orkestrës babilonase dhe, për këtë arsye, nuk ka pasur kuptimin e një instrumenti të vetëqëndrueshëm, por iu referohej ekzekutimit të bashkuar të të gjitha instrumenteve të përmendura më parë. 15 – Tof, ose toph, një instrument me formë të rrumbullakët si një daulle, ka gjasa të ketë qenë një tamburinë, e përdorur vetëm nga gratë dhe gjithmonë e lidhur me vallëzimin: "Atëherë Mariama profetesa, motra e Aaronit, mori tofin në dorë, dhe të gjitha gratë dolën pas saj me tofe dhe vallëzuan"

(Eksodi 15, 20). Është e qartë se nuk mund të bëhet fjalë për atë që ne kuptojmë sot si tofe. Në Dhiatën e Vjetër, tamburinat janë gjithmonë të lidhura me rastet e gëzimit dhe gëzimit dhe përdoren për të shoqëruar lojërat në festat dhe festimet hebraike (Isaia 5, 12) dhe këngët e fitores (1 Samuil 18, 6).

21– Ûgav, ende i pasqaruar, por shumë mundësisht nuk ka qenë instrumenti i fryrë që periudha mesjetare ia ka lidhur atij. Më shumë ka gjasa të ketë qenë një harpë, e cila, ashtu si lut-i (minnim?), nuk ka qenë kurrë pjesë e instrumenteve të zakonshme kananease ose izraelite. Ky term shfaqet vetëm katër herë në Dhiatën e Vjetër. Në Zanafillën 4, 21 ai është, dukshëm, një term i përgjithshëm që i referohet të gjitha instrumenteve të fryra, ashtu siç fjala paralele në versetin përkatës, kinnôr, është një term i përgjithshëm për instrumentet me tela. Në Iov 30, 31 shfaqet sërish krah kinnôr, dhe në Iov 21, 12 është instrumenti i fryrë përfaqësues së bashku me instrumentet tjera të kategorive të instrumenteve me tela dhe ato të goditjes. E gjejmë përsëri në Psalmet 150, 4, midis shumë instrumenteve të tjera muzikore. Septuaginta nuk jep asnjë indikacion për llojin e instrumentit, pasi përdor tre fjalë të ndryshme: në Zanafillën 4, 21 shfaqet kithara (gitarë), në dy pasazhet e Iovit shfaqet psalmos (psaltirë), dhe në Psalmet 150, 4 shfaqet organon (organ). Por përkthimi me "organ" është akoma i gabuar, edhe pse mund të haset. Origjina e fjalës hebraike është e pasigurt. Instrumenti duhet të ketë pasur formën e një flauti, ose një grupi flautash.

* * *

Kjo ishte renditja e termave hebraikë që nënkuptojnë
instrumente muzikore, të cilët shfaqen gjatë gjithë Biblës.

BIBLIOGRAFI

I. TEKSTE BIBLIKE

- Anania, Bartolomeu Valeriu, *Kënga e Këngëve*, e përkthyer dhe e komentuar, Ed. Anastasia, Bukuresht, 1998.
- _____, *Pentateuku ose pesë librat e Moisiut*, botuar me miratimin e Sinodit të Shenjtë, Arqidieqezana, Kluj, 1997.
- _____, *Libri i Psalmeve ose Psaltirja*, botuar me miratimin e Sinodit të Shenjtë, Arqidieqezana, Kluj, 1998.
- _____, *Libri i Jobit*, Ed. Anastasia, 1996.
- _____, *Dhiata e Re*, botuar me miratimin e Sinodit të Shenjtë, Arqidieqezana, Kluj, 1998.
- *Biblia Hebraica*. Red. Rud. Kittel, Württembergische Bibelanstalt Stuttgart, 1973.
- *Bibla*, botim i miratuar nga Konferenca Ipeshkvore Spanjolle, 1992.
- *Bibla e Shenjtë*, përkthyer nga tekstet origjinale hebraike dhe greke nga Louis Second.
- *Bibla*, ose Shkrimi i Shenjtë i Serban Cantacuzino, 1688, Ed. IBMBOR, ribotuar më 1997.
- *Biblia Sacra*, sipas versionit Vulgata, Stuttgart, 1975.
- *Bibla*, Përkthim i Ri Botëror i Shkrimeve të Shenjta, Komiteti i Përkthimit të Biblës së Re Botërore, Përditësuar më 1984.
- *Bibla ose Shkrimi i Shenjtë sipas tekstit grek të Septuagintës*, Botimi i dytë, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1944.
- *Bibla ose Shkrimi i Shenjtë i Dhiatës së Vjetër dhe të Re*, Tipografia e librave kishtare, Bukuresht, 1949.
- *Bibla ose Shkrimi i Shenjtë*. Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1968.
- *Bibla ose Shkrimi i Shenjtë*. Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1997.
- *Bibla ose Shkrimi i Shenjtë*. Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1982.
- *Bibla*, botimi i dytë, Ed. IBMBOR, 1944.
- *Bibla*, botuar gjatë mbretërimit të Mbretit Karol II, përkthyer nga Gala Galaction dhe Vasile Radu.
- *Bibla*, Chouraqui, Edition Desclée de Brouwer, 1985.
- *Bibla e Ilustruar*, Ed. RAO, Bukuresht, 1999.

- *Psaltirja e Profetit dhe Mbretit David*, me shkronja cirilike, Sibiu, 1831.
- *Psaltirion toy prophetoy Kai Basileos David*, në greqisht, vëll. 1-2, Venecia, 1852.
- *Psaltirja e Profetit dhe Mbretit David*, botuar me shkronja cirilike nga Mitropoliti i Vllahisë Dionisis.
- *Psaltirja e Profetit dhe Mbretit David*, botuar me shkronja cirilike nën mitropolitin D. D. Nifon, 1856.
- *Psaltirja e Profetit dhe Mbretit David*, autorë Const. Erbiceanu etj., Tipografia e Librave Kishtare.
- *Psaltirja e Sheianës*, botuar në 1889 nga prof. Ion Bianu.
- *Psaltirion, Biblos toy Psalmon*, në greqisht, Londër, 1836.
- *Psaltirion David*, në greqisht, Vjenë, 1817.
- *Septuaginta Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, redaktuar nga Alfred Rahlfs, Volumen I dhe II, Deutsche Bibelstiftung Stuttgart, 1935.
- *Shkrimi i Shenjtë*, përkthyer sipas tekstit grek të Septuagintës, i krahasuar me atë hebraik, Tipografia e librave kishtare, Bukuresht, 1936.
- *Bibla e Shenjtë*, New Revised Standard Version, Oxford University Press, New York – Oxford, 1989.
- *Bibla e Re e Jeruzalemit*, Darton, Longman & Todd, Londër, 1985.

II. TEKSTE PATRISTIKE

- Kasiodori, *In Psalterium, Praefatio*, M.L. 70, 22.
- Shën Kirili i Aleksandrisë, *Adhurimi dhe shërbimi në shpirt dhe të vërtetë*, në *Shkrime*, pjesa e parë, PSB 38, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1991.
- _____, *Glafira mbi Zanafillën*, në *Shkrime*, pjesa e dytë, PSB 39, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1992.
- _____, *Mbi Trininë e Shenjtë*, në *Shkrime*, pjesa e tretë, PSB 40, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1994.

- _____, *Komentar mbi Ungjillin e Shën Gjonit*, në *Shkrime*, pjesa e katërt, PSB 41, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 2000.
- Shën Gregori i Nisë, *Interpretim i detajuar mbi Këngën e Këngëve*, në *Shkrime*, pjesa e parë, PSB 29, përkthyer nga Pr. Prof. Dumitru Stăniloae dhe Pr. Ioan Buga, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1982.
- _____, *Mbi Lumturitë*, PSB 29.
- _____, *Mbi jetën e Moisiut ose Mbi përsosjen përmes virtytit*, PSB 29.
- _____, *Dialog mbi shpirtin dhe ringjalljen*, në *Shkrime*, pjesa e dytë, PSB 30, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1998.
- _____, *Mbi krijimin e njeriut*, PSB 30.
- _____, *Fjala e madhe katekistike ose Mbi mësimin fetar*, PSB 30.
- _____, *Fjalë apologjetike mbi Hexaameronin*, Drejtuar vëllait të tij Petru, PSB 30.
- _____, *Letra mbi Trininë e Shenjtë drejtuar mjekut kryesor, Eustathe*, PSB 30.
- _____, *Mbi Pitonizën*, PSB 30.
- _____, *Predikime mbi Ekleziastin*, PSB 30.
- _____, *Mbi titujt e psalmeve*, PSB 30.
- _____, *Mbi foshnjat që vdesin para kohe*, drejtuar Hierios, PSB 30.
- _____, *Mbi përsosjen*, drejtuar murgut Olimpius, PSB 30.
- _____, *Mbi dashurinë për të varfrit dhe për bamirësinë*, PSB 30.
- Shën Gjon Damasqeni, *Dogmatika*, përkthyer nga D. Fecioru, Bukuresht, 1938.
- Shën Gjon Gojarti, *Homili mbi Letrën drejtuar Filipianëve nga Shën Apostulli Pal*, përkthyer nga Arhim. Teodosie Atanasiu, Ed. Icos, 1998.
- _____, *Vepra të plota*, përkthyer për herë të parë në frëngjisht nën drejtimin e M. Jernin, Vëllimet I-XI, Bar-le-Duc, 1863.
- _____, *Homili mbi Zanafillën (I)*, në *Shkrime*, pjesa e parë, PSB 21, përkthyer nga Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1987.
- _____, *Homili mbi Mateun*, PSB 23, në *Shkrime*, pjesa e tretë, PSB 23, përkthyer nga Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1994.

- Shën Maksimi Dëshmori, *Ambigua*, PSB 80, përkthyer nga Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1983.
- _____, *Shkrime mbi dy vullnetet në Krishtin, Drejtuar Presbiterit të Shquar Marin*, në *Shkrime*, pjesa e dytë, PSB 81, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1990.
- _____, *Letrat*, PSB 81.
- _____, *Katerqind kapituj mbi dashurinë, Filokalia 2*, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, Bukuresht, 1999.
- _____, *Kapituj gnostikë, Filokalia 2*.
- _____, *Dyqind kapituj mbi njohjen e Zotit dhe ekonominë e mishërimit të Birit të Zotit, Filokalia 2*.
- _____, *Komentar mbi Lutjen e Zotit, Filokalia 2*.
- _____, *Fjalë asketike, Filokalia 2*.
- _____, *Përgjigje Talasit, Filokalia 3*, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, Bukuresht, 1999.
- _____, *Shënime mbi "Mbi Emrat Hyjnorë"*, në *Shën Dionisi Areopagiti, "Vepra të plota"*.
- _____, *Mystagogia. Kozmosi dhe shpirti, imazhe të Kishës*, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 2000.
- Shën Niketa i Remesianës, *Mbi dobinë e këndimit të psalmeve*, përkthyer nga Pr. Konf. Stefan Alexe, *Mitropolia Olteniei*, XXVI (1974), nr. 7-8, fq. 621-628.
- Origjeni, *Nga Komentari mbi Ungjillin sipas Gjonit*, në *Shkrime të zgjedhura*, pjesa e dytë, PSB 7, përkthyer nga Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Nicolae Neaga dhe Zorica Lațcu, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1982.
- _____, *Nga Homilitë mbi Ungjillin sipas Lukës*, PSB 7.
- _____, *Mbi Lutjen*, PSB 7.
- _____, *Peri Arhon (Mbi Parimet)*, në *Shkrime të zgjedhura*, pjesa e tretë, PSB 8, përkthyer nga Pr. Prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1982.
- Teodoret i Kirës, *Parathënie – Komentari mbi Librin e Psalmeve, Komentari mbi Simbolin Apostolik*, P.L., 21.
- Tertuliani, *Mbi shpirtin*, në vëllimin *Apologët e gjuhës latine*, PSB 3, përkthyer nga Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol dhe Prof. David Popescu, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1981.

- Shën Vasili i Madh, *Korespondencë (Letra)*, në *Shkrime*, pjesa e tretë, PSB 12, përkthyer nga Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu dhe Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1988.
- _____, *Mbi Shpirtin e Shenjtë*, PSB 12, fq. 52-53.
- _____, *Homili mbi Hexaameronin*, në *Shkrime*, pjesa e parë, PSB 17, përkthyer nga Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bukuresht, 1986.
- _____, *Homili dhe fjalime*, PSB 17.
- _____, *Homili mbi Psalmet*, PSB 17.

III. LIBRA, STUDIME DHE ARTIKUJ

- Amsler, prof. dr. Samuel, **Dhiata e Vjetër në Kishë**, Bot. Delachaux et Niestle, Neuchâtel, Zvicër.
- _____, **Davidi Mbret dhe Mesia**, Cahiers Théologiques.
- Andersen, Prof. Bernhard W., **Bota e Gjallë e Dhiatës së Vjetër**, Hong Kong, 1955.
- Aristia, C., **Bibla e Shenjtë. Psalmet**, Bukuresht, 1859.
- Auvray, P., A. Barucq etj., **Hyrje në Bibël**, nën drejtimin e A. Robert dhe A. Feuillet, Bot. Desclée et Co., Tournai, Belgjikë, 1959.
- Barrow, John D., **Origjina e Universit**, Bot. Humanitas, 1994.
- **Fillimi i Studimeve të Dhiatës së Vjetër**, nën redaktimin e John Regerson, Plymouth, Angli, 1990.
- Bewer, Prof. Julius A., **Letërsia e Dhiatës së Vjetër dhe Zhvillimi i Saj Historik**, Columbia University Press, New York, 1922.
- Blaga, Lucian, **Trilogjia e Kulturës. Studimi i Perspektivës Sofianike**, Bot. Universală, Bukuresht, 1969.
- Bonaccorsi, Josephus, **Psalterium Latinum cum Graece et Hebree Comparatum**, Libellus primus, Firence, Libreria Editrice Fiorentina, 1914.
- Bonnard, P. E., **Psalmi sipas Jeremit**, Paris, 1960.
- Bouyer, L., **50 Psalme dhe Katekizmi**, në Maison Dieu.
- Bria, Pr. prof. dr. Ion, **Fjalor i Teologjisë Ortodokse**, Bot. IBMBOR, Bukuresht, 1981.
- Calès s.j., Jean, **Libri i Psalmeve**, vëllimet I-II, Paris, Edition Gabriel Beauchesne et ses fils, 1936.

- Candrea, I. A., **Psalteria Scheiană e Krahasuar me Psalteritë e Shek. XVI dhe XVII**, Vëll. I-II, Bot. Socet et Co., Bukuresht, 1916.
- Cartojan, N., **Historia e Letërsisë së Vjetër Rumune, Pjesa I: Nga Origjina deri në Epokën e Matei Basarab dhe Vasile Lupu**, Bot. Fundația pentru Literatură și Artă, Bukuresht, 1940.
- Casland, S. Vernon Mc., **Feja e Biblës**, New York, 1960.
- Cassirer, Ernest, **Ese për Njeriun: Hyrje në Filozofinë e Kulturës Njerëzore**, Bot. Humanitas, Bukuresht, 1994.
- Causse, Prof. A, **Këngët më të Vjetra të Biblës**, Paris, Alcan, 1926.
- ____, **Të Varfërit e Izraelit**, Paris, 1922.
- Ciobanu, Stefan, **Historia e Letërsisë së Vjetër Rumune**, Bukuresht, 1947.
- Chatelain, Maurice, **Paraardhësit Tanë nga Kozmosi**, Editions Robert Laffont, Paris, 1975.
- Constantin, Daniel, **Civilizimi Fenikas**, Bot. Sport-Turism, Bukuresht, 1979.
- Copping, Harold, **Bibla e Shenjtë me Dhiatën e Vjetër dhe të Re**, Londër, The Religious Trust Society.
- Courte, L'Abbé Edouard, **Psalmi Njëzet e Dy**, Edit. Paul Geuthner, Paris, 1933.
- Dahood, Mitchell, **The Anchor Bible, Psalms I (1-50), II (51-100), III (100-150)**.
- Daniélou, Jean, **Psalmi 22 dhe Ftesa e Krishterë**, në Maison Dieu, 23.
- Demetrescu, Prof. dr. Dragomir, **Shpjegimi i Psalmit 50**, Studim Ekzegetiko-Biblik, Bukuresht, 1895.

– Desnoyers, L'Abbé, **Historia e Popullit Hebre: Nga Gjyqtarët deri në Robërinë Babilonase**, Vëll. II, Edition Auguste Picard, Paris, 1930.

– Devresse, Robert, **Komentatorët e Vjetër Grekë të Psalmeve**, Citta del Vaticano, 1970.

– **Fjalori i Gjuhës Franceze**, Përmbledhje nga Dictionnaire de Emile Littré de l'Académie Française, vol. I-III, Editions Famot, Gjenevë.

– **Fjalori i Teologjisë Katolike**, Vëll. XIII, pjesa e parë, Librairie Betouzey et Ane, Paris, 1936.

– **Fjalori i Spiritualitetit Asketik dhe Mistik: Doktrina dhe Historia**, Edition Beauchesne, Paris, 1986.

– **Fjalor Praktik i Njohurive Fetare**, nën drejtimin e J. Bricet, Paris, 1927.

– **Dictionary of Biblical Theology**, nën drejtimin e Xavier Leon-Dufour, Londër-Dublin, 1973.

– **Fjalor Shpjegues i Gjuhës Rumune**, Bot. Akademia Rumune, Bukuresht, 1984.

– **Fjalor Shpjegues i Gjuhës Rumune**, Shtesë, Bot. Akademia Rumune, Bukuresht, 1988.

– **Fjalor Enciklopedik Rumun**, 4 vëllime, Bot. Politică, 1962.

– **Fjalori i Gjuhës Moderne Rumune**, Bot. Akademia Rumune, 1958.

– **Fjalori Biblik**, Shoqëria Misionare Rumune, Bot. Cartea Creștină, Oradea, 1995.

– **Fjalori Biblik**, vol. 1, A-H, përkthim nga frëngjishtja nga Constantin Moisa, Bot. Stephanus, 1995.

– Dieulafoy, Marcel, **Mbreti David**, Paris, Librairie Hachette et Co., 1897.

– Dosoftei, Mitropolit, **Veprat**, Botim Kritik nga N.A. Ursu dhe Al. Andriescu, Bot. Minerva, Bukuresht, 1978.

– Drijvers, P., **Psalmet: Zhanret Letrare dhe Temat Doktrinare**, Edition Du Cerf, Paris, 1958.

- Driver, Samuel Rolles, Alfred Plummer dhe Charles Augustus Briggs, **Komentar Ndërkombëtar Kritik mbi Shkrimet e Shenjta të Dhiatës së Vjetër dhe të Re**, vëll. I-II, Bot. T. and T. Clark, Edinburg, 1927.
- Dubner, M. Fr., **Zgjedhje e Re nga Etërit Latinë**, vëll. III, Editions Victor Lecoffre, Paris, 1898.
- Eliade, Mircea, **Historia e Besimeve dhe Ideve Fetare**, vol. I, Bot. Stiințifică și Enciclopedică, Bukuresht, 1981.
- Elliot, Rev. G. Maurice, **Spiritualizmi në Dhiatën e Vjetër**, Londër, Psychic Press, 1938.
- **Enciklopedia Judaica**, vol. I-XVI, Jerusalem, 1972.
- **Enciklopedia e Arkeologjisë dhe Historisë së Vjetër të Rumanisë**, vol. 1-3, Bot. Enciclopedică, Bukuresht, 1996.
- d'Eyragues, M. B., **Psalmet, përkthyer nga Hebraishtja**, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1904.
- Fillon, I. G., **Bibla e Shenjtë, Komentuar sipas Vulgatës dhe Teksteve Origjinale**, vol. IV, Paris, 1934.
- Fleg, Edmond, **Moisiu**, Librairie Gallimard, Paris, 1928.
- Galeriu, Prift C., Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu dhe Sorin Dumitrescu, **Dialogë Mbrëmjeje**, Bot. Harisma, 1991.
- Gautier, Prof. Lucien, **Hyrje në Dhiatën e Vjetër**, vol. II, Edition Georges Bridel et Co., Lozanë, Paris, 1914.
- Gheție, Ion, **Psalteria Hurmuzaki, Kopje apo Original?**, në “Studime mbi Gjuhën dhe Filologjinë”, vol. III, Bot. Akademia, 1974.
- ___, **Tekstet e Coresit dhe Unifikimi i Gjuhës Rumune**, në “Studime mbi Gjuhën dhe Filologjinë”, vol. III, Bot. Akademia, 1974.

– ____, dhe Al. Mareş, **Origjina e Shkrimit në Gjuhën Rumune**, Bot. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bukuresht, 1985.

– Glaire, Prof. I. B., **Hyrje Historike dhe Kritike në Librat e Dhiatës së Vjetër dhe të Re**, vol. IV, Edition A. Jouby et Roger, Paris, 1869.

– Godard, L'Abbé, **Kurs i Arkeologjisë së Shenjtë**, Paris, 1854.

– Guthrie Jr., Harvey H., **Këngët e Shenjta të Izraelit**, New York, 1966.

– Hagen S.I., Martine, **Cursus Scripturae Sacrae, Lexicon Biblicum**, vol. I, Sumptibus P. Lethelleux Editores, a-c, Paris, 1905.

– Mircea, Pr. Dr. Ioan, **Fjalori i Dhiatës së Re**, Bot. IBMBOR, 1995.

– Meulten, Prof. Richard C., **Psalmet dhe Vajet**, Londër, Macmillan and Co., 1901, në dy vëllime.

– Mowinkel, **Studimet mbi Psalmet**, 1921-1924.

– Negoită, Pr. Dr. T., **Psalmet në kultin e kishës ortodokse**, Tipografia e Librave Kishtare, Bukuresht, 1940.

– ____, **Psalmet biblike dhe psalmet babilonase**, Bukuresht, 1944.

– ____, **Psalmi 33**, Bukuresht, 1938.

– Nikodemi, Peshkopi, igumeni i Manastirit të Neamţit, **Psaltiri e profetit dhe mbretit David**, Bot. Instituti Biblik i Kishës Ortodokse Rumune, Tipografia e Librave Kishtare, Bukuresht, 1931.

– Noica, Constantin, **Ndjenja rumune e qenies**, Bot. Eminescu, Bukuresht, 1978.

– Oşlobanu, N., **Studim hyrës mbi Librin e Psalmeve**, tezë diplome, Iaşi, 1900.

– **Oxford – Fjalori i Shenjtorëve**, Bot. Univers Enciklopedik, Bukuresht, 1999.

– Panaitescu, P. P., **Fillimet e letërsisë në gjuhën rumune**, në

- “Interpretime Rumune“, Bot. Enciklopedike, Bukuresht, 1994.
- ___, **Fillimet dhe triumfi i shkrimit në gjuhën rumune**, 1965.
- Pascu, George, **Historia e letërsisë dhe gjuhës rumune nga shek. XVI**, Bukuresht, 1921.
- Pérennes, L’Abbé Dr. Henri, **Psalmet**, Saint-Pol-de-Léon (Finistère), 1921.
- **Petit Larousse Illustré**, 1995.
- **Le Petit Larousse en Couleurs**, Paris, 1995.
- Petrescu, Camil, **Veprat. Vëllimi I, Poezi**, Bot. për Letërsi, Bukuresht, 1968.
- **Pequeño Larousse Ilustrado**, nga Miguel de Toro y Gisbert, Editorial Larousse, 1966.
- Pierre, Dom de Puniet, **Psaltiri Liturgjik**, vëll. I-II, Bot. Déseleé de Breuvier et Co., Paris.
- Platoni, **Veprat vëll. I-VII**, Bot. Shkencore dhe Enciklopedike, Bukuresht, 1975.
- Plămădeală, Antonie, Mitropoliti i Ardealit, **Psaltiri e Profetit dhe Mbretit David**, Sibiu, 1995.
- Pleșu, Andrei, **Minima Moralia**, Bot. Humanitas, Bukuresht, 1994.
- Pontet, M., **Ekzegjeza e Shën Augustinit predikues**, ch. VII, Paris, Aubier, 1945.
- Popescu-Androșești, Pr. Alex. T., **Studime mbi Mbretin David si psalmist**, tezë diplome, Bukuresht, 1904.
- Popescu-Cernica, Ekonom. Alex., **Ngushëllime të Shenjta: Psalmet e Davidit**, Instituti i Arteve Grafike Eminescu, Bukuresht, 1906.
- Popescu Pr. Mălăiești, **Mbishkrimet e Psalmeve**, në “Studime Teologjike“, viti II, nr. 1, 1931.
- ___, **Përkthimi i Shkrimeve të Shenjta**, në “Studime Teologjike“,

nr. 1, 1931.

– Prelipceanu, Pr. Prof. Vladimir, Pr. Prof. Nicolae Neaga dhe Pr. Prof. Gheorghe Barna, **Studimi i Dhiatës së Vjetër**, manual për studentët e Institucioneve Teologjike, Bukuresht, 1955.

– Prethere, Rowland, **Psalmet në jetën e njeriut**, Londër, Edinburg, Dublin dhe Nju Jork, 1903.

– Pricopie, Mihail, **Psalme të përkthyer në vargje**, sipas Psaltirit të përkthyer nga P.S. Peshkopi Nikodemi, Bib. Rev. Credința, Huși, Tipografia Ion Grigoriu Huși.

– Pușcariu, Sextil, **Gjuha Rumune**, Bot. Minerva, 1976.

– ____, **Historia e Letërsisë Rumune, epoka e vjetër**, Sibiu, 1930.

– Rad, Gerhard von, **Izraeli dhe urtësia**, Bot. Laber et Fides, Gjenevë, 1970.

– Ramzi, N., **Iraku: Toka dhe njerëzit – la terre et les hommes**.

– Robinson, H. W., **Doktrina e Krishterë e Njeriut** (Edicioni i 3-të, Edinburg).

– ____, **Kryqi i Dhiatës së Vjetër**.

– Rosetti, Al., **Historia e Gjuhës Rumune nga origjinat deri në shek. XVII**, Bot. Shkencore, Bukuresht, 1966.

– Schuchhardt, Walter-Herwig, **Historia Universale e Artit dhe Arkitekturës: Arti Grek**, Universe Books, New York, 1990.

– Schwalm, R. P. M. B., **Jeta private e popullit hebre në kohën e Jezusit Krisht**, Bot. J. Gabalda et Co., Paris, 1910.

– Simon, Marcel dhe André Benoit, **Judaizmi dhe Krishterimi i lashtë nga Antiochi Epifani deri te Konstantini**, Paris, 1968.

– Soulen, Richard N., **Doracak i Kritikës Biblike**, John Knox Press, Atlanta, Georgia, U.S.A., 1933.

– **Bibla e Folësve**, redaktuar nga James Hastings, Libri i Jobit, Psalmet

1, Aberdeen, Skoci, 1924.

– Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, **Teologjia Dogmatike Ortodokse**, vëll. III, Bukuresht, 1978.

– Şăineanu, Lazăr, **DULR Fjalori Universal i Gjuhës Rumune**, botimi VI, 1929.

– Şesan, Prof. Dr. Milan P., **Origjina dhe koha e përkthimeve të para rumune të Shkrimeve të Shenjta**, Cernăuţi, 1939.

– Tayler, Charles L., **Le të flasin Psalmet**, U.S.A., 1961.

– Timuş, Peshkop Gherasim, **Shënime dhe meditime mbi Psalmet**, vol. I-III.

– **Tradita Davidike në Dhiatën e Vjetër**, Bot. Delachaux et Niestle, Neuchatel, Zvicër.

– Urech, Edmond, **Fjalori i Simboleve të Krishtera**, Bot. Delachaux et Niestle, Neuchatel, Zvicër, 1972.

– Veniamin, Mitropoliti, **Komentimi i Psaltirit nga Ethim Zigadini**, me shkronja cirilike, vëll. I-II, Iaşi, 1850 dhe 1869.

– Vianu, Tudor, **Fjalor i Thënieve të Komentuara**, Bot. Shkencore, Bukuresht, 1971.

– **Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language**, Edicioni i Rishikuar, New Jersey.

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Petrescu, Teodosie

Jeta e Judenjve e pasqyruar në Psalterin e Davidit /
Teodosie Petrescu ; përkth.

nga rum. Elena Conadi-Diorescu ;
red. Ligor Shyti.

- Tiranë : Emal, 2025.

124f. ; 13.5 x 20 cm.

ISBN 9789928901415

1.Kisha Ortodokse e Lindjes 2.Psaltirë

271.2 -535.8